

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન ે
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પ્રતિઘોષ

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજીની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પ્રતિઘોષ

(પડઘો)

અનુભવનાં અમૃતખિંદુ - ૧૨૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	જીવનઆનંદ	૫
૨	સંબંધ	૯
૩	સુમેળ	૧૨
૪	ભક્તની લાજ	૧૪
૫	સમર્પણ	૧૭
૬	અત્મસંતોષ	૨૦
૭	દેવનો દીધેલ	૨૪
૮	Friend Ineed	૨૬
૯	સુખ	૩૦
૧૦	જવાબદારી	૩૨
૧૧	અટુલા	૩૪
૧૨	અસ્વીકાર	૩૭
૧૩	એકલતાની અનુભૂતિ	૪૦
૧૪	દિલેરી	૪૩
૧૫	જીવનબોજ	૪૮
૧૬	જીવનસાથી	૫૧
૧૭	લગ્નજીવન	૫૪
૧૮	લગ્નોત્સવ	૫૭
૧૯	હિંમત	૬૦
૨૦	પોતાનું ઘર	૬૨
૨૧	પેટની જણી	૬૫
૨૨	સમજ	૭૦
૨૩	વિશ્વવિસ્તાર	૭૨
૨૪	નારીશક્તિ	૭૪
૨૫	છેતરપિંડી	૭૭
૨૬	કરણી તેવી ભરણી	૮૨
૨૭	પરંપરા	૮૫
૨૮	આજકાલ	૮૮
૨૯	મંદિર	૯૦
૩૦	ડીલ	૯૪

જીવનઆનંદ

સરસ મજાનો બંગલો છે વિભાબેનનો. વિભાબેનમાં કલાત્મકતા ઠાંસી ઠાંસીને ભરી છે. ખૂબ મહેનત ઉઠાવી છે એમણે બંગલાને સજાવવામાં. ભારે સૂઝબૂઝ દાખવી છે. બંગલામાં ચોમેર આસોપાલવ ને ચંપો ને પારિજાતના વૃક્ષો ને ગુલાબ, મોગરાના છોડ વાવ્યા છે. તુલસીનો ક્યારો છે. હીંચકો બાંધ્યો છે. બધું સુખ છે - પતિ વિલાસ ઉદારદિલ છે. પૂરેપૂરું સન્માન જાળવે છે પત્નીનું. નાની ઉંમરમાં થોડો ઘણો સંઘર્ષ અનુભવવો સૌને પડે જ પડે પણ આજે તો તેમની જિંદગી સુખથી ભરી ભરી છે. છતાં યે વિભા ઉદાસ રહે છે આજકાલ. જાણે ડીપ્રેશન આવી જાય છે. કોઈ કારણ નથી ચિંતા કરવા માટે છતાં યે બસ કોને ખબર કેમ એમના હૃદય મનમાં સંતાપ રહ્યા કરે છે.

ઘણી વખત એવું બને છે નવરું મગજ શેતાનનું ઘર બની જાય. કોઈ કામકાજ કરવું પડતું નથી વિભાબેનને ઘરમાં. વર્ષો જૂના નોકર ચાકર છે. દીકરા વહુઓ સારા છે, અલગ રહે છે ખરા, પણ સમૃદ્ધ છે. સંતોષી છે. પરસ્પર લાગણીના તંતુઓથી જોડાયેલા છે. માબાપની આમન્યા જાળવે છે. સંપ છે. કોઈ કલેશ - કલહ નથી. ક્યારેક માણસથી સુખ પણ જીરવાતું નથી હોતું. ભર્યું ભાદર્યું ઘર હતું ત્યારે, આજે પતિ-પત્ની બે જણા સૂમસામ - ક્યાંય જવાનું મન થતું નથી. નથી કોઈ સાથે વાતચીત કરવાનું મન થતું. જીવન નિષ્ક્રિય થઈ જવાથી નિષ્પ્રાણ થઈ જતું લાગે છે. મગજ શૂન્ય બની જાય, અકળામણ થવા લાગે. રાત્રે ઊંઘમાં ચિત્રવિચિત્ર સ્વપ્ના આવે. ઊંઘમાંથી ઝબકી જવાય. મનમાં શંકાકુશંકા થયા કરે.

વિભા સુંદરતાની મૂરત હતી જુવાનીમાં. લોકો કહેતા, કાચની પૂતળી જેવી છે વિભા. મા કહેતી, મારી દીકરી એવી રૂપાળી છે કે લોકો સામે ચાલીને માંગા નાંખશે મારી વિભા માટે. અને સાચે જ

કૌશલની માતાએ સામે ચાલીને દીકરા માટે વિભાનો હાથ માંગી લીધેલો.

આજે દીકરાના દીકરાને ત્યાં યે સંતાન થયું છે. ચોથી પેઢી જોઈ રહ્યા છે વિભાબેન અને કૌશલભાઈ. ઘેરો કાળો કેશ કલાપ હવે પાંખો થવા લાગ્યો. વાળ ઘોળા થાય, ઓછા થતા જાય. શરીરની ચામડી પર કરચલીઓ પડે. ઉંમર ઉંમરનો ભાગ તો ભજવે જ ને! કદાચ અરીસામાં જોતી વખતે વિભાને ઘડપણ આવતું દેખાય અને મનથી અકળાતા હોય કે હવે ઘડપણ આવ્યું રે આવ્યું. પહેલાં જેવી તાકાત નથી રહી કે નથી કોઈ નવું કામ હાથમાં લેવાની હોશ. બસ જાણે રગશિયા ગાડાની જેમ જિંદગી વીતી રહી છે.

જીવનની અવસ્થાઓ બદલાયા કરે. જેમ ઋતુ બદલાય તેમ બચપણ જાય, કિશોરાવસ્થા, યુવાવસ્થા આવે, પછી વૃદ્ધાવસ્થા આવવાની જ. અંગ ગલીતં - દંતં પડીતં - કુદરતનો ક્રમ છે. શરીરનાં અંગો ઘસાતા જાય. દેખાવ બદલાય. જુવાનીમાં ચહેરા પર જે તેજ હોય, જુવાળ હોય, તે નુર ઘડપણમાં ઓછું થાય. બસ વિભાના મનમાં ભય પેસી ગયો છે કે હવે હું બુઢ્ઢી થઈ ગઈ? ભાભી હતી, કાકી થઈ, બા થઈ, ભાભુ થઈ, હવે દાદી બની જવાની? અરે ભાઈ ચોથી પેઢી જોવા મળી, દાદી નથી થયા તો શું થયા? કોઈ દાદી કહે તો એમાં શરમાવાનું કેવું? એ તો ગૌરવની વાત છે. હવે અનુભવ વૃદ્ધ થયા છીએ, જ્ઞાન વૃદ્ધ થયા છીએ.

વિભાના બંગલાના આંગણામાં વર્ષો પહેલાં નાનો સરખો રોપ હતો. ફૂલીફાલીને અડીખમ બની વૃક્ષ ગયું છે. એનું થડ મજબૂત અને સ્થિર બન્યું છે. ડાળીઓ હલેચલે, વસંત ઋતુ આવે, પીળા પડેલાં પાન પાનખરમાં ખરી પડે. નવી કૂંપળો ફૂટે. અને વૃક્ષ રળિયામણું બને. માનવ જીવનમાં યુવાની ગઈ એ પાછી આવવાની નથી જ. વૃક્ષ ભલે ઘરડું થાય, સાથે સાથે મજબૂત તો થાય જ.

વિભાને સમજાવી સમજાવીને પતિ કૌશલ થાકી ગયા. પણ વિભાની ઉદાસી જતી નથી. વિભાની બહેન કૃષ્ણા અમેરિકાથી આવી

હતી, વેકેશનમાં, એક મહિનો બંને બહેનો સાથે રહી. કૃષા મોર્નિંગ વોક માટે જાય, વિભાને કહેશે બૂટ મોજાં પહેર, ચાલ મારી સાથે ફરવા. કોસ્મ્યુમ પહેર, ચાલ મારી સાથે તરવા, સાંજ પડે, તૈયાર થા, કલબમાં જઇએ. અમારા અમેરિકામાં તો ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ય કોઇ કહેતું નથી કે અમે બુદ્ધિ ય ય ગયા. બધા આનંદથી, હસી મજાક કરીએ, પીકનીક પર જઇએ, વીક એન્ડમાં પાર્ટી કરીએ. સાંજે ભગવાન પાસે દીવો કરી ભજન ગાય. કૃષા કહે તારો કંઠ આટલો મધુર છે, મ્યુઝીક શીખવા જા. કોઇ ને કોઇ પ્રવૃત્તિમાં જોડાઇ જઇએ તો મગજમાં સ્ફૂર્તિ, તાજગી અનુભવાય. નિષ્ક્રિયતા દૂર થાય. પ્રવૃત્તિમાં બદલાવ લાવવો પડે નિવૃત્તિની વયે. નજર સમક્ષ અમુક ધ્યેય રાખીએ, લક્ષ્યની પૂર્તિ માટે પ્રવૃત્તિશીલ બનીએ. સફળતા મળે, આનંદ થાય. કંઈક ને કંઈક બનવાનો નિર્ણય કરીએ. ક્યાંક પહોંચવાનું લક્ષ્ય નિર્ધાર કરીએ. યસ આઇ કેન ડુ ઇટ, આઇ વીલ ડુ ઇટ. આત્મવિશ્વાસ કેળવવો પડે. નિરાશાને ઝંઝોડીને દૂર ભગાડી દેવાની. વધતી જતી ઉંમર સાથે આપણી આંતર ચેતનાને પ્રજ્વલિત રાખવાની. sky is a limit. પ્રગતિ સાધવા માટે રીટાઇર થવાનું. નિવૃત્ત થઇ નવરાધૂપ બેસવાનું જ નહીં. ઘડપણમાં યથાશક્તિ સંકલ્પ કરી, એને સાકાર કરવા મથવાનું, ખુશ રહેવાનું, જે કંઈ મળ્યું છે તેનાથી અને પોતાનું આગવું સ્વર્ગ સર્જી લેવાનું. નથી મળ્યું, કંઈ નહીં. હૃદય મનને આનંદ મળે, જીવનની સાર્થકતા અનુભવાય એવી પ્રવૃત્તિઓ કરવી. નાની બહેન કૃષા વિભાના જીવનમાં સંજીવનીનો સ્પર્શ કરાવી ગઇ. વિભાનું જીવન પારસમણિ સ્પર્શથી જાણે નવજીવન બની ગયું. હવે વિભા જીવનની ક્ષણેક્ષણે આનંદપૂર્વક માણે છે, રસપૂર્વક. એની અંતરયાત્રા હવે સમૃદ્ધ બની ગઇ છે. આનંદની નીતનવી સરવાણી ફૂટી રહી છે.

વિભા અને કૌશિકભાઈએ નવેસરથી જીવનનું ગણિત માંડ્યું છે. જીવનમાંથી નિરાશાને જાકારો આપી દીધો છે. જરા નવરાશ મળે તો તર્કવિતર્ક થાય. નિરાશા આવે. બસ હવે કંઈક ને કંઈક પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ રાખવી છે. સારું વાંચવું, સારું સાંભળવું અને સારું જોવું. ગાંધીજીના

ત્રણ વાંદરાની જેમ ખરાબ જોવું નહીં, ખરાબ બોલવું નહીં, ખરાબ સાંભળવું નહીં. જીવનની ઉજળી બાજુ જોવા દેવાઇ ગયા છે તેથી માનસિક શાંતિ હવે હણાતી નથી.

વિભા ભારે વટવાળી. વહુ ફોન કરતી નથી. દીકરો ભાવ આપતો નથી. બધા સાથે સંબંધો ઘટાડી દીધા હતા. હવે કૃષા સમજાવી ગઇ. અમારે અમેરિકામાં દીકરો અઢારનો થાય, ભણવા જાય, લગ્ન પહેલાં જ એનું ઘર અલગ લેવાઇ જાય. અમે કોઇ વહુ દીકરાની અપેક્ષા રાખતા જ નથી. અપના હાથ જગન્નાથ. દીકરો પચાસનો થાય, એને ત્યાં સંતાનો થાય ત્યાં સુધી એમને પેમ્પર કરવાના નહીં. એમને જાતે જ પગભર થવા દેવાના. હવે વિભાને જ્યારે એકલતા લાગે, એ દીકરાને ઘેર જાય છે. દીકરાનો દીકરો ખુશ થાય. દાદી આવ્યા. દાદી પોતરાને મન ભરીને રમાડી લે. વહુ ઘરે મોડી આવે, પોતે વહેલા ઘરભેગા થઇ જાય, પતિનું ભાણું સાચવવા.

જિંદગી જોવાની નજરિયા બદલાઇ ગઇ. અપેક્ષા રાખવી નથી કોઇ પણ પ્રકારની. કોઇના પણ તરફથી. આપણી ફરજ બજાવી છૂટીએ. આપણો આનંદ આપણી જાતે શોધી લઇએ. ભૌતિક સંપત્તિ બહુ કમાયા. પણ ભૌતિક વસ્તુઓમાંથી મળતો આનંદ ચિંરજીવ કે ચિરંતન રહી શકતો નથી. કોઇ ભૂખે મરતું નથી. છોકરાઓને ભણાવી ગણાવી હોશિયાર બનાવ્યા, સારા સંસ્કાર સીંચ્યા, હવે એમનું જીવન એમની રીતે જીવવા દઇએ. આપણે સંસારમાં એકલા નથી. નોકર ચાકર, અડોશી પડોશી, સંતાનો, સમાજ સાથે જોડાયેલા છીએ. સમાજનું અંગ છીએ આપણે. આપણે આનંદમાં રહીએ અને અન્યને આનંદ લૂંટવા દઇએ. જીવનમાં ઘણું ગુમાવ્યું. ઘણું ઘણું કમાયા. હવે જીવનનું સરવૈયું માંડી લઇએ. ઉધાર ખાતે નિરાશા અને જમા ખાતે આનંદ આનંદ.

સંબંધો

જીવ જન્મે ત્યારે અમુક સંબંધો લઈને જ જન્મે. મા-બાપ, ભાઈ-બહેન, પરિવાર એ સંબંધો જીવનભરના હોય, નાભિનાળના સંબંધો કહેવાય. એમાં આપણો કોઈ ચોઈસ નથી હોતો, પસંદગીની છૂટ નથી. પછી તો અનેક સંબંધો બાંધીએ અને છોડીએ. સંબંધો બાંધવામાં સમય લાગે. એક મિનિટમાં તોડી શકાય. સંબંધોને જાળવવા, નિભાવવા એ બહુ કપરું કામ છે. જીવનના હરેક તબક્કે નવા નવા સંબંધો બંધાતા જાય, છૂટતા જાય. નાના હતા, સાથે રમતા શેરી મિત્રો બતાં. ભણવા ગયા નિશાળે, સહપાઠીઓ મિત્રો બન્યા. કોલેજમાં અનેક મિત્રો થયા. પીરીયડ બંગ કરીએ, મોજ મજા, હસી તોફાન. કોઈની સાથે પ્રેમ થઈ જાય. કોઈ પરણી જાય, કોઈ છૂટા પડી જાય. પછી લગ્ન થાય. જીવનસાથી મળે, સાસરિયાના સંબંધો વધે. ધંધાર્થે બીઝનેસ સંબંધો બંધાય. સંતાનો પરણે વેવાઈવેલા વધે. કીટી પાર્ટી અને ક્લબ કલ્ચરના મિત્રો જુદા.

માણસમાત્ર સમાજના ગણિત મુજબ, જરૂરિયાત મુજબ સંબંધો બાંધે, ટકાવે, અને છોડે. મિત્રો સાથે, સગાવહાલા સાથે લાગણીશીલ સંબંધો બંધાય. એકબીજા પરસ્પર કેવો ભાવ ધરાવીએ છીએ એ મુજબ મૈત્રીનું મૂલ્ય અંકાય. પણ એટલું ચોક્કસ કે જેટલી નિખાલસતા વધુ, પારદર્શકતા વધુ, મૈત્ર-સંબંધે ગાઢ રહી શકે. મિત્રો સાથે સુખ દુઃખની વાતો, અંતરંગ હૃદયની અંગત વાતો શેર કરી શકાય. પરસ્પર વિશ્વાસ હોય તો જ દિલમાં રહેલી ભાવનાઓ મિત્રને કહી શકાય. મનની વાતો કરવા માટે, હૃદય ઠાલવવા માટે મિત્ર સૌથી ઉત્તમ પાત્ર ગણાય.

પતિ પત્ની વચ્ચેનો સંબંધ તદ્દન અલગ, નિરાળો. એ જીવનસાથી છે. બે ખોળિયા પણ આત્મા એક. એનાથી કશું છુપાવવાનું ન હોય. અરસપરસ પ્રેમદોરથી બંધાયેલ દંપતિ વચ્ચે એકત્વ હોય. લડીએ ઝઘડીએ

પણ એકના એક. પતિ પત્ની એટલે સંસાર ગાડી રથના બે ચક્ર. બંને ચક્ર સરખી ગતિથી ચાલે તો જ સંસારગાડી સીધી ચાલે. જીવન હોય ત્યાં સંઘર્ષ હોય જ. સંઘર્ષ હોય ત્યાં મતભેદ થાય. મનભેદ થવા ન જોઈએ. જો પતિ પત્ની વચ્ચે વિખવાદ થાય તો, જીવન સરળ બનવાને બદલે જટિલ બની જાય. જીવન દુઃખી દુઃખી થઈ જાય. જો વિશ્વાસ તૂટી જાય તો સંસારમાં સાર ન દેખાય. મન વ્યથિત થઈ જાય. માનવ સ્વભાવની બે લાક્ષણિકતાઓ - સંબંધ ખંતથી નિભાવવા જોઈએ. ખંત એટલે કાળજીપૂર્વકની સંભાળ. પરસ્પર સ્વતંત્ર અભિગમને આદર આપવાની ભાવના. એવું થાય તો જ સંબંધોમાં તાજગી રહે. માણસનું મન સંવેદનશીલ હોય. આઘાત પ્રત્યાઘાતના પડઘા પડે. પરસ્પર પ્રેમનો પ્રતિસાદ ન મળે તો વિશ્લેષો ઊભા થાય. પતિ પત્નીને પરસ્પર અપેક્ષાઓ હોય, એને સંતોષવાનો પ્રયાસ ન થાય, બેપરવા રહીએ તો જીવનમાં જડતા આવી જાય. જેટલી નિકટતા વધુ, જેટલું વળગણ વધુ પરસ્પર ગાઢ સંબંધો જળવાઈ રહે. બે વ્યક્તિના સંસારમાં ત્રીજી વ્યક્તિની દખલગીરી થાય તો કઠણાઈ ઊભી થાય. સંબંધોના સમીકરણ માંડવા હોય તો જીવનમાં સરવાળા કરતાં આવડવું જોઈએ.

આજકાલ લગ્નસંસ્થા તૂટી રહી છે. સંબંધોમાં કડવાશ ઉમેરાતી જાય છે. સમાજમાં પરણેલા માણસનો સ્વીકાર છે, વાંઢા કે વિધુર કે વિધવાને કોઈ પૂછે નહીં. છૂટાછેડા લેનારનો સમાજમાં સ્વીકાર થતો નથી. સ્ત્રીઓ પરાણે લગ્ન નિભાવી લેતી હોય છે. પતિ પાસેથી પત્નીની શી અપેક્ષા હોય? સ્ત્રીને જોઈએ કાળજી, લાગણી અને આદર. જો આ ત્રણે મળી રહે તો કોઈ સ્ત્રી શા માટે છૂટાછેડા આપે. ઘરમાં ભલે લડાઈ ઝઘડા ચાલે, સ્ત્રી તો સમાજ સામે દેખાડો કરતી જ રહેશે કે એનું લગ્નજીવન સુખી જ છે. દીકરા દીકરી જુવાન થયા હોય, પરણાવવાના હોય, સમાજમાં આબરૂ સાચવવી જ પડે. લગ્નજીવનમાં થોડો દંભ, થોડો દેખાડો ચલાવી લેવા પડે. લગ્નની વિધિમાં સાત પગલાં ભરતી વખતે સારા નરસા પ્રસંગે એકબીજાને પડખે ઊભા રહેવાનું વચન લેવાય દેવાય. એને બદલે એકપક્ષી લેવડ કે દેવડ થઈ

જાય તો શોષણના નામે લગ્નજીવન ફીઝ થઈ જાય. સંબંધ સહજતાથી વિકસતો રહેવો જોઈએ. સંબંધમાં જરા સરખી તડ પડે, પરસ્પર સામે સામે બેસી નિકાલ લાવવો જોઈએ. હકારાત્મકતાથી સામા પક્ષની વાત સાંભળવી જોઈએ. તારામાં-તમારામાં અક્કલ નથી એમ કહી એકબીજાને ઉતારી પાડવામાં આવે. સંબંધ બગડી જાય. કાળજી અને આદર આપવા એ પ્રેમની પારાશીશી છે. અરસપરસ સ્વતંત્રતા - અવકાશ આપવો જરૂરી છે. સામી વ્યક્તિને દુઃખી કરીએ, આપણે સુખી ન જ થઈ શકીએ. સ્વસ્થ સમાજ ઊભો કરવો હોય તો સંબંધોમાં સ્વસ્થતા - પારદર્શિતા લાવવા પડે અને તો જ લગ્નસંસ્થા સ્વસ્થ-તંદુરસ્ત રહી શકશે. સૌએ એક વાત યાદ રાખવી જરૂરી છે, મતભેદ થાય, મનભેદ ન થવો જોઈએ. કોઈ વાતનો તંત પકડી ન રખાય. તંતને અતિશય તાણીએ તો તાણે તૂટી જાય. મન, મોતી ને કાચ એકવાર તૂટે તો પછી એને સાંધવા જઈએ, રેણ કરાવીએ તો યે સાંધો તો રહી જ જાય. લગ્નજીવન સુખી રહી શકે એ માટે પરસ્પર જીવનની સમસ્યાઓ સુલઝાવી લેવી. છૂટાછેડા એ ફાઇનલ ઉપાય નથી. ત્યારપછી મિલકત, સંતાનોનો કબજો ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. એક લગ્નજીવન તૂટે, પરિવાર તૂટે. જિંદગી છે, સમસ્યાઓ આવે. રાવ ફરિયાદ કરવાને બદલે એડજસ્ટમેન્ટ, સમાધાન સાધવું જરૂરી. જેથી દામ્પત્યજીવન અખંડ અને અકબંધ રહી શકે. મા દીકરીને એના પરિવારમાં સંપીને રહેવાની શિખામણ આપે. હુંસાતુંસીથી દૂર રહેવાની શિખામણ આપે. વડીલોને આદરમાન આપવું અને સમર્પણની ભાવના કેળવવી. સંબંધો એટલે દામ્પત્ય બહુ સંવેદનાથી ગૂંથાયેલા તાણાવાણાથી નીપજતું એક એવું પોત છે, જેમાં રંગોની ગોઠવણી આકર્ષક છે. વિવિધ રંગોનો સુમેળ છે. દોરાની ગૂંથણી છે. એક દોરો ખેંચાયો, વણાટ ખોરવાઈ જાય.

સંબંધો સાચવવા હોય તો કોણ વધુ મેળવી ગયું, કોણ આપી ગયું. એવો હિસાબ ન મંડાય. પરસ્પરની સાચી પિછાણ મેળવવી, અન્યની પ્રશંસા કરવી તો જ જીવનનું સાચું સત્ય સમજાશે.

સુમેળ

રોજબરોજ આપણને અનેક વ્યક્તિઓની સાથે પનારો પડે. દરેક વ્યક્તિની ખાસિયત અલગ અલગ હોય. કોઈની વર્તણૂક આપણને ન પણ ગમે. એમની વિકૃત મનોદશાના શિકાર બની જવું પડે. અમુક માણસો દીઠા યે ન ગમે. આપણે એમની સાથે જીવતા શીખી જવું પડે. રોજે રોજ કોઈની સાથે સંઘર્ષમાં ઉતરવું પરવડે જ નહીં. આખા જગત સાથે દુશ્મની વહોરી લેવી પોષાય નહીં. આપણી જાત સાથે જ સમાધાન કરી લેવું પડે. સમજુ માણસ કોઈની સાથે સંઘર્ષમાં ઉતરવું પસંદ જ ન કરે. આપણે સુરક્ષિત રહેવું હોય તો આપણી આસપાસ આપણે જ વાડ બાંધી દેવી પડે. ખરાબ માણસથી બચીને રહેવું પડે. પણ આવી સુરક્ષિત વાડ બનાવવા જતા આપણે બંધિયાર થઈ જઈએ, આપણો વિકાસ ખુદ રૂંધી રાખીએ છીએ.

દુનિયામાં એવા યે માણસો છે, જે પોતાની લઘુતાગ્રંથિ છુપાવે, બીજાની મોટાઈ જોઈ દુઃખી દુઃખી થઈ જાય, અને ઇર્ષ્યાથી બળી મરે. દુષ્ટ લોકો પોતાની ગંદકી આપણી ઉપર ફેંકે. આપણી નાની સરખી ભૂલ - રાઈ જેવડી ભૂલને પર્વત જેવડી કરી બતાવશે. આવા લોકો સાથે જીવવું પડે - છે, આપણી જાતને સલામત રાખીને. જેટલો હક આપણને જીવવાનો છે, એટલો જ હક સૌને જીવવાનો છે. અમુક લોકોને આદત જ પડી ગઈ હોય છે બીજાને હેરાન કરવાની. આવા લોકો આપણી હાંસી ઉડાવ્યા કરે આપણને હેરાન કરે, આપણને ડરપોક બનાવી દે. અને કહે કે અમે તો બધાનું ભલું જ કરી રહ્યા છીએ. તેઓ જવાબદારીમાંથી છટકી જવા માટે જાત જાતના નુસખા કરે. ડાહી ડમરી વાતો કરે, બીજા બધા લોકો અમારી સાથે સંમત છે એવો દેખાડો કરે. પોતાનો નિર્ણય જ સાચો છે, પોતાની રીત જ સાચી છે એવું સતત પૂરવાર કરવા મથે. વાસ્તવમાં એ લોકો લાંબું

વિચારી શકતા નથી. સદા અનિર્ણિત મનોદશામાં રહેતા હોવાથી સાચો કે ખોટો કોઈ પણ પ્રકારનો નિર્ણય તેઓ લઈ શકતા જ નથી. તેમને ખબર છે કે તેમનામાં તેજસ્વિતા છે જ નહીં. પોતાનો દીવો સતેજ કરવા એમાં આત્મશ્રદ્ધાનું દિવેલ પૂરવાને બદલે બીજાએ પ્રકટાવેલા કોડિયા તેઓ ફૂંક મારી બૂઝાવી નાંખે અને છતાં બડાશ મારે કે અમારે લીધે જ તો દુનિયામાં આટલું અજવાળું ફેલાયેલું છે. તેઓ વિચારશક્તિને ડેવલપ કરતા નથી. કોઈ નવા વિચારનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી. એમની માનસિક ભૂમિ એવી પડતર છે કે એમાં કોઈ નવો વિચાર પાંગરી શકે જ નહીં. તેઓ હંમેશા બહાનાબાજી કર્યા કરે.

માણસનું કર્તવ્ય છે. કોઈથી યે ડર્યા વિના, નવા નવા વિચારોને સ્વીકારે, આવકારે, એને ઉછેરે, વિકસાવે, ભવ્યતા બક્ષે - એને માટે માણસે હિંમત કેળવવી પડે. વિચારોનું લાલનપાલન કરવું પડે. એક વાત નિશ્ચિત છે કે જગતમાં કશું અકારણ થતું નથી. કારણ વિના કાર્ય ન જ થાય. તેથી જ તો કહ્યું છે કે આપણે આપણો ધર્મ સંભાળવો, ધર્મ એટલે કાર્ય. દરેક વ્યક્તિ પોતાના માટે નિશ્ચિત કરેલું કાર્ય ફરજ બજાવે તો જગતમાં સુમેળ સ્થપાઈ જાય. ગીતામાં કહ્યું છે ને કે કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે - કર્મ કરો, ફળ આપવાનું કાર્ય, ઇશ્વર પર છોડી દો.

ભક્તની લાજ

અમારા ઘરમાં સો વર્ષ યુસ્ત ઠાકોરજીની સેવા. મારા સાસુજી મરજાદી. પુષ્ટિ માર્ગના યુસ્તી હિમાયતી. વહેલી સવારે ઊઠે, અપરસમાં નહાય. ઝારીજી ભરે. નળનું પાણી ન ચાલે. કૂવામાંથી સીંચેલું પાણી જ વપરાય. કૂવો બંધ કરાવી દીધો પછી જલગરિયાનું પાણી ઘડો મંગાવતા. સેવામાં સીવેલાં કપડાં ન પહેરાય. બાંઠે સાડલો પહેરીને સેવા ઘરમાં બેસે. ફૂલોની માળા ગૂંથે. તાજાં ફૂલો છાબડીમાં ચૂંટીને લાવે, સરસ મજાનો થાટ બનાવે. માળા ગૂંથે મોગરાની. ઠાકોરજીને ઘંટડી વગાડીને ઊઠાડે. પ્રભાતિયું ગાય. ‘જમનાજનમાં કેસર ઘોળી’ ગાતા જાય અને ઠાકોરજીને નવડાવે. વસ્ત્ર ધરાવે. ભોગ ધરાવે. આરતી કરે, અમે બધાં પ્રસાદની મગજની લાડુડી લેવા ઊભા રહી જઈએ. નાના હતા, સમજ પડે નહીં, દાદીને વહાલ કરવા તેમનો સાડલો પકડીએ. દાદી પાંચ વખત ઠંડા પાણીથી નહાય. શરદી થાય. હાંફ ચડે. દમ થાય. દવા તો લેવાય જ નહીં. ધરમ અભડાય.

બહારથી આવીએ, પૂછે - ક્યાં ગઈ હતી. સંડાસ જઈ આવ્યા? નાહી લો, હોસ્પિટલમાં કોઈની ખબર કાઢવા ગયા - નહાવાનું. માસિક ધર્મ પાળવાનો. ગ્રહણ ને સૂતક આવે અમારો દમ નીકળી જાય. અમારા કોઈ પર વિશ્વાસ નહીં. આભડછેટ કરી નાંખશું. બેનની નાની દીકરી - ભાણી કીસમસ વેકેશનમાં ગામ આવેલી - સાંજનો સમય. સંડાસ જઈને આવી. બાએ એની ઉપર ઠંડા પાણીનો ઘડો ઠાલવી દીધો. ધુજી ઊઠી છોકરી, બીજી કોઈ વખત ગામ આવવાનું નામ ભૂલી જ ગઈ.

સાસુજી માંદા પડ્યા. ડોક્ટરને અડવા ન દે. ઠાકોરજીની માળા જપતાં જપતાં શ્રીજીયરણ થઈ ગયા. અમે તો કોઈ સેવા કરવા તૈયાર નહીં. સાસુજીએ ઠાકોરજીની સેવા એમના દેરાણી અમારા ભાભુજીને આપી ગયા. ભાભુ અમારા સાસુજીથી ચાર ચાસણી ચડે તેવા. પતિ

નાની ઉંમરમાં અવસાન પામેલા. એકલી વિધવા બાઈ. એકલો જીવ પણ કેટલો શ્રમ ઉઠાવે. પાણી ભરે - સગડી સળગાવે. ઠાકોરજીની સેવા બપોર સુધી ચાલે. પછી કાંઈક રાંધે ને થોડું થોડું ખાય. સાંજે દૂધ પીને સૂઈ જાય. ન કોઈને ઘેર જાય, ન એમને ઘેર કોઈ આવે. પાકા મરજાદી. મહાદેવના દર્શન ન કરાય. માતાજીનો પ્રસાદ ન લેવાય. એમના કાયદા જુદા. કોઈ દરવાજા પાસે દેખાય - હડ હડ કરે, અડતો નહીં, અભડાઈ જશે. ભાભુના આવા સ્વભાવને કારણે છોકરાઓ એમને ઘેર જવા રાજી નહીં. વહુઓ તો તોબા જ પોકારી જાય. નાહકની કટકટ કોને ગમે ?

ભાભુ નાની ઉંમરમાં વિધવા થયેલા. પતિની આવક ઓછી હતી. બચત બધી વપરાઈ ગઈ. ભાભુએ મોટા તપેલા વેચવા કાઢ્યા. અમને ખબર પડી. અમે બંને ભાઈઓએ નક્કી કર્યું કે બંને જણાએ દર મહિને ભાભુને સો સો રૂપિયા આપીશું. ભાભુ નારાજ થયા, છતાં યે પૈસા લઈ લેતા. ઘરમાં કોઈ શુભ અવસર આવે, ભાભુને તેડાવીએ. માંદગી આવે, ભાભુ વગર બોલાવ્યે હાજર. મને પગનું ફેક્યર થયું. મારા દીકરાને ટાયફોઇડ થયો. ભાભુએ રાતદિવસ જોયા વિના ઊભા પગે ચાકરી કરી. નવું નવું ખાવાનું બનાવે. સુપ બનાવે ને થૂલી બનાવે. ખીચડી તો ઘી નાંખીને ઘૂંટી ઘૂંટીને એવી મીણ જેવી બનાવે કે આંગળા ચાટીને ખાઈએ. મમતાની મૂરત ભાભુ. થેંક યુ - આભાર જેવા શબ્દો એમને ન જ ગમે. કહે, આખો દહાડો નવરીઘૂપ બેઠી હોઉં છું. કુટુંબના - સગાવહાલાં પહેલાં, પછી ઠાકોરજી. ઠાકોરજીએ તો કહ્યું કે હું કણકણમાં છું. જીવ માત્રમાં છું. કોઈની યે સેવા કરીએ તો મારો વાલીડો રાજી થાય. છૂતાછૂત થાય ઘેર જઈ બે ઉપવાસ કરીશ, માથાબોળ નાહી લઈશ.

અમારે ત્યાં રહે ત્યારે નોકરના હાથનું પાણી યે ચલાવી લે. ચાકરી કરવા આવી છું. માનવ સેવા આ યે ઠાકોરજીની સેવા જ કહેવાય. આપદ્ વેળા બધું ચલાવીની લેવાની આજ્ઞા વલ્લભાચાર્યજીએ કરી છે. તમારે ઘેર આવું ત્યારે તમારી રીતે રહેવાનું, મારે ઘેર જઈશ, મારી

રીતે કરીશ. ભાભુએ જીવ દઈને ચાકરી કરી. એમને ઘેર ગયા.

અમે દેરાણી જેઠાણી ભેગા થઈએ. ભાભુની મશ્કરી કરીએ. ‘આઘી રહેજે. અભડાવી દઈશ’ - ભાભુ બાંઠે સાડલો પહેરે - અમને શરમ લાગે. અમે ચંપારણ ગયા. બેઠકજી ઉપર ઝારીજી ભરવાના હતા. બાંઠે સાડલો પહેરવાનો હોય, ઝારીજી ભરવાનું માંડી વાળ્યું.

ભાભુ દેશી વિચારના, મરજાદી. ચાલી ન શકે તો યે ઠાકોરજીની એકાદ ઝાંખી કરવા હવેલી અચૂક જાય. અમને થતું ભાભુ માંદા પડશે. કોણ કરશે ચાકરી. પણ ભાભુની લાજ રાખી એમના ઠાકોરજીએ. ભાભુ શ્રીજીશરણ થઈ ગયા, ઠાકોરજીની સેવા કરતાં કરતાં - કોઈની યે સેવા લીધા વિના. ભાભુનું ઘર ખોલ્યું. કબાટ ખોલ્યું. એક કવર નીકળ્યું. ભાભુનું ભર્યું ભાદર્યું ઘર ખાલીખમ હતું. અમે પૈસા આપતા તે કબાટમાં અકબંધ પડ્યા હતા. પડોશીએ કહ્યું, ભાભુ દર મહિને વાસણ વેચી વેચી ઘર ચલાવતા. ભાભુએ અમારી મોકલેલી રકમ અમને પાછી લઈ લેવાનું લખ્યું હતું. બીજા પચાસેક હજાર રોકડા હતા જે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ માટે આપવાના. ઠાકોરજીને મોટા મંદિરમાં પધરાવી દેવાના. આજના જમાનામાં કોઈને પુષ્ટાવેલા ઠાકોરજી સેવા કરવાનું પરવડે નહીં. ભાભુ જાણતા હતા. ભાભુએ જીવનભર કોઈની ચાકરી લીધી નહીં. મરણ પ્રસંગે પણ લેવી ન પડી. ઠાકોરજીએ એમની લાજ રાખી. ભક્તની લાજ ભગવાન નહીં રાખે તો કોણ રાખશે ? પારકી પીડ જાણનાર એ સાચા વૈષ્ણવજન હતા.

સમર્પણ

પહેલા પહેલા પ્યાર હૈ - સુજલનો અવાજ સુરીલો, એ સંગીતનો સાધક, સંગીત એની રગરગમાં. અને એની સખી સારંગી, એ પણ સંગીતની ચાહક. સંગીતના શોખને કારણે જ તો બંને વચ્ચે સખ્યનો સેતુ બંધાયો. હૈયાથી હૈયા તરફ સ્નેહની સરવાણી વહેવા લાગી. નદી કિનારે એકાંતમાં ઢળતી સંધ્યાએ સંગ સંગ બેસવાનું, મુક્ત મને બંનેનો કંઠ વહેવા લાગે. અંધારું ઢળવા માંડે, પરાણે ઊઠવું પડે, ઘરે જવા, વિદાય લેવી ગમે નહીં. ઘરે ગયા પછી રાત્રે પથારીમાં સૂતાં સૂતાં મોબાઇલ પર મેસેજની આપ લે થયા કરે. એક જ સોસાયટીમાં રહેતા બંને વચ્ચેનો પ્રેમસંબંધ જગજાહેર થઈ ચૂક્યો. બધા પૂછે, ક્યારે કંકોત્રી વહેંચવાના છો? ક્યારે શહનાઇ વગડાવશો?

બંને વચ્ચે લાગણીનું ઘોડાપુર, પહેલા પહેલા પ્રેમનો ઝરમર વરસાદ. સારંગીની તેજસ્વી આંખોને સુજલ તાકી રહેતો. એની ગોરી ગરદન પર એ હોઠ મૂકી દેતો. અને પતલી કમર પર હાથ મૂકી દેતો. સારંગીના શ્યામલ ઝુલ્ફાંનો એ આશીક હતો. અને એના ભાલ ઉપર શોભતી લાલ ચટક, સોનેરી કિનારવાળી બિંદી એના મુખને વધુ મુખરીત કરતી. હા એની નાજુક નાજુક અંગુલીઓ જ્યારે હાર્મોનિયમ પર ફરતી, એ જોયા જ કરતો, જોયા જ કરતો. ક્યારેક આવેશમાં આવી જઈ એનો હાથ જોરથી પકડી લેતો. એના ગાલ જાણે છલોછલ અમૃત ભરેલા પિયાલા. એને જોઈ એ ભાન ભૂલી જતો. ક્યારેક તો મિત્રોની હાજરીમાં યે ચૂમી લેતો.

સારંગી હસતી હસતી, એની પાગલ પ્રેમીની સામે અપલક

નેત્રે નીરખી રહેતી. બંનેના દિલમાં એક બીજા માટે સુંવાળો ખૂણો રચાઈ ગયો હતો. સારંગી સુજલ વિના તડપતી રહેતી. અને સુજલ સારંગી વિના બેચેન બની જતો. બંને વચ્ચે સરગમ બજતી - પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમની. પ્રેમઝરણ અસ્ખલિત વહેતું રહેતું.

બધાને લાગતું કે હવે સારંગી બની જશે સારંગી પટેલ. અટક બદલાઈ જશે, સાથે સાથે તેમના જીવન બદલાઈ જશે. પરંતુ જિંદગીનો માર્ગ સરળ નથી હોતો, ઇચ્છા પ્રમાણે બધું મળી જતું નથી. દરેક પ્રેમકથામાં બનતું આવ્યું છે તેમ ભાગ્યવિધાતા વેરણ બની. સારંગી અને સુજલને અમેરિકાની યુનવર્સિટીમાં એડમીશન મળ્યું. બંને અમેરિકા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. બધું ગોઠવાઈ ગયું હતું. ત્યાં સુજલનાં પિતાને હાર્ટએટેક આવ્યો અને તેમનું મૃત્યુ થયું. સુજલને માથે પરિવારની જવાબદારી આવી પડી. એ અમેરિકા જઈ શક્યો નહીં. એના ખાતર સારંગી શા માટે પોતાની કેરિયર બરબાદ કરે. એને જબરદસ્તી કરી સુજલે જ એને અમેરિકા મોકલી. બે વર્ષની તો વાત છે. જ્યારે આફત આવે છે ત્યારે સામટી આવે છે. સુજલની મમ્મીને કેન્સરની બિમારી આવી પડી. સુજલની પડોશી સુનંદા માસીની ચાકરી કરવી ઊભે પગે કરતી, સુજલને કટોકટીના સમયે એ એક મિત્રની સાથે, હૂંફ આપતી રહી. મરતી માના આગ્રહને કારણે સુજલે સુનંદા સાથે લગ્ન કરી લેવા પડ્યા. માની હાજરીમાં સુનંદાની સેંથીમાં સિંદુર પૂરવું પડ્યું, પણ સોહાગ રાત્રે જ સુનંદાને કહી દીધું કે સારંગી મારો પહેલો પહેલો પ્યાર છે, અને છેલ્લો છેલ્લો પ્યાર પણ એ જ રહેશે. સાંસારિક ફરજને કારણે તારી સાથે લગ્ન કરવા પડ્યા. પણ મારું હૃદય તો ગીરવે મૂકાઈ ગયું છે સારંગીને ત્યાં. સારંગી મારા દિલની માલિક છે. આ ઘર તારા નામે કરી દઈશ, પણ દિલ તારા નામે ક્યારે ય થઈ શકશે નહીં.

સુનંદા સમજુ હતી. સુજલની લાચારી સમજી શકી. એ મનોમન મૂરઝાતી રહી. સુજલને પ્રેમ કરતી રહી. સાચો પ્રેમ બલિદાન આપે, શહાદત વહોરે, અધિકાર સ્થાપિત કરે નહીં. પોતાને સુજલ પ્રત્યે પ્યાર હતો, સારંગી પ્રત્યેના સુજલના પ્યારને એ સમજી શકી. સારંગી ઇંડિયા પાછી આવે છે, એની ખબર પડી. હવે સુજલની મમ્મી રહી નથી.

સુજલના જીવનમાં પોતાનું સ્થાન નથી તો એના ઘરમાં શા માટે પડી રહેવું. એ મારો થઈ રહેવાનો નથી. એ એક વહેલી સવારે પોતાની સુટકેસ લઈ નીકળી પડી - જ્યાં કિસ્મત લઈ જાય ત્યાં, સુજલ અને સારંગીના જીવનથી દૂર દૂર. પરાણે પ્રીત થઈ શકતી નથી. સાચો પ્યાર માંગે છે, ત્યાગ, સમર્પણ.

આત્મસંતોષ

અમારા એક મિત્ર જગદીશભાઈ. જ્યારે મળે ત્યારે હસતા જ હોય. પૂછીએ કેમ છો ? શું ચાલે છે ? વાંસામાં જોરથી ધબ્બો મારીને કહેશે ‘જલસા છે યાર જલસા’. જગદીશભાઈનો જીવનમંત્ર છે, જલસા કરો, ખુશ રહો. એ માણસ છે મિજલસનો, જલસાનો. જીવન છે, મજા માણવા માટે. થોડા થોડા દિવસે પીકનીક ગોઠવે, સંગીતનો જલસો ગોઠવે. એ છે માણસભૂખ્યો, પ્રેમભૂખ્યો જીવ. પૈસેટકે સુખી છે. ગમતાનો ગુલાલ કરવો ગમે. જીવનને રસમય રીતે જીવવું ગમે. એટલે એણે ગ્રુપ બનાવ્યું છે, જલસાગ્રુપ. કાયમ કંઈ ને કંઈ નવું કરવું ગમે. જીવન ઘરેડિયું બની જાય તો પછી બોર થવાય. જીવન તો નિત્યનવીન હોવું જોઈએ. આમ તો જલસા ગ્રુપમાં પ્રોગ્રામ ગોઠવાય, પીકનીક, ટ્રીપનું આયોજન થાય. નહીં નફો, નહીં ખોટને ધોરણે આયોજન થાય. જગદીશભાઈ ક્યારેક ગાંઠના ગોપીચંદન કરીને પણ બીજાને જલસો કરાવે. જીવન પ્રત્યેનો એમનો અભિગમ અનોખો. એની પત્ની જમુના કહે, હવે ઉંમરલાયક થયા. દાદા દાદી બની ગયા. આ ઉંમરે આવા નખરા ન શોભે. લાજો જરા.

જગદીશભાઈ સીત્તેરના થયા, ખીસામાં કાંસકો હોય, વાળ કલપ કરે. ઘડી ઘડી કાંસકો વાળમાં ફેરવે. પાવડર લગાવે, અત્તર છાંટે. ઇશ્કી મિજાજ. ઉંમર થઈ તો શું થયું ? કોઈ પણ ઉંમરે જલસા કરવાના હોય. રસમસ્તીના ઘૂંટડા ભરતા રહેવાનું. સ્વાદના ચટાકા જાગે. રાત્રે અગિયાર વાગે ભજ્યા ખાવાનું મન થાય. પત્ની જમના એમને ગરમાગરમ ભજ્યા બનાવી ખવડાવે. મિત્રોને આમંત્રણ આપે, રવિવારે જમવા બોલાવે. ઘરમાં કહેવાનું ભૂલી જાય. મહેમાનો આવે, જમનાએ ઊભેઊભ રસોઈ બનાવી જમાડવા પડે. પણ જમના કોઈ કચકચ ન કરે. બંને વચ્ચે સમજણનો સેતુ. જમના જગદીશભાઈના ઉડ ગુણ

મળતા હશે. જો કે જન્માક્ષર મેળવવાની જરૂરત ક્યારેય પડી નથી. જમના કુશળ ગૃહિણી. સદાયે સંતોષી. ગજબનો ધરવ.

જગદીશભાઈની આવક ઓછી હતી ત્યારેય કોઈ ફરિયાદ ન હતી. ફિક્કરની ફાકી કરી નાંખતા પતિ પત્ની બંને. જે કંઈ ઇશ્વરે આપ્યું તેમાં બંને સંતોષથી જીવન માણે. બીજા પાસેથી કોઈ અપેક્ષા જ નહીં. ઇશ્વર પાસે પણ કશું માંગવું નથી. મનમાં ધરવ હોય તો પછી કેં ખૂટતું લાગે જ નહીં. જે મળ્યું તે સુખેથી ભોગવવું. વહેંચીને ખાવું. કોઈ અભાવ નડે નહીં. કોઈ વસવસો નહીં.

જીવન માટેની કોઈ બ્લુ પ્રીન્ટ એમના મનમાં હતી જ નહીં. જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે આપણા ભલા માટે. જે કંઈ થશે તે આપણા ભલા માટે. પડશે તેવા દેવાશે. બંને એકબીજાને એડજસ્ટ થતા ગયા. ઉંમર વધી, સંતાનો ભણ્યા, પરણ્યા. હવે જગદીશભાઈ અને જમના સંતાનોને એડજસ્ટ થઈ જાય છે.

જગદીશભાઈ માને છે કે જીવન વહેતો પ્રવાહ છે. ચેતનવંત છે. જડ નથી કે તેનો આકાર બદલાય નહીં. આપણે આપણા કર્મો થકી જીવનમાં બદલાવ લાવી શકીએ. વાસ્તવમાં સંસાર આપણી ધારણા પ્રમાણે ચાલવાનો નથી. જીવન પરિવર્તનશીલ છે. પળેપળે જીવનમાં કશુંક ઓછું થાય છે, પળેપળે કશુંક ઉમેરાતું જાય છે. જીવનને જાણવાની અને માણવાની દૃષ્ટિ - નજરિયા સૌની અલગ અલગ હોઈ શકે. સૌને પોતપોતાની રીતે જીવવાનો અધિકાર છે. કોઈને નડવું નહીં. જીવો અને જીવવા દો, જીવવું છે તો જલસાથી.

ઇસ દુનિયામેં હમ આયે હૈં તો જીના હી પડેગા

જીવન હૈ અગર ઝહર તો પીના હી પડેગા.

સંસારમાં મનુષ્ય પોતાની જાતને કેન્દ્રમાં રાખી પરિઘનો વિસ્તાર કર્યા કરે. પોતે જલસા કરે અને પોતાના વર્તુળમાં આવનારા સૌ કોઈને જલસા કરાવતો રહે. સુખી રહેવાનો આ જ તો રાજમાર્ગ છે. ફક્ત મને શું ગમે છે. એવું નહીં વિચારવાનું. બીજાને શું ગમશે, ભાવશે, એ રીતે વિચારીને એડજસ્ટ થવાનું. જગદીશભાઈને જીવનમાં

બેલેન્સ જાળવતા આવડે છે. જીવનમાં વિવિધતા હોય, એનો સ્વીકાર કરી લેવામાં જ મજા છે. નહીં તો ઘર આંગણે ગંગા વહેતી હોય છતાં તરસ્યા મરવું પડે. ઝાંઝવાના જળની પાછળ વ્યક્તિ દોડતો રહે તો વહેલો મરે.

જગદીશભાઈના જીવનમાં અનેક હાડમારીઓ આવી પણ એ બધાને એમણે ધીરજપૂર્વક સૂલઝાવી, જીવનમાં કડવાશ ઉમેરાવા દીધી જ નહીં. જીવન છે તો જવાબદારીઓ આવવાની. એ નિભાવવી તો પડે જ. જવાબદારી નિભાવતા જવાનું, સાથે સાથે જીવનરસને સૂકાવા નહીં દેવાનો. માણસ છીએ, આપણા પરિઘમાં પરિવાર, પ્રિયજનો હોય, પોતીકાં હોય અને પારકાં પણ હોય. સંજોગોને કારણે જવાબદારી આવી પડે માથા પર, ફરજિયાત, ગમે કે ન ગમે, જવાબદારી અદા કરવી પડે. મન મારીને અણગમતી જવાબદારી પણ સ્વીકારવી પડે. કરવું તો પડશે જ તો શા માટે હસતે મોઢે જવાબદારીનો સ્વીકાર ન કરવો. જીવનમાં આપણને ગમે તે બધું, ગમે તે પ્રમાણે થતું નથી, તો પછી સંજોગોનો સ્વીકાર કરી લેવો. આપણને ગમતું થાય તો હરિકૃપા અને અણગમતું થાય તો સમજવું જેવી હરિઈચ્છા. જે કંઈ કરી રહ્યા છીએ તે ઇશ્વરકૃપાથી. માથે જવાબદારીનો ભાર ઊંચકી દટાઈ મરવાનું નથી. જવાબદારી નિભાવવામાં પણ આનંદ માણવો. કારણ જાત માટે કંઈ પણ કરીએ એનો આનંદ ચિરંજીવ રહે પણ અન્ય માટે કશું કરી શકીએ એનો આનંદ અનેરો હોય. જાત માટે જલસો કરવામાં સ્વાર્થ સચવાય, જ્યારે અન્ય માટે કશુંક કરી શકીએ ત્યારે સમજાય કે જવાબદારી એ જ સાચા જલસાની જનની છે. આવું જ્યારે પરાયા અર્થે કશુંક કરી શકીએ તો જ નરસિંહ મહેતાએ ગાયું એવા વૈષ્ણવજન બની શકીએ. આપણે શું બનવું છે એ નક્કી કરવાનું કામ પણ આપણું જ છે. અને તો જ આત્મસંતોષ માણી શકીશું. બાકી તો ધાર્યું ધણીનું થાય. જે ગમે તે જગદગુરુ દેવ જગદીશને. તે તણો ખરખરો ફોક કરવો. સઘળી ચિંતા ઇશ્વરને સોંપી દઈએ. ચિત્ત તું શીદને ચિંતા ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.

જગદીશભાઈને વૈભવનું પ્રદર્શન કરવું નથી. બીજાની નજરે સરસ દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવો નથી. પોતાની સિધ્ધિ, પોતાની પ્રાપ્તિ, પોતાનું સુખ, પોતાના ત્રાજવે તોળવા છે, અન્યને ત્રાજવે તોળવાની ખોટી ભાંજગડમાં પડવું નથી. સુખ એ આપણી નબળાઈનું અને દુઃખ એ આપણી શક્તિનું વજન કરનારું તટસ્થ ત્રાજવું છે. જે એમને હાથવગું છે.

જીવનમાં માત્ર સંપત્તિનું સુખ જ સર્વસ્વ નથી. જગદીશભાઈ સર્વ વાતે સુખી છે. સંતાનનું સુખ, પત્નીનું સુખ, સંબંધોનું સુખ, સ્નેહનું સુખ, માનમરતબાનું સુખ અને સૌથી વિશેષ સુખ છે અન્યની સાથે વહેંચીને ખાવાનું, જીવવાનું. સુખની શોધમાં ભટકવું પડતું નથી. સુખ આપોઆપ એમની ઝોળી ભરી દે છે, છલકાવી દે છે છલોછલ. મૈત્રીભાવની બહુ કિંમતી સંપત્તિ છે એમની પાસે અને મૈત્રીને નિભાવી જાણવાની કળા છે એમને હસ્તગત.

દેવના દીધેલ

આજ લાખ ખરચીને લાડી લાવ્યા રે આનંદ ભર્યા.

આજે ઇડરિયો ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભર્યા.

દીકરો પરણાવ્યો, (વર વહુ) વરઘોડિયાને પોંખ્યા, પુત્રવધૂ પાયલાગણ કરે, દાદી સાસુ આશીર્વાદ આપે - અષ્ટપુત્રા ભવેત. વડીલોની મનોવાંછના હોય, એમનો વંશવેલો ચાલુ રહે. સંતાનોના સંતાનોને રમાડવાની મનીષા કોને ન હોય. મૂડી કરતાં વ્યાજ વધુ વહાલું હોય. પોતાને સંતાનો થયા ત્યારે નવો નવો જોબ હતો. નાનું અમથું ઘર હતું. ધોડિયું માંડ માંડ સમાતું હતું. છોકરાઓને રમાડવાનો લહાવો લેવા જેટલી ફુરસદ ક્યાં હતી? હવે દીકરો કમાતો થયો છે. નવી વહુ આવી છે. સાસુ સસરા લગભગ રીટાયર જેવા થઈ ગયા છે. દીકરો પરણાવવાની હોંશ પૂરી થઈ. હવે હોશ છે, દીકરાના દીકરાને રમાડવાની. સાસુજી વહુના મહિના ગણ્યા કરે. આઘી બેઠી નથી ને? તો શુભ સમાચાર મળે. ઘરના બધા વહુરાણીને પૂછ્યા કરે - ગુડ ન્યુઝ ક્યારે આપો છો? ક્યારે પેંડા વહેંચો છો?

આજકાલ ભણેલી વહુને કેરિયર કરવાની હોય છે. એ જોબ કરતી હોય અથવા ધંધો કરતી હોય. તગડો પગાર લાવે છે, બંને જણા. ઘરકામમાં બહુ રસ હોતો નથી. બે કામવાળા રાખી લો. હરવાફરવાના દિવસો છે. મોજ મજા કરી લેવા દો. સંતાનો પેદા કરવાની ઉતાવળ નથી. ફેમીલી પ્લાનીંગ કરવાનું છે. બાળકો થશે પછી બીઝી થઈ જવાશે. બાળકોને આયાને ભરોસે મૂકવા નથી. શું ઉતાવળ છે? પણ ઉતાવળ આવી ગઈ હોય છે, દાદી સાસુને એ કહે છે, મારી આ ઉંમરે તો હું પાંચ છોકરીની મા બની ગઈ હતી. સાચી વાત, સ્ત્રી એટલે જાણે બોળકો પેદા કરનારું મશીન. એના પોતાની રીતે જિંદગી જીવવાનો અધિકાર ક્યાં હતો? એટલી સમજ પણ ન હતી. ફેમીલી પ્લાનીંગ જેવું કંઈ હતું જ ક્યાં?

સાસુ સસરા નવરા પડી ગયા છે. સંતાનોની વિચારસરણી જુદી છે, એમની લાઇફસ્ટાઇલ, જીવનની પ્રાયોરીટી અલગ છે. એ સ્વીકારવું નથી. સંતાનોના જીવનની દરેક બાબતમાં માથું મારવાની ટેવ પડી છે. દીકરા દીકરી ઝટ પરણી જાય. એમનો ઘર સંસાર - લીલી વાડી વસી જાય. એ જ યક્ષ પ્રશ્ન એમના મનમાં ધૂમરાતો હોય. છોકરાઓને મન કેરિયર બનાવવાનો અગ્રક્રમ હોય. બહુ બહુ તો હમ દો. હમારે દો. નો જમાનો છે. મોંઘવારી વધતી જાય છે. સંતાનને ઇંગ્લીશ મિડીયમ - પ્રાઇવેટ સ્કૂલમાં ભણાવવા છે. મોંઘાદાટ ટ્યુશન ક્લાસ ભરાવવા છે. અમેરિકા ભણવા મોકલવા છે. વધુ સંતાનો પોષવાના નથી. તેથી એક બસનો જમાનો થઇ ગયો છે.

બાળક એકલું પડી જાય, એકલપેટું થઇ જાય. કોઇ સાથે રમવાવાળું નથી. કોઇ સાથે શેર કરવાનું નથી. બાળક એકલું એકલું મૂંઝાય. માબાપ જોબ પર ગયા હોય, સ્કૂલેથી ઘરે આવે ત્યારે મા દૂધનો ગ્લાસ ભરી હાજર હોતી નથી. આયાના ભરોસે બાળકો મોટા થાય. સાચા પ્રેમથી, માની હૂંફથી બાળક વંચિત રહી જાય. શું કરે બાળક એકલું? ટી.વી. જુએ, મોબાઇલ પર ગેમ રમે. કમ્પાઉન્ડ નથી રમવા માટે, મિત્રો નથી. સરખેસરખા બે ત્રણ ભાઇબહેનો હોય તો સુખ દુઃખ વહેંચાઇ જાય. મન મોકળુ બને. કોઇક મારું સાથી છે એવું આશ્વાસન મળે.

દાદી કમળાબા ગીત ગણગણ્યા કરે - માતાજીને પ્રાર્થના કર્યા કરે- લીંપ્યું ને ગૂંપ્યું મારું આંગણું, પગલીનો પાડનાર ઘોને રત્નાદે રોટલા ઘડીને ઊભી રહી ચાનકીનો માંગનાર ઘો ને રત્નાદે.

વહુ રાણી સુનીતા કેમ કહી શકે કે હમણાં ફેમીલી પ્લાનીંગ છે. તમારા દીકરાને કોઇ ઉતાવળ નથી. અમારી ઇચ્છા થશે ત્યારે બાળકનો જન્મ કરાવીશું. ત્યારે દાદીજી ગાજો કે, 'તમે મારા દેવના દીધેલ છો, માંગી લીધેલ છો, આવ્યા ત્યારે અમર થઇને રહો.' સુનીતાની બહેન પરણીને અમેરિકા ગઇ છે, ચાર વર્ષથી. એની સાસુ રાહ જોઇને બેઠાં છે - ક્યારે અમેરિકાથી દીકરો-વહુ ટિકીટ મોકલાવે - ક્યારે અમે બંને વહુની સુવાવડ કરવા જઇએ. અને દીકરાના દીકરાને રમાડીએ.

Friend Ineed

આજે ચાંદનીના હરખનો પાર ન હતો. સવારથી એ ગીત ગણગણતી હતી. મેરે હાથોમેં નવ નવ ચૂડીયાં હૈ - આજે ચાંદનીની સગાઇ છે, મયંક સાથે. મયંકની આજુબાજુ છોકરીઓનાં ટોળાં ધૂમતા હતા, અને ચાંદનીની આસપાસ છોકરાઓનાં ટોળાં ધૂમતા હતા. જે કોઇને ચાંદની પસંદ કરી લે તે નસીબદાર. મયંક નસીબદાર નીકળ્યો. ચાંદનીની બહેનપણીઓ અને મિત્રોને તો જલસો પડી જવાનો. તાજમાં પાર્ટી આપવાના છે મયંક અને ચાંદની. જો કે મયંક જ પાર્ટીના પૈસા ખરચવાનો હતો. ચાંદનીના પિતા મધ્યમવર્ગીય, બાંધેલી આવક. મયંકના પિતા તાલેવંત. મયંક શ્રીમંત નબીરો. ડ્રીક્સ અને ડાન્સ. મજા પડી ગઇ. કોઇએ યાદ કરાવ્યું, ચાંદની તેં તપનને જણાવ્યું કે નહીં. તપન ચાંદનીનો ખાસમખાસ હતો. ટોળાનો નહીં એકલવાયો માણસ. ચાંદનીએ તુરત જ ફોન જોડ્યો તપનને. એક ખુશખબર તપન, I am engaged with Mayank. બે મહિનામાં લગ્ન લેવાશે. અત્યારથી આમંત્રણ આપું છું, December માટે ટિકીટ બુક કરાવી રાખજે અને તારી ઓફિસમાં રજા મૂકી દેજે. તપનનો ટૂંકો ટચ SMS આવ્યો. Congratulations, Its ok. ન કોઇ ઉત્સાહ બોલિયો સાલો.

મયંક સાથે હરવા ફરવાના દિવસો હતા. ચાંદની વારેવારે સાસરે જતી. બધા ચાંદની વહુથી ખુશ ખુશ હતા. કોઇનું બોલવું સંભળાઇ ગયું ચાંદનીને. હવે મયંકનું ભેજું ઠેકાણે આવી જશે. ચાંદની સંભાળી લેશે મયંકને. શરૂઆતમાં ચાંદનીને સમજ ન પડી. પણ જેમ જેમ તે મયંકની નિકટ આવવા લાગી, તેને ક્યારેક લાગતું મયંકનું બીહેવીયર - વર્તણૂંક વિચિત્ર લાગે છે. અનાપ સનાપ બોલવા લાગે છે. ચીસ પડાઇ જાય એવી સખત ભીંસ આપી ભેટી પડે છે. જાણે શરીરમાં કોઇ ભૂત ભરાયું હોય. એબનોર્મલ બની જાય. એના મગજમાં કોઇ રાસાયણિક ફેરફાર થઇ જતા હોય. બાકી મયંક માણસ તરીકે પ્રેમાળ,

મોંઘી મોંઘી ગીફ્ટ આપે. પાર્ટીમાં જલસો પાડી દે. જરા જરામાં કોઈ સાથે વાંધો પાડી દે, મોટે મોટેથી ઝઘડી પડે. મારામારી પર ઉતરી આવે. ગાળાગાળી કરી મૂકે. પછી ચાંદની પાસે ખુલાસો કરે કે એણે મને ઉશ્કેર્યો તો પછી હું શું કરું? ઉશ્કેરાટ શમી જાય પછી ઢીલોઢફ થઈ જાય. ચાંદની જ્યારે જ્યારે સાસરે જાય, સાસુ સસરા સોનાનો દાગીનો આપે. લગ્નની તૈયારી શરૂ થઈ ગઈ હતી. સાસુજી એને સાથે લઈ જાય. રીસેખાન માટે મોંઘો ડ્રેસ કરાવ્યો, હીરાનો હાર સેટ ઘડાવવા આપ્યા. કોઈ વાતે કમી નથી પણ આજકાલ મયંક વધુ ને વધુ ઉશ્કેરાઈ જાય છે, ઉઘાડો પડતો જાય છે. ચાંદનીને સમજાતું નથી મયંકનું વ્યક્તિત્વ. ઘડીમાં પ્રેમાળ તો ઘડીમાં ઝઘડાળુ.

ચાંદની બોલે હતી, સ્પષ્ટ હતી. એણે સાસુજીને સ્પષ્ટપણે પૂછી લીધું કે મયંક કેમ આવી વર્તણૂંક કરે છે. ત્યારે સાસુજીએ ખુલાસો કરવો પડ્યો કે મયંક પ્રતીક્ષા સાથે પ્રેમમાં હતો. એ છોકરીએ એને દગો દીધો. કરેલી સગાઈ તોડી બીજા સાથે પરણી ગઈ. હવે ચાંદની ચેતી ગઈ. એ તો પહોંચી ગઈ સીધી પ્રતીક્ષા પાસે. પ્રતીક્ષાએ મયંકની માનસિક અસ્થિરતાની વાત ઉઘાડી પાડી. મયંકને આ રોગ નાનપણથી જ છે. મને નાહક બદનામ કરે છે. ઓછા પૈસા હોય તો નિભાવી લેવાય, પણ આવા માનસિક અસ્થિર મગજવાળા સાથે જીવવું જાનનું જોખમ. હાથે કરીને નરકમાં કેમ પડવું? પછી તો ચાંદની મંડી પડી. મયંકની ટ્રીટમેન્ટ કરતા સાયકાટીક ડોક્ટર પાસે પહોંચી ગઈ. આવા રોગનો કોઈ કાયમી ઇલાજ નથી. ગાંડપણના હુમલા ક્યારેક ક્યારેક આવે છે. પણ હવે વારંવાર હુમલા આવવા લાગ્યા છે. ચાંદનીએ કપાળ કૂટ્યું. સગાઈ ધામધૂમથી થઈ હતી. પોતે ભાવિ જીવનના સપનાઓ જોતી જોતી આસમાનમાં ઊડવા લાગી હતી. એ નિખાલસ હતી. મયંક વિશે, એના વ્યવહારો વિશે એ બધા મિત્રો સાથે પોતાનો અનુભવ શેર કરતી હતી.

ચાંદનીના માતાપિતા સાધારણ સ્થિતિના હતા. મોટે ઘેર દીકરી વળાવવી છે. એના સાસરિયામાં સારું દેખાવું જોઈએ. એના પિતાએ

વ્યાજે પૈસા લીધા, રૂપિયા દસ લાખ. જાનૈયાને, વેવાઈવેલાની રીત કરવી પડે. દીકરીને કરિયાવર કરવો પડે. ચાંદનીને જાણ થઈ. એને ચિંતા થઈ, પિતાને માથે કરજ ચડતું જાય છે. કેવી રીતે ઉતારી શકશે કરજનો બોજો? અને મયંકના મગજનું ઠેકાણું નથી. શું કરવું છે એના પૈસાને? પ્રતીક્ષા સાથેની સગાઈ તૂટી ગઈ - એ વાત મારાથી શા માટે છૂપાવી?

ચાંદનીએ પોતાના મિત્રો સાથે મયંકની વર્તણૂંક વિશે ચર્ચા કરવા માંડી. she was totally open. વાત કરવાથી કોઈ માર્ગદર્શન મળે. મોટા બાગે બધાની પ્રતિક્રિયા એવી જ હતી કે પાણી હજુ માથા પરથી ગયું નથી. સગાઈ ભલે ને થઈ ગઈ, લગ્ન થયા નથી, તોડી નાંખ સગાઈ. જિંદગીભર ગાંડપણ નિભાવી નહીં શકાય. હજુ કશું બગડ્યું નથી. દાળ ચોખા ભેગા થયા નથી. ચાંદનીને યાદ આવ્યું. તપનનો અભિપ્રાય પૂછું - એણે તપનને ફોન કર્યો, વિગતવાર હકીકત જણાવી. as usual. તપનનો જવાબ ટૂંકોટય હતો. મને મયંકની એબનોર્મલિટીની જાણ હતી. નિર્ણય તારે લેવાનો છે. ચાંદનીનું મગજ ફાટફાટ થવા લાગ્યું. શીટ આ તપન કેવો છે યાર? ખબર હતી, તો મને કેમ ચેતવી નહીં? મયંક સાથે સંબંધ બંધાયો, મારી જાતને હું નસીબદાર માનતી હતી. મયંકના મારી સાથેની સગાઈનું સેલીબ્રેશન જોઈ બધાના મોંમાંથી લાળ ટપકતી હતી. બધા અમારી અદેખાઈ કરતા હતા. એક તપન જ એવો હતો - જેણે ફક્ત ટૂંકમાં congratulation આપી દીધા. અભિપ્રાય માંગ્યો તો યે ટૂંકો ને ટય જવાબ. It's your life. think over. ચાંદની ગુસ્સાથી સળગી ઊઠી. કેવો નફરત છે તપન. અહીં મારી જિંદગીનો સવાલ છે, અને ત્યાં બેટમજીને કંઈ પડી નથી. મુંજી છે સાલો. સગાઈ તોડી નાંખવી કે નહીં? લગ્ન કરવા કે નહીં? સ્પષ્ટ જવાબ આપતો નથી. SMS ટૂંકા ને ટય આવે છે. ધાર કે લગ્ન થઈ ગયા પછી ખબર પડી હોત તો તું શું કરત? સગાઈ પહેલાં તે મને પૂછ્યું હતું? ધાર કે તે પૂછ્યું હોત અને મેં સાચી હકીકત જણાવી હોય તો તું મારું માનવાની હતી? તને ટીના મુનીમની જેમ અનિલ

અંબાણી જ જોઈતો હતો. આટલે દૂર બેઠા બેઠા હું તને શો જવાબ આપું. જિંદગી તારી છે. તું matured છે. વિચારીને નિર્ણય કરજે. I am with you whenever needed.

ચાંદનીના ગળામાં હાડકું ભરાયું છે. ગળી શકાતું નથી. બહાર કાઢી શકાતું નથી. પિતાએ પાંચ લાખનું દેવું કર્યું હતું એની જાણ બહાર, લગ્નની ખરીદી થઈ ગઈ છે. કંકોત્રી છપાવા આપી દીધી છે. હવે ચાંદની મયંક સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડી દે તો મમ્મી પપ્પા ડીપ્રેશનમાં આવી જાય. વાત ચેરાઈ જાય. કોણ હાથ પકડશે હવે ચાંદનીનો? બદનામી થશે સમાજમાં.

ચાંદનીએ નિર્ણય જણાવી દીધો તપનને. તપન મારે મયંક સાથે લગ્ન કરી જિંદગીને દોજખ નથી બનાવી દેવી. મારે જીવવું છે. please help me. મને બચાવી લે તપન.

અને ફરી તપનનો ટૂંકો ને ટય મેસેજ આવ્યો. મારી exam પૂરી થઈ ગઈ છે. હું આવતા અઠવાડિયે મુંબઈ આવું છું. રવિવારે સવારે Escon મંદિરમાં લગ્ન કરી લઈશું. રાત્રે સાથે ઊડીને અમેરિકા પાછા ફરી જઈશું. મને ખબર છે, તારી પાસે અમેરિકાના વીઝા છે. પાસપોર્ટ, કપડાંની બેગ તૈયાર રાખજે.

ચાંદનીને તપન ઉપર વિશ્વાસ છે. પણ જાણે ઓળખાતો નથી આ માણસ પૂર્ણપણે. બોલે ઓછું - સીધું ને સટ, ટૂંકું ને ટય. બસ કહી દીધું - આવું છું. લગ્ન કરવા - પાસપોર્ટ બેગ તૈયાર રાખજે. It's ok.

ચાંદનીનું હૈયું હરખથી છલકાવા લાગ્યું છે. કેવો સમજદાર છે તપન! ખરેખર સાચો મિત્ર છે તપન. friend in need is a friend indeed.

ચાંદનીએ મયંકને મેસેજ મોકલી દીધો - ટૂંકો ને ટય. સગાઈ ફોક. તપન આવે છે, અમારા લગ્ન છે રવિવારે. સોરી.

સુખ

માણસનું મન એટલે ઇચ્છાઓનું પોટલું. પોતાને પસંદ હોય એવું જીવન જીવવા મળે તો સૌને ગમે. માણસને સફળતાની સીડીઓ પર ચડી ટોચ પર પહોંચવું ગમે. માણસ સિધ્ધિ મેળવવા માટે ગમે તે કરવા તૈયાર. સાચા જુઠાનો છોછ ન રહે. ગમે તે ભોગે સફળતા જ હાંસિલ કરવી છે. દુશ્મનો સાથે હાથ મીલાવવા પડે તો મીલાવવા. ક્રિકેટની રમતમાં સેટીંગ થતું હોય છે. એમ જીવનમાં અનેક પ્રકારનું સેટીંગ કરવું પડે, પણ જીત તો મેળવવી જ છે. ગાંધીજી કહેતા, સાધ્ય શુદ્ધ હોય તો સાધન એટલું જ શુદ્ધ હોવું ઘટે. અહીં તો શુદ્ધિ, અશુદ્ધિ, સુચિતા, અસુચિતાની કોને પડી છે. ગમે તે ભોગે જીતવું જ છે. ઇચ્છાઓનું તો એવું છે કે એ ગંગા જેટલી શુદ્ધ હોઈ શકે, અને ગટર જેટલી ગંદી ગોબરી પણ હોઈ શકે. એ માણસને પ્રગતિને પંથે દોરી શકે અને અધઃપતન પણ કરાવી શકે.

પથ્થરયુગનો માનવી ઇચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓના બળે, પ્રગતિ સાધતો રહ્યો, આજે જેટયુગ, ડીજીટલ યુગ સુધી પ્રગતિ સાધી શક્યો છે. ચંદ્ર-મંગળ સુધી પહોંચી શક્યો છે. લાખો-કરોડો રૂપિયા કમાયો છે. ધનની પથારીમાં આળોટે છે. અનેક પ્રકારની સુખસુવિધાઓ પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે. પણ લાખ રૂપિયાનો સવાલ છે. કે એ સુખશાંતિ પામી શક્યો છે? અઢળક સગવડો સુપ્રાપ્ય છે, પણ એ બધું ભોગવવાનો એની પાસે સમય છે? બ્રેડ, બટર, ચીઝ, પનીર ખાઈ શકાય છે? પચાવી શકાય છે? ડાયેટીંગના નામે બધું વર્જ્ય છે. આપણા બાપદાદાઓ બે રોટલા, ઉપર માખણ અને ગોળ દબાવી શકતા હતા. બે માઈલ ચાલી શકતા હતા. આજે આપણે બે ડગલાં ચાલી શકતા નથી. ઓટો, રીક્ષા, ગાડી જોઈએ જ. ગોળીઓ ગળવી પડે છે. દાદા ચટાઈ પાથરી કે ફળિયામાં ખાટલા પર ગોદડી નાંખીને નિરાંતે

ઘસઘસાટ ઊંઘી શકતા હતા. આપણે ઊંઘની ગોળી લેવી પડે છે. ઘણું ઘણું પામ્યા છીએ. પણ જે કંઈ પામ્યા છીએ અને ભોગવવા માટેની કુરસદ છે ખરી? ઘરમાં સંખેડાનો હીંચકો એકલો ઝૂરે છે. એના પર બેસવાની કુરસદ છે ખરી? ઇશ્વરે સુંદર સંતાનો આપ્યા છે. એમની સાથે પ્રેમભરી, મસ્તીભરી બે વાત કરવા જેટલો અવકાશ છે આપણી પાસે ?

માનવ અનેક સિધ્ધિઓનો સ્વામી બન્યો છે, પણ પરિવાર સાથે સુમેળ છે? પત્ની સાથે, સંતાનો સાથે ક્વોલીટી ટાઇમ આપી શકે છે? સંતાનોમાં સુસંસ્કાર સીંચવા માટે એની પાસે સમય છે? ધન કમાવા પાછળની દોટમાં પાછળ શું શું છૂટી ગયું એ વિશે સભાનતા છે? દોડધમાલ, રેસમાં જીવનનો સાચો આનંદ ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણે સૌ સાચા અર્થમાં સુખી છીએ ખરા? પૂછો અંતરાત્માને.

જવાબદારી

બેંક ઓફ બરોડામાં નોકરી કરતો હતો મનીષ. બઢતી મળતી ગઈ, હવે પ્રમોશન મળ્યું, મેનેજર તરીકે પછી છેક જલગાંવમાં. જિંદગી મુંબઈમાં વીતાવેલી. દીકરો અતુલ સ્કૂલના છેલ્લા વર્ષમાં ભણે છે. આવતા વર્ષે કોલેજમાં ભણવા જવાનું. VRS લઈ નોકરી છોડી દેવાનું પરવડે તેમ નથી. પત્ની, દીકરાથી દૂર રહેવા જવું નથી. દીકરાનું ભણતર બગડે. પત્ની મેઘા સ્કૂલમાં પ્રિન્સીપાલના ઉચ્ચ હોદ્દા પર છે. મા દીકરો મનીષ સાથે જલગાંવ જઈ શકે તેમ નથી. મનીષ લાગણીશીલ છે. એકલા કેમ રહેવાશે? નોકરી છોડી દે તો દીકરાના કોલેજના ખર્ચા કેવી રીતે નીકળે? એને અમેરિકા ભણવા મોકલવો છે.

આજ કાલ ટેકનોલોજીને કારણે દૂરી દૂરી રહી નથી. દરરોજ સાંજે વીડીયો કોન્ફરન્સથી વાત થાય. પપ્પા ભલામણ કરે. મમ્મીને હેરાન કરતો નહીં. બરાબર ધ્યાન રાખીને વાંચજે. પરીક્ષામાં સારું કરજે. મેઘા ઢીલી પડી જાય. મનીષ ઢીલો પડી જાય પણ દીકરા અતુલમાં આત્મશ્રદ્ધા છલકાય છે. એ પપ્પાને ખાતરી આપે, મમ્મીની ફિકર કરશો નહીં. મેઘા જણાવે કે દીકરો જાણે રાતોરાત ડાહ્યો થઈ ગયો છે. વહેલો ઊઠી નિયમિત વાંચે છે. શાકભાજી લાવી આપે છે. ફૂડર મૂકવામાં મદદ કરે છે. બધા કામ ઉત્સાહ અને ચીવટથી કરે છે. કહે છે પપ્પા તને મદદ કરતા હતા, હવે પપ્પાની જગ્યાએ હું મદદ કરું, મારી ફરજ છે.

ક્યારેક મનીષનો અવાજ ધીમો લાગે - અતુલ ફિકર કરે, પપ્પા તમારી તબિયત સારી છે? દવા બરાબર લેજો. અહીં તો ઘણા સગાવહાલાં છે. ત્યાં તમારું કોણ? પપ્પા તમે જમ્યા? શું જમ્યા? ટિફિનમાં ખાવાનું બરાબર હોય છે? મનીષના મનમાં સંતોષ થાય છે. દીકરો ડાહ્યો છે. કલ્યાણરો છે. ભલે આપણે એકબીજાથી દૂર રહેવાનું થયું છે, પણ અંતરથી કેટલા નજીક છીએ. એકબીજા વગર ચલાવી લેવું

પડે છે. કોઈ તકલીફની વાત કરતું નથી. બાપ કે દીકરો બધી પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર, મનીષને એમ હતું કે દીકરો નાદાન છે, નાનો છે, મિજાજ છે. માને હેરાન કરશે. એને બદલે દીકરો અત્યારે મમ્મીને સાચવે છે. મારી પણ ફિક્કર રાખે છે. દીકરો ઠરેલ - પરિપક્વ થઈ ગયો છે. જાણે ઘરનો વડીલ બની ગયો.

મા સ્કૂલેથી આવે, દીકરો લીંબુનું શરબત તૈયાર રાખે. કલાકમાં આદુ-ફુદીના-લીલી ચાવાળી કડક મીઠી ચા બનાવી, મા દીકરો સાથે ઘૂંટડા ભરે.

આ જ અતુલ મમ્મીને હેરાન કરતો. જમતો જમતો ભાણા ઉપરથી ઊભો થઈ જતો. મા ઊભાઊભ પાઉંભાજી, મેગી, કે પાસ્તા બનાવી આપે. એ જ દીકરો આજે મમ્મી જે કંઈ બનાવે તે પ્રેમથી ખાઈ લે છે, મમ્મી તારી રસોઈ અફલાતુન - આંગળા ચાટી જવાય એવી. આજે વધારે ખવાઈ ગયું.

રાત્રે મમ્મી સૂતી હોય, દીકરો ગોદડી કે શાલ ઓઢાડી આવે. મમ્મીની દવા ટેબલ પર કાઢીને મૂકે, પાણીનો ગ્લાસ ભરીને મૂકે. બાપને બેટો શિખામણ આપે. પપ્પા ભૂલેચૂકે ઇમોશનલ થઈ નોકરી છોડી દેતા નહીં. પૈસા વિના પરવડે નહીં. મારું ભણવાનું પૂરું થાય પછી તમારો જોબ છોડાવી દઈશ. તમે ને મમ્મી યુરોપ, અમેરિકા ફરવા જજો.

મનીષના મનમાં ધરવ છે. પૈસા ખાતર નોકરી કરવી પડે છે. દૂર રહેવું પડે છે. ભલે અમારી પાસે ભરચક પૈસા નથી. પણ પરસ્પરનો પ્રેમ એ જ મોટામાં મોટી મૂડી છે. આ દોલતનું મૂલ્ય પૈસાથી નહીં અંકાય. એવું લાગે છે કે ક્યારેક આવું દૂર રહેવાથી આત્મીયતા વધી છે. સૌને પોતપોતાની જવાબદારીનું ભાન થયું છે.

અડુલા

એકલાનો તે કંઈ અવતાર છે ? ખુદ ભગવાનને એકલા રહેવું નહીં ગમ્યું હોય તેથી સૃષ્ટિની રચના કરી. સ્ત્રી અને પુરુષ, નર અને માદા, સંસારનો તાર અશ્ણુણ રહેવો જોઈએ. સ્ત્રી અને પુરુષ લગ્ન કરે, સંસાર રચે, નિભાવે - કુટુંબ, પરિવાર, સમાજની વચ્ચે જીવન જીવવા જેવું લાગે. વનમાં તાડનું ઝાડ એકલું ભલે ને ઊંચું ઊંચું હોય. ન શોભે. વનરાજી હોય તો મનોહર લાગે. પશુ પંખી પણ ટોળામાં ફરે. સ્વજનો સાથે રહેવું, જીવવું મીઠું લાગે. એક સનાતન નિયમ છે, જે ‘જાયું તે જાય, બિલ્યું તે કરમાય’. સ્વજનોની સ્મૃતિ જીવનની મીરાત છે. બચપણના દોસ્તો સાથે કરેલા તોફાનમસ્તી, ધમાલ, દાદા દાદી, માતાપિતાનું વહાલ, પ્રિયતમ સાથેનો પરિણય, કાવાદાવા, દલીલો, સાથે વેઠેલા સુખ દુઃખ, સાથે જોયેલા સપનાં, ઇંટ ઇંટ ચણીને બાંધેલું ઘર, સંતાનો, એમનો ઉછેર, એમના લગ્નો - કેટકેટલાં સ્મરણો હોય છે મનમાં જીવંત. ઘડપણમાં એકબીજાને સહારે જીવતાં ડોસો અને ડોસી, આ બધાં કડવા મીઠાં સંસ્મરણો વાગોળે. કહે છે એકબીજાનાં ચોકઠાં કે ચશ્મા શોધી આપવા માટે પણ કંપની તો જોઈશે જ. પણ કુદરતની કમાલ છે કે બે જણાં સાથે કદી મરતા નથી. કોઈ એક વહેલું જવાનું, એના મોતને સ્વીકારવા મન તૈયાર નથી હોતું. કોઈનું આખું ને આખું અસ્તિત્વ નજર સામે અલોપ થઈ જાય એ કેવું દુઃખદાયક. ચાલો, મોટી ઉંમર થઈ, સંસાર ભોગવ્યો, માંદગી આવી આવી, મૃત્યુ થયું, સમજી શકાય. પણ યુવાન બેટો કે યુવાન પતિ મરી જાય ત્યારે જિંદગી દુઃખદાયક બની જાય. હૃદયમાં આકોશ ઊઠે - શા માટે ? મારે ત્યાંજ મૃત્યુએ આવો કારમો કેર વર્તાવ્યો. શા પાપ કર્યા હશે અમે ?

મૃત્યુને અમંગળ ગણીએ છીએ. મૃત્યુ વિષે અનેક તત્ત્વચિંતકોએ ફીલોસોફી ડહોળી છે. બીજાને ત્યાં આવા પ્રસંગે આશ્વાસન આપીએ

પણ જ્યારે આપણે ત્યાં આવું કંઈ બને શ્રદ્ધા ડગી જાય. આશ્વાસનના શબ્દો પોકળ લાગે, આઘાત અસહ્ય બની જાય. સ્વજન કે પ્રિયજન વિના જીવવું અકારું લાગે. કારણ એમના વડે આપણા અસ્તિત્વને અર્થ હતો, એ આપણા જીવનનો મહત્વનો અંશ હતો. કોઈનો પતિ, કોઈનો પુત્ર બહારગામ હોય, એ જ્યાં હોય ત્યાં એ જીવતો રહે, એના વિચાર માત્રથી આપણને સુખ મળે. પણ ન જવાના સમયે - અકાળે એ દુનિયા છોડી જાય, દુઃખ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

બધા જાણીએ છીએ કે મૃત્યુ વહેલું કે મોડું સૌને આવવાનું છે. છતાં મૃત્યુને સ્વીકારવા, આવકારવા કેટલા તૈયાર હોય છે? પતિ પત્ની રાત્રે એક પલંગમાં સૂતા હોય, એકબીજાની હુંફાળી હૂંફ માણી હોય, સવાર પડે, આંખ ખૂલે અને એક જતું રહ્યું હોય તો બીજાની હાલત કેવી થાય? જે શરીરનો સ્પર્શ સુખદાયક લાગતો હતો - તેનું લોહી ગરમ હતું - તે હવે ઠંડું બરફ જેવું થઈ જાય, ચેતનહીન બની જાય, એનો સ્પર્શ કરતાં યે ડર લાગે. જાણે એ ભૂત બની ગયું. પ્રિય પાત્ર વહેલું મોડું આવે, રાહ જોવાય, પ્રતીક્ષા કરાય, ક્યાંક એક્સીડન્ટ થયો તો નહીં હોય ને! ભીતિ સેવાય, એની રક્ષા કાજે પ્રાર્થના કરાય. પણ એનો પ્રાણ ગયો, હવે એના ક્યારેય પાછા ફરવાના સમાચાર મળવાના નથી. એ ક્યાં ગયા એની ભાળ ક્યારેય મળવાની નથી. જીવની ગતિ શી છે એ કોઈ જાણી શક્યું નથી. જેની સાથે સુખ દુઃખ સહિયારા ગણ્યા, જેની સાથે અંગત અંગત વાતો કરી હતી એ આજે આપણો આર્તનાદ સૂણી જવાબ આપતી નથી. જરા અમથું દાઝી જવાય, ધ્રુજી ઊઠીએ. આપણા એ પ્રિય સ્વજનને જાતે અગ્નિદાહ આપવો પડે એથી વિશેષ કરુણા કંઈ હોઈ શકે?

મિત્રનો ફોન આવે, અવાજ-લહેકા પરથી એની ઓળખ થઈ જતી, પ્રિય પાત્ર સાથે હસી મજાક કરતાં, કલાકો સુધી વાતો કરતા, એના હવે કોઈ વાવડ નથી. એનું હાસ્ય, એનો ગુસ્સો, રીસાવું, બધું યાદ કર્યા કરો, કોઈ હોંકારો મળવાનો નથી. દાદાજીનો પ્રેમાળ હાથ આપણા મસ્તક પર ફરતો - એ સુખ હવે ક્યારેય મળવાનું નથી. કોઈ માણસ

હોય ત્યારે એની કિંમત નથી થતી, એની ગેરહાજરીમાં એનું મૂલ્ય સમજાય. એના વિના સારો સંસાર ઉજજડ બની જાય. અચાનક આપણે એકલા પડી ગયા. વિયોગ વસમો લાગે.

આપણે રહ્યા વ્યવહારુ માણસ, હઝાર કામો હોય. લેવડદેવડમાંથી ઊંચા આવી શકતા નથી. નફા અને ખોટની ગણતરી કર્યા કરીએ, એકડા અને મીંડા વચ્ચે ખેંચતાણ ચાલ્યા કરે. જીવનની અગ્નિમતા શામાં? આપણે વ્યવહારુ એટલે કાયમ બીજાઓ માટે જીવીએ, અવ્યવહારુ માણસ પોતાની મસ્તીમાં જીવે. પોતાનું ઉર્ધ્વમૂલ - અવ્યવહારુપણું જાળવી રાખવું એ જ ખરી જીવનસાધના. રનવે છોડીને વિશાળ આકાશમાં ઊડી તો શકીએ. એને માટે હિંમત હોવી જોઈએ. જોખમ ખેડવાની તૈયારી હોવી જોઈએ.

આપણે ટોળાના માણસ, સમાજ વચ્ચે જીવવું ગમે. એકલતા અકળાવી નાંખે. સમાજ શું કહેશે? સગવડાલાંમાં વાતો થશે. વ્યવહારમાં તો રહેવું જ પડે. ટોળામાં રહેવું છે. ઘોંઘાટ ગમે છે. ઘોંઘાટની વચ્ચે આત્માનો અવાજ દટાઈ જાય, દબાઈ જાય.

એકલો જાને, એકલો જાને - તારી કોઈ હાક ના સૂણે તો યે એકલો જાને રે. આપણ એકલ પંથ પ્રવાસી છીએ. અંતે તો આ ભર્યા ભર્યા સંસારમાંથી - મહેફીલમાંથી ઊઠીને એકલા જ ચાલતા થવાનું છે. એકલા આવ્યા રે મનવા એકલા જવાના. સાથી વિના, સંગી વિના એકલા અટુલા.

અસ્વીકાર

પથારીમાંથી ઊઠવાનું મન થતું નથી. સરિતાની આંખ ભારે ભારે છે. રાતભર નિંદર નથી આવી. બારીમાંથી સૂર્યનાં કૂમળા કિરણો બેડરૂમમાં પથરાઈ રહ્યા છે, તનમાં થાક, મનમાં થાક ને બેચેની. સરિતાના મુખ પર સ્મિત રેલાઈ જતું, સૂર્ય કિરણોના સોનેરી ઉજાસમાં. એ જ સરિતાની સવાર હવે મોડી પડે છે. મનમાં વિચારોનાં વમળો ઊઠે છે. આ એ જ બેડરૂમ છે, જેના પડદા, પલંગ, બધી જ સજાવટ બાદલ સાથે મળીને એણે કરી હતી. ભરપૂર રોમાન્સ માણ્યો હતો. બાદલ હતો રસિયો જીવ. હંમેશા ઉત્સાહથી છલકાતો. ચંચળ સ્વભાવ. ઠરીને બેસે તો એ બાદલ શાનો? બાદલ સરિતાની રાતો રંગીલી રહેતી, અને આખો દિવસ તાજગીથી ભરપૂર. જીવનમાં હરદમ ખુશી છવાયેલી રહેતી.

એ જ બાદલની આડે એક અન્ય કાળા વાદળે ઘેરી લીધું. બાદલ કલબનો, મહેફિલનો માણસ, સુંદરતાનો પૂજારી. બીજલી નામની એ કાળી વાદળીએ સરિતાનો બાદલ ઝૂંટવી લીધો. બાદલ ઘર છોડીને બીજલી સાથે રહેવા ચાલી ગયો. પત્ની સરિતા અને પુત્રી ઝરણાંને રડતાં મૂકીને. સરિતાએ બહુ એ સમજાવ્યો પણ જ્યારે માણસની આંખ આડે મોહના પડળો વીંટળાઈ વળે એ મોહાંધ થઈ જાય.

આજે સરિતા સાથે એના બેડરૂમમાં બાદલ નથી, પાંચ વર્ષની પુત્રી ઝરણા છે. ઝરણાની આંખો તલસતી રહેતી, તરસતી રહેતી, એના પપ્પાની શોધમાં. પાંચ વર્ષનું બાળક પરિસ્થિતિને કેવી રીતે સમજી શકે? એને એમ લાગ્યું કે પપ્પા રીસાયા છે, મમ્મી સાથે કિઢા કરી ક્યાંક ગયા લાગે છે. બે ચાર દિવસમાં બુચ્ચા થઈ જશે. પપ્પા ફરી ઘરે આવશે. અને મને રોજ ફરવા લઈ જશે. લાડ લડાવશે. પણ ધીરે ધીરે ઝરણાને સમજાતું ગયું કે આ કિઢા કદાચ કાયમની બની જશે.

અને પપ્પા ક્યારેય પાછા ન પણ આવે, એના નાનકડા મગજમાં ઘણા સવાલો ઊઠતા. મમ્મીને પૂછું અને મમ્મી દુઃખી થાય તો?

સરિતાએ વાસ્તવિકતા સ્વીકારી લીધી. એણે ઝરણાને એની આગવી રીતે સમજાવી. ધાર કે તારો ઢીંગલો નવી ઢીંગલી સાથે રહેવા ચાલ્યો જાય તો! ઝરણા પાસે જવાબ હતો. હું પોતે ઢીંગલાને ઘરમાં ફરી આવવા ન જ દઉં. બહાર કાઢી મૂકું. નાનકડી ઝરણા પરિપક્વ થઈ ગઈ. લોકોની ગપસપ પરથી એને જાણ થઈ ગઈ કે કોઈ વીસ વર્ષની કાચી કુંવારી છોકરી સાથે રહેવા એના પપ્પાએ બીજું ઘર વસાવી લીધું છે. મમ્મીએ હવે પપ્પા આવે તો યે એમને ફરીથી ઘરમાં દાખલ ન જ કરવા જોઈએ. પોતાની પત્ની સાથે દગો કરે એનો ફરી સ્વીકાર કરાય નહીં.

બાદલ અને સરિતાનું લગ્નજીવન નજર લાગી જાય તેવું હતું. બાદલ પ્રેમાળ જીવનસાથી હતો. કોણ જાણે બીજલી રૂપી ગ્રહણ એમના જીવનમાં અંધારું ફેલાવી ગયું. બાદલ વાચાળ હતો, એની વાણીમાં વિદ્વતા હતી, જાદુ હતો. સરિતા મુગ્ધ બનીને એને સાંભળ્યા જ કરતી. બાદલ વરસે ને સરિતા ખળખળ વહેવા લાગે. ક્યારે બાદલ બીજલીનો બની ગયો, એની ખબરે ય ન પડી સરિતાને. બીજલી ધનવાન પિતાની પુત્રી હતી. ધાર્યું કરવાની ટેવ. બાદલને પોતાનો કરી લેવાની બહેનપણીઓ સાથે શરત લગાવી. બાદલ એની રમતનું પ્યાદું બની ગયો. એક બે વર્ષ બાદલને રમાડી બીજલી તો બીજે પરણી ગઈ. એ બાદલ જેવા પ્રોફેસરનું ઘર થોડી માંડવાની હતી? બે ઘડી ગમ્મત કરી લીધી. બાદલની હાલત ધોબીના કૂતરા જેવી થઈ ગઈ - ન ઘરનો, ન ઘાટનો.

એક કે બે વખત બાદલે સરિતાને કહેવરાવી જોયું. બાદલની બહેને સરિતાને સમજાવી. હજુ અગડ્યું નથી. બાદલને સાચવી લે. સવારનો ભૂલેલો માણસ સાંજે ઘરે પાછો ફરે એને ભૂલ્યો ન કહેવાય. એણે પોતાના ભાઈ બાદલને સમજાવ્યો, ચાલ હું સાથે આવું, ભાભીને સોરી કહી દે. સરિતા એની બધા ગુના માફ કરી દેત. પણ મોહાંધ

બાદલે સરિતાના ચારિત્ર્ય ઉપર શંકા કરી ન બોલવાના શબ્દો કહેલા. સરિતા એ કેવી રીતે ભૂલી શકે? પરસ્ત્રી પાસે રહી આવેલા પુરુષ સાથે એ પથારીમાં સહશયન કેવી રીતે કરી શકે?

સરિતાના સ્વમાનને ઠેસ વાગી હતી. લગ્નજીવનના શરૂઆતમાં વર્ષોમાં એણે બાદલને ખૂબ સહકાર આપ્યો હતો. ઘર વસાવવા અથાગ મહેનત કરી હતી. ખૂબ પ્રેમ આપ્યો હતો, માનસિક સધિયારો આપ્યો હતો. એણે બાદલને - બાદલ એનો જનમ જનમનો સાથી હતો. એ લપસ્યો, અધ:પતન નોતર્યું. સરિતાનો વિચાર ન કર્યો પણ નાનકડી ઝરણાનો યે વિચાર ન કર્યો? એનો ગુનો હવે માફ ન જ થઈ શકે. એની નણંદને એણે સામો પ્રશ્ન કર્યો કે ધારો કે હું પરપુરુષ સાથે એક બે વર્ષ બહાર રહી આવું, તો તમે કે તમારા ભાઈ મારો સ્વીકાર કરત ખરા? બાદલ ગુનેગાર હતો મા-દીકરીનો - હવે એ કયે મોઢે પાછો ઘરે ફરે? કેવી રીતે સરિતા સાથે આંખોથી આંખો મિલાવી વાત કરી શકે? મા દીકરીની નજરમાંથી એ ઉતરી ગયો છે. કોણ સ્વીકાર કરે હવે એનો!

એકલતાની અનુભૂતિ

બે પ્રેમી પંખીડા, વિલ્સન કોલેજમાં સાથે ભણે. ચોપાટીની પાળ પર એકબીજાના હાથમાં હાથ પરોવી બંને જણા સાંજ સાથે ગાળે. સૂરજ આથમે, અંધારું છવાવા માંડે પછી જ બંને ઊઠે, નિકેત અને નવાશા, પ્રેમી મટી પતિ પત્ની બન્યા, પ્રભુતામાં પગલાં પાડીને. બંને એમ.એ. ભણેલા હતા પણ નિકેત સાથે સાથે કોમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામમાં પારંગત થયો. નતાશા બેંકમાં જોડાઈ, નિકેત ઘરે રહીને કોમ્પ્યુટરનું કામકાજ કરે. નતાશા હસમુખી, ડેડીકેટેડ, બધા કામમાં પંકચ્યુલ, ઓફિસમાં એની તરક્કી થતી રહી, એ મેનેજરની પોસ્ટ પર પહોંચી ગઈ. નતાશા સવારે ઊઠી ચાપાણી પતાવી, ટીફીન ભરે, નિકેતનું ખાવાનું ઢાંકી રાખે. સાંજે ઘરે આવતી વખતે શાકભાજી લેતી આવે. નતાશા રસોઈ એવી બનાવે કે આંગળા ચાટી જવાય. નિકેત કોમ્પ્યુટર કામ ઘર પર કરે. ઘર ચકાચક રાખે, નતાશાને ધડાધડ હોય. મસાલા જુદી જુદી જગ્યાએ મૂકી દે પછી બૂમાબૂમ અને ખોળંખોળા. નતાશાને થોડી અકળાવા દે. પછી ઊઠે, હસતો હસતો વસ્તુ શોધી આપે. પતિ પત્ની વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ. જનમોજનમ સાથે રહેવાના વચન આપેલા. બંને સારું કમતા હતા. ઘરમાં સુખસુવિધાના બધા સાધનો વસાવ્યા. નિકેત ઊંડા દરિયો જેવો અને નતાશા ઉછળતી કૂદતી, નદી જેવી વહેતી ને વહેતી. નદી અને સાગરના સંગમ જેવું એમનું જીવન હતું. બંનેનું લગ્નજીવન હજુ તો શરૂ શરૂ થયું હતું પણ બંનેની જિંદગી નદીના સામસામા કિનારા જેવું. બંનેના ટાઇમીંગ જુદા.

નતાશા વહેલી ઊઠે, ઘરકામ પતાવે, રાત્રે થાકેલી પાકેલી વહેલી સૂઈ જાય. જ્યારે નિકેત મનમોજી. સવારે ૯-૧૦ વાગે ઊઠે. નિરાંતે નહાઈ ધોઈ બપોરે જમે. આરામ કરે. મોડી રાત્રે બે વાગ્યા સુધી કોમ્પ્યુટર પર કામ કરે. અમેરિકા-ફોરેન કંટ્રીમાં મેસેજ મોકલવાના હોય. હરીભરી

જિંદગી છે પણ છેડાની.

નિકેતની કમાણી સારી હતી. એ આગ્રહ કરતો નતાશાને કે નોકરી છોડી દે. આવી જિંદગી શા કામની? પણ નતાશા એમ શાની માને? શા માટે તે આવડી મોટી પોસ્ટ છોડીને ઘરમાં બેસી જાય? એને પણ કેરિયર કરવી હોય. એને પોતાનો આદર્શ હતો. પોતાના પ્રગટાવેલા દીવાને એમ બુઝાઈ જવા થોડો દેવાય. એને તો નવી નવી ક્ષિતિજો સર કરવી હતી? એ શા માટે પીંજરામાં પૂરાઈ જાય. એ ઓફિસ - જોબની સાથે સાથે ઘરનું કામકાજ સંભાળવામાં સક્ષમ હતી. નિકેતને હવે બાળક જોઈતું હતું. લગ્નને ચાર વર્ષ થયા. આખો દિવસ એકલો એકલો માંખી માર્યા કરવી. નતાશા હજુ જવાબદારી સ્વીકારવા તૈયાર ન હતી. નિકેત નતાશાની સફળતાથી પોરસાતો હતો. પણ એકલા એકલા જીવવામાં કંટાળો આવતો હતો. નતાશા દિવસ આખો ઓફિસમાં ગાળતી. એ વર્ક આલ્કોહોલિક હતી.

બંને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં નિકેતને બે વર્ષ માટે ઓફિસ તરફથી અમેરિકા જવાની ઓફર આવી. નતાશા પોતાના કામને છોડવા તૈયાર ન હતી. ચાર વર્ષ તો મુઠ્ઠીમાં ભરેલી રેતીની જેમ સરી ગયા હતા. નિકેત અમેરિકા ગયો. ત્યાં એ બીઝી રહેતો. બંનેના ટાઇમીંગ જુદા. એક ને કામ કરવાનો સમય બીજાને સૂવાનો સમય.

વર્ષા ઋતુ હતી. વરસાદ કહે મારું કામ. રાતભર ધોધમાર વરસાદ પડ્યો. સવારે નતાશા તૈયાર થઈ ઓફિસે જવા નીકળી. પાણી જ પાણી. ગાડી સ્ટાર્ટ થઈ શકે તેમ ન હતું. રસ્તા પર ગોઠણભેર પાણી હતું. એ ઘરમાં પાછી ફરી. એકલા માટે રસોઈ શું બનાવવી? કંટાળો આવ્યો. સોફા પર આડી પડી. ગોદડું ઓઢ્યું. ટી.વી. ચાલુ કર્યું. દરરોજ ટી.વી. જોવાનો સમય મળતો ન હતો. કઈ સીરીયલ જોવી. સમજ પડે નહીં. સફીંગ કર્યા કર્યું. કેટલું સૂવાય? બપોરે સૂવાની આદત નથી.

ઘરમાં બધું વ્યવસ્થિત હતું. બપોરની ચા બનાવી. એકલા એકલા ચા પીવાનું થોડું ગમે? કોઈની કંપની જોઈએ. નિકેત તો અમેરિકા

જઈ બેઠો છે. એને ગળામાં ડૂમો ભરાઈ આવ્યો. રડવું આવી ગયું. એકલા એકલાનો કંઈ અવતાર છે? ઘરમાં એક બાળક રમતું હોત તો? નિકેત વિના એ એકલી પડી ગઈ છે. જાણે નિકેતરૂપી વૃક્ષ પર વીંટળાયેલી વેલી! ઘરમાં ધૂમી વળી. ઘરમાં સન્નાટો. શું કરવું? ફોનની લાઇન બગડી ગઈ છે. લાઇટ ગઈ છે. મોબાઇલ ચાર્જ કરેલો નથી. ખાલીપો છવાઈ ગયો છે. એકલતાની અનુભૂતિ કેટલી ભયાનક હોઈ શકે? નિકેત કેવી રીતે એકલો એકલો દિવસ વીતાવતો હશે એના વિના. ચાર ચાર વર્ષ કઈ રીતે નિકેતે વીતાવ્યા હશે એકલા અટૂલા, ફરિયાદનો એક પણ સૂર કાઢ્યો નથી. નિકેતે નતાશાની ધૂન અંગે ક્યારેય બળાપો કર્યો નથી. એની આંખમાંથી પ્રશ્નાતાપના આંસુ સરવા લાગ્યા. નિકેતને ફોન જોડ્યો. લાઇન એન્ગેજ આવતી હતી સતત. એ મનોમન બોલી - I miss you Niket.

દિલેરી

ગામને છેક છેવાડે આવેલું છે છગનનું ઘર. ગાર માટીનું કહેવા પૂરતું ઘર. એકાદ જોરદાર વરસાદ આવી જાય તો ભીંત ને કરો બંને પડી જાય એવા છે. બારી બારણાને સ્ટોપર નથી, પવન આવે ને ઝપાટાથી બારી ખખડવા માંડે. ઘરમાં નથી પંખો. વરસાદ આવવાની તૈયારી છે. છગન માસ્તર ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે, ઓણસાલ વરસાદ ઓછો મોકલજે. નહીં તો મારું ખોરું પડી જશે. માથે નળિયા ચડાવ્યા નથી. પૈસાનો વેત થાય તેમ નથી. વળી વિચાર આવ્યો, વરસાદ નહીં પડે, તો ખેતરમાં પાક ક્યાંથી પાકશે? આવક નહીં થાય તો ઘર ક્યાંથી સમુંનમું કરાવાશે. ઘર ગમે ત્યારે પડી જાય તેમ છે. પૈસાનો વેત કેવી રીતે કરવો. એ વિચાર તેમને ઊંઘ આવવા દેતો નથી. પથારીમાં પડ્યા ફરે, ઘરમાં પંખો નથી. ગરમી થાય છે. બહાર ખાટલો ઢાળી સૂતા. માથે ખુલ્લું આકાશ. છગનને વિચારવાયુ ચડે. બાપાએ કસર કરીને માંડમાંડ આ એક મકાન બંધાવ્યું હતું. રહેવા છાપરું તો છે ને ?

બા અને બાપા બંને નાની ઉંમરમાં મરી ગયા. છગન મોટો, નાનકો કિસન અને વચલી બહેન કેસર. છગનના ઘડિયા લગન લેવાઈ ગયા કસ્તુરી સાથે. માએ મરતાં પહેલાં કસ્તુરીને ઘર સોંપી દીધું, દીકરાનું ઘર માંડી દીધું, કસ્તુરી અને છગન બંનેને માથે ઘર ચલાવવાની જવાબદારી, નાનકા કિસન ને કેસરને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા. કસ્તુરીએ પોતાના પેટના સંતાન કિશોર કરતાં યે અધિક વહાલથી નણંદ-દિયરને જાળવ્યા, સાચવ્યા.

નાનકો કિસન ભણીને મુંબઈ જ પરણ્યો કાશ્મીરા સાથે. તેને ત્યાં બે સંતાનો થયા, પતિ પત્ની બંને સારું એવું કમાય. મોટાભાઈ છગન અને ભાભી કસ્તુરીનો ખાસ આગ્રહ - દર દિવાળીએ બધાએ ગામ

આવવાનું. દસ દિવસ સાથે રહેવાનું. થોડી જમીન હતી, નાની ખેડ હતી. ઘઉં ને ચોખા, દાળ દાણો નાનાને ત્યાં મોકલવાના. છગનની ટૂંકી આવક, એના દીકરા કિશોરને કિસને મુંબઈ તેડાવી લીધો, એને ભણાવવાની જવાબદારી કિસને સંભાળી લીધી. મોટાએ જ તો એને ભણાવ્યો હતો, એની કેરિયર તેથી જ તો બની હતી.

છગનની ટૂંકી આવકનો જરા પણ રંજ કસ્તુરીને ન હતો. નણંદ-દિયર, ભાણેજ-ભત્રીજા બધાને આવકારે, ખુશ ખુશ થઈ જાય. બે દિવસથી આકાશ ગોંરભાયું છે, વાદળ ગડગડે છે. છગનને ચિંતા છે, છાપરું ઊડી જશે તો ? કહે, નાનકો ગામ આવશે, ત્યારે વાત કરવી પડશે. કસ્તુરી કહે - એને શું કામ તકલીફ આપવાની ? આપણા દીકરા કિશોરને ભણાવવાનો ખરચ એ ભોગવે છે. અહીં તો હવે આપણે બે જ છીએ. ત્યાં એનો મોટો વસ્તાર છે. વરસાદ કંઈ છગનના કહેવાથી થોડો અટકી જવાનો હતો ? પડું પડું થઈ રહેલું ઘર માંડ માંડ ટકી ગયું. ઠેર ઠેર પાણીના રેલા ઉતરતા રહ્યા તૂટેલા છાપરામાંથી. વરસાદ ગયો, દિવાળી આવી. નાનકો કિસન, સપરિવાર ગામ આવ્યો. રોજ રોજ ભાભી નીતનવી વાનગી - મીઠાઈ ફરસાણ બનાવી સૌને સ્નેહથી જમાડે, નાનકો ધરાઈ જાય. ભાભીના હાથની મીઠાશ ભળી હોય છે ભોજનમાં - વાનગીમાં.

આ વખતે ધનતેરશે કિસનના નવા બંધાઈ રહેલા ઘરનું વાસ્તુનું મુહુરત શોધી રાખ્યું હતું ભાભી કસ્તુરીએ. મુંબઈથી કિસન ફોન કર્યા કરે, ભાભી તમારે રસોઈ કરવાની નથી. મેં કેટરરને જમવાનો કોન્ટ્રાક્ટ આપી દીધો છે. તમે બંને વાસ્તુ પૂજા - સામગ્રીની - ગોરની વ્યવસ્થા કરી રાખજો. છગન કસ્તુરી ખુશ ખુશ હતા. પોતે બાપદાદાનું ઘર રીપેર પણ કરાવી શક્યા નથી, અને આ નાનકો મુંબઈ જઈ ખૂબ કમાયો કે નવું ઘર બંધાવી રહ્યો છે. ગઈ દિવાળીએ કિસન અને દેરાણી કાનન આવ્યા ત્યારે મોટા ભાઈ, ભાભીએ કહ્યું કે ભાઈ - ભાગ પાડી લઈએ. આમ તો ભાગ પાડવા જેવું હતું જ શું ? એક જૂનું બાપદાદાનું ખોરું અને પાદર આવેલું મોટું ખેતર. ભાઈ ખેતીવાડી કરી ગુજરાન ચલાવે.

દર વર્ષે જે કંઈ પાકે તેનું અડધું કિસનને મોકલી આપે. મોટો ઉંમરથી બે વરસ મોટો પણ મનથી ખરેખર મોટો. માબાપના ગયા પછી મોટાભાઈ ભાભીએ જ કિસનને પેટના દીકરાની જેમ ઉછેરી મોટો કર્યો. ઢોરની સાથે ઢોર થઈ ઢોર ઢસરડાં કર્યા ભાઈ-ભાભીએ. કિસનને શહેરમાં મોકલ્યો, ભણાવ્યો, પરણાવ્યો. કિસનનો દીકરો કૌશલ ડોક્ટરીનું ભણ્યો. અમેરિકા જઈ ડીગ્રી લઈ આવ્યો. છગનનો કેયુર પણ મેડીકલનું ભણી રહ્યો હતો. દર દિવાળીએ કિસન ગામ આવે સાથે રહેવું એવો નિયમ અણલખ્યો થઈ ગયો હતો.

છગન-કસ્તુરી રહેતા હતા તે ગામનું ઘર છગનના નામે હતું. છગને નાનકાને લખી આપ્યું અને ખેતર પોતાને નામે રાખ્યું. ગામમાંથી રોજ ખેતરના દોડા થતા નથી તેથી તેઓ બંને ખેતરના ખોરડે રહેવા ચાલી જશે એવું નક્કી થયું. શહેરમાં ગયેલા કોઈ ગામડે આવવાના નથી. કિસને આર્કિટેક્ટને બોલાવી ગામનું ઘર નવેસરથી બંધાવવાનું નક્કી કર્યું, કોન્ટ્રાક્ટ આપી દીધો. મુંબઈથી રકમ મોકલ્યા કરે. મોટાભાઈને સૂચના આપ્યા કરે, જરા કચાશ રાખશો નહીં. ઘર સર્વ રીતે સુવિધાવાળું બનવું જોઈએ.

ક્યારેક મોટાભાઈના મનમાં ભેદ આવે કે જોયું, નાનકો હવે પોતાનું મકાન બની રહ્યું છે તો કેવો પટાપટ રકમ મોકલ્યા કરે છે. આપણે રહેતા હતા ત્યારે રીપેરીંગ કરાવી લ્યો, બારી બારણાં બેસાડો, નળિયા ચણાવો એવું યે કદી બોલ્યો નથી. કસ્તુરી મનની મોટી, કહે - આપણી આવક ટૂંકી, આપણી ફરજ આપણે બજાવી, આપણા દીકરાને ભણાવે છે ને! એથી વધારે શું જોઈએ? નહીં તો આપણો દીકરો આપણી જેમ ખેડૂત બની ખેતી કરતો હોત! દીકરાનું ભવિષ્ય સુધરી જશે. વળી નાનકો યે આપણો જ છે. ભેદભાવ શા માટે રાખવો?

ધનતેરશનું શુભ મુહુર્ત હતું. નવો બંગલો તૈયાર થઈ ગયો હતો. નાનકો કિસન, તથા બંને દીકરાઓ બધા મુંબઈથી અઠવાડિયા અગાઉ આવી ગયા હતા. નવા મકાનના વાસ્તુપૂજનમાં પધારવા સૌને કાર્ડ મોકલાવાઈ ગયા હતા, આખા ગામમાં સૌને ધુમાડાબંધ જમાડવાના

હતા. અગિયારશથી છગન-કસ્તુરીને નવા બંધાઈ ગયેલા મકાન પર આવવાની મનાઈ કરી, અમે બધા છીએ ને હવે દોડા કરવાવાળા! તમે બહુ કર્યું, હવે આરામ કરો. વળી મોટા છગનને ખોટું લાગ્યું - મકાન બંધાઈ ગયું એટલે હવે આપણી જરૂરત નથી રહી. કસ્તુરી કહે, મોટાઈ આપે છે, માન આપે છે, ઉદ્ઘાટન આપણા હાથે કરાવવાના છે - મનમાં ઓછું ન આણવું. ખુશ રહે સૌ નવા બંગલામાં, એવી શુભેચ્છા મનમાં સેવીએ.

ધનતેરશનો શુભ દિવસ આવ્યો. દેરાણી મુંબઈથી ભાભીમા માટે બનારસી સેલું લાવી હતી. ભાભીને એ જ પહેરવાનો આગ્રહ રાખ્યો. કસ્તુરી કહે આવા ખોટા ખર્ચા કરવાની શી જરૂર હતી. આવી મોંઘીદાટ સાડી હું આ ઉંમરે પહેરીને ક્યાં જવાની હતી? ભાઈ ભાભીને સૌ પગે લાગ્યા. એમને ગાડીમાં બેસાડી બંગલે લાવ્યા. ભાઈ-ભાભીને હસ્તક મકાનની તક્તીનું અનાવરણ કરાવ્યું. તક્તી પરનું નામ વાંચી બંને આભા થઈ ગયા. “છગન-કસ્તુરી નિવાસ” -

ગામના સરપંચ, મામલતદાર, વગેરે સૌ હાજર હતા. નાનકા કિસને ભાઈ-ભાભીનો આભાર માન્યો. એ બંને અમારા માતાપિતા સમાન નહીં પણ માતાપિતા જ છે. ઇશ્વર અમારે માથે સદા એમની છત્રછાયા રાખે. ગામમાં એક અદ્યતન કોલેજ બંધાવવી છે, જેથી આદિવાસીથી માંડી સૌ કોઈના બાળકો ગામમાં રહી ભણી શકે. સાથે હોસ્ટેલ બનાવવી, જેથી આજુબાજુના ગામડાના વિદ્યાર્થી કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા આવી શકે. અમારા બંનેના દીકરાઓ ડોક્ટર થયા છે. ગામમાં એક હોસ્પિટલ બનાવીએ, બંને દીકરાઓ દર શનિ-રવિવારે ગામ આવી એમની સેવાઓ આપશે. કોલેજ પર છગનભાઈનું નામ અપાય, અને હોસ્પિટલ પર કસ્તુરીભાભીનું. ભાઈ-ભાભીનું ઋણ અમે ક્યારેય ચૂકવી શકીએ તેમ નથી. છગનભાઈ-કસ્તુરીભાભી રડી પડ્યા. આજે એમની સાધનાનું ફળ મળી રહ્યું હતું. એમનો ત્યાગ સાર્થક થયો હતો. નવો બંગલો કિસને ભાઈના નામે લખી આપ્યો. હવે એમણે કોઈ ઢસરડા કરવા ન પડે. કોઈ અગવડ ભોગવવી ન પડે એવી સર્વ વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ગઈ.

કહે છે ને કર્યું કોઈનું કદી જતું નથી. વાત સાચી પણ આજના આ યુગમાં સૌ સ્વાર્થના સગા છે, અમે બે, અમારા બે. જ્યારે અહીં તો ભાઈ ભાઈ વચ્ચે સમર્પણ માટે હોડ લાગી છે. લોહીનો રંગ લાલ જ હોય. લોહીના સંબંધો હંમેશા ગાઢ જ રહેવાના.

છગન-કસ્તુરી બંગલો લેવાની ના પાડતા રહ્યા. અને કિસન કહે તમે મને દીકરો ગણી ઉછેર્યો, દીકરાની જેમ છાતીએ વળગાડ્યો. હવે તારું ને મારું એવો ભેદભાવ કેવો? અમને જૂના ઘરમાં ફાવતું નથી. વારંવાર અમારે ગામ આવવાનું થાય. અમે તમને થોડા છોડવાના છીએ. ભાભીના હાથની રસોઈની લિજ્જત માણવા આવતા રહીશું. સાથે સાથે રહીશું. તમારો ને મારો આપણા દીકરાઓ - આપણા પરિવારની પરંપરાને જીવંત રાખશે. અમારે હવે કંઈ સાંભળવું નથી. અત્યાર સુધી તમારું સાંભળતા આવ્યા. તમારું માન રાખતા આવ્યા. હવે તમારે અમારું સાંભળવું પડશે - માન રાખવું પડશે.

છગન અને કસ્તુરી ઘડીકમાં એકબીજા સામે જુએ, ઘડીમાં તક્તી સામે જુએ. નાનકાને માથે હાથ મૂક્યો, આશીર્વાદ આપ્યા. અને નાનકાને ભેટી પડ્યા. સમાજના લોકો ભાઈ ભાભીની દિલેરીને વંદી રહ્યા.

જીવનબોજ

બચપણના બે લંગોટિયા મિત્રો. એક આનંદ અને બીજો અક્ષય. બંને ભણવામાં હોંશિયાર, રમત ગમતમાં પ્રવીણ. ભેગા ફરે, રમે, જમે. એકબીજાને મળ્યા વિના ચેન ન પડે. આનંદ કાયમ આનંદમાં જ હોય, હસતો ને રમતો. ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં મૂકાય. હિંમત ન હારે. ઇશ્વર જે કરે તે ખરું. દેવમંદિર ન જાય, માળા ન ફેરવે પણ પૂરેપૂરો આસ્થાળુ. હંમેશા પોઝીટીવ વિચાર. કોઈનું બુરું બોલે નહીં, વિચારે પણ નહીં. ખટપટથી દૂર. પરિવાર પ્રેમી, માણસ પ્રેમી. ધંધામાં ખૂંપેલો રહે. પૈસે ટકે સુખી.

એમ તો અક્ષય પણ પૈસે ટકે સુખી છે. દોમ દોમ સાલ્વબી છે. ફેક્ટરી ધમધોકાર ચાલે છે. બે દીકરા છે, પત્ની શાંત સ્વભાવની છે. પણ અક્ષયના મનમાં સુખશાંતિ નથી. સતત અજંપો રહ્યા કરે. હંમેશા નેગેટીવ વૃત્તિ ધરાવે. અક્ષયના પરિવારમાં કાયમ ચડભડ ચાલ્યા કરે. એનો સ્વભાવ જ ડીટેક્ટીવ અને ડીટેક્ટર જેવો. કોઈ પર વિશ્વાસ મૂકે નહીં. પંડના દીકરા પર પણ નહીં. આવા સ્વભાવની અસર એની તબિયત પર પડે. ડાયાબીટીસ અને બ્લડપ્રેશર. જિંદગીનો - દુનિયાનો ભાર જાણે એના એકલા માથે હોય! સોગિયું ડાચું, કાયમ રડતો ને રડતો. છોકરાઓ જવાબદારી સ્વીકારતા નથી. છાશવારે કારીગરો હડતાળ પાડે છે.

દીકરાઓ પર વિશ્વાસ ન હોય, એમને જવાબદારી સોંપો જ નહીં તો પછી એમનો દોષ કાઢવાથી શું વળે? ફક્ત હું જ કામ કરું છું. બધો બોજો મારે માથે લઈ ફરવો છે. ‘હું કરું છું કરું - શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે’ - તબિયત બગડતી લથડતી જાય છે. માલનો ભરાવો ગોદામમાં પડ્યો છે. બેંક લોનનું વ્યાજ ચડતું જાય છે. પૈસે ટકે ખુવાર થઈ જશે પણ સમયસર નિવૃત્ત થવું નથી. અક્ષય એટલો બધો પસારો

કરી બેઠો છે. કે સમેટવું મુશ્કેલ થઈ જશે. સત્તા છોડવી નથી. હકુમત છોડવી આસાન નથી. બીજા પર અંકુશ રાખી શકતો નથી. પક્કડ છોડવી નથી. જિંદગીભર આટાપાટા ખેલ્યા છે. કાવાદાવા કર્યા છે. જાતે નહીં છોડે, તબિયત બગડશે, આપોઆપ છોડવું પડશે - વહેલું કે મોડું બધું ખતમ થઈ જશે. તો પછી જાતે દીકરાઓને કામઘંધો સોંપી દેખરેખ રાખવી જોઈએ. દીકરાઓ ભણેલા છે. હોશિયાર છે. કામકાજ કરવું છે, પણ બાપને સોંપવું જ નથી, અને વાંક કાઢ્યા કરવો છે.

અક્ષય કહ્યા કરે, હું નહીં હોઉં ત્યારે બધાને ખબર પડશે. બાપને પૈસે સૌને તાગડધિત્રા કરવા છે. આનંદ એનો ખાસ મિત્ર. આનંદ પાસે કાયમ અક્ષય બળાપા કાઢ્યા કરે. આનંદ સમજાવે કે ભાઈ, આપણે ન હતા ત્યારે યે દુનિયા ચાલતી હતી. આપણે નહીં હોઈએ ત્યારે એ ચાલતી રહેશે. તબિયતનું ધ્યાન રાખો. તબિયત સારી હશે તો બધું બરોબર. નહીં પછી નાહકની ચિંતા શા માટે કરવી? વહેલું કે મોડું બધાને જવું પડશે. આપણી ઉંમર થઈ. છોડતા શીખીએ.

આનંદે દીકરાઓને ધંધો સોંપી દીધો છે. સવારે મોર્નીંગ વોક માટે જાય. બપોરે આરામ કરી બે કલાક ઓફિસે આંટો મારી આવે. જરૂર પડે ત્યાં સૂચના આપે. બાપ કરતાં દીકરા સવાયા નીવડ્યા છે. ધંધો બરાબર સંભાળી લીધો છે. આનંદના મનમાં સંતોષ છે, વિશ્વાસ છે, શાંતિ છે. એમ માને છે કે ઇશ્વરની કૃપા છે, સંતાનો સારા પાક્યા છે. બધી રીતે સુખ જ સુખ છે. નહીં તો મારા એકલાનું કેટલું સામર્થ્ય? ક્યાં હતા અને ક્યાં પહોંચ્યા છીએ. ઇશ્વરનો આભાર. દીકરા વહુઓ પર ઘરનો, દુકાનનો ભાર નાંખી તેઓ બંને પતિ પત્ની નિવૃત્ત જીવન માણે છે. હળવાશ અનુભવે છે. ઇશ્વર જે કરે તે ખરું. નાહકની બિનજરૂરી ચિંતા કરવી નહીં. દીકરા વહુને શિખામણ આપવી નથી. પોતાનો સ્વભાવ સુધારી લઈ એડજસ્ટ થતા શીખી ગયા છે. પરિણામે ઘરમાં કકળાટ નથી. શાંતિ છે.

ભાતભાતનાં માણસો સાથે કામ પાડવું પડે. બધાની પ્રકૃતિ નોખી,

નોખી. આપણી પ્રકૃતિ પ્રમાણે અન્ય સાથે કામ પાર પાડવા જઈએ તો વિટંબણા વધે. બધું યથાસ્થળે ચાલે છે. પોતાનો કક્કો ખરો કરવો નથી. સત્ય અને સમજદારીપૂર્વક જીવવું છે. જીવનનો સંધ્યાકાળ ઉજમાળવો છે.

મન, વચનથી કોઈને કડવું કહેવું નથી. નફા નુકસાનથી પર થઈ જવાનું. એમના ખર્ચા એમને ભારી. કમાય છે તો ખર્ચે છે. આપણો જમાનો અલગ હતો. એમની રીત એમને મુબારક. ઘડપણ આવે, નિવૃત્ત થઈ, હરિભજન કરવાનું, સમાજસેવાનું કામ થાય એટલું કરવાનું. હવે જીવનનો સંધ્યાકાળ આવ્યો છે. સાંજ ઢળે એમ ઢળી જવાનું છે, માટીમાં મળી જવાનું છે. અહંના જામી પડેલા ચોસલા ઓગાળી દેવાના છે. આપણું સ્ટેશન આવે ઉતરી જવાનું છે. બહુ હાયવોય કરી લીધી, હવે શાંતિથી જીવવું છે. કોઈને નડવું નથી. એમની રીતે એમને જીવવા દેવું, આપણી રીતે આપણે જીવવું.

જીવનસાથી

બે સગી બહેનો, જયા અને વિજયા. બંને વચ્ચે પાંચ વરસનો તફાવત. માતા પિતા આધુનિક વિચારસરણીવાળા. જયાના જન્મ વખતે દીકરી જન્મ્યાનો આનંદ હતો. પણ બીજી સુવાવડ વખતે દીકરો જન્મે એવી આશા હોય એ સ્વાભાવિક છે. બીજી દીકરી વિજયાના જન્મ પછી માબાપે નક્કી કરી લીધું - બે બસ. દીકરીની દેણ પણ ભગવાને જ આપી છે. બંને દીકરીઓને દીકરા સમી વહાલી ગણી ઉછેરે. બંને બહેનોને એક સરખું વાતાવરણ મળ્યું પણ બંનેના સ્વભાવમાં આભ જમીનનું અતંર. જયા મોટી, મોટા મનવાળી, નરમ સ્વભાવની. મા કહે તે માની લેવાનું. જે ઘરકામ ચીંધે તે દોડીને કરી આપવાનું. નાની બેન વિજયા પર અપરંપાર સ્નેહ માબાપ અને મોટી બહેનના લાડપ્યારથી વિજયા જિંદી બનતી ગઈ. એને કામ કરવું ઓછું ગમે, બહાનાબાજી કરી લે. હાથ ન ચલાવે પણ જીભ તો ફટાફટ થયા કરે. મોટી નમતું મૂકી દે, દલીલ ન કરે, પણ નાની વિજયા તો દાદાગીરી કરીને ધાર્યું કરીને જ જંપે.

મોટી જયા સીતા-તારામતી-સાવિત્રીના કથાઓ વાંચે. નાની તો દ્રૌપદી જેવી તેજસ્વીની, માનુની. એને તો ઇંદિરા ગાંધી, માર્ગારેટ થેચર, ઝાંસીની રાણી જેવા બનવાના સ્વપ્ના. હંમેશા કંઈક નવું કરવાની ધગશ. કશુંક મેળવવાની ઉત્કંઠા અને તે પણ પોતાના બલબુતા પર. એક વખત નિર્ણય કરે પછી પીછેહઠ કરવાની નહીં. જાતને પામવાની, જીતાડવાની જીદ અને પછી વિજય મેળવીને ઉજવવાની ખેવના. પોતાની આવડતથી એ પોતાની કેડી સફળતાપૂર્વક કંડારવાની જીદ રાખે. એ કોઈની વાતથી અંજાઈ ન જાય, પણ પોતાની વાત, પોતાના કર્તવ્યથી બધાને આંજી દે જરૂર. એ પોતાના સ્વબળથી પોતાનો માર્ગ કંડારી લે, પોતાના લક્ષ્યને સિધ્ધ કરવા જીદે ચડે અને એટલે જ એ સફળતાને

વરે, એનું નામ વિજયા સાર્થક કરે.

જયા સીતા જેવી સૌમ્ય, સમર્પિત, ક્યારેય કોઈ પ્રકારનો આકોશ નહીં, કોધ નહીં - જીદ નહીં. જ્યારે વિજયા કલ્પના ચાવલા જેવી સાહસિક, જે ધારે તે કરીને જ જંપે. પોતાને સ્વીકાર ન હોય એ વાત સામે આખર સુધી લડી લે. જયાને એના માતાપિતાએ ભણાવી એટલું એ ભણી, પરણાવી ત્યાં પરણી ગઈ. સાસરામાં એ દૂધમાં સાકર ભળે એમ ભણી ગઈ. એક આજ્ઞાંકિત પુત્રવધૂ, સમર્પિત પત્ની, જ્યારે વિજયાએ પોતે જ પોતાની કારકિર્દી નક્કી કરી. માબાપ બતાવે એ છોકરાને એ રીજેક્ટ કરી દે છે. કહી દીધું છે કે હું મારી જાતે જીવનસાથી શોધી લઈશ મારી પસંદગી મુજબનો. એનામાં સમર્પણ કરી દેવાનો, સમર્પિત થઈ રહેવાનો સ્વભાવ જ નથી. માબાપ ચિંતા કરે કે વિજયાની જીદને પોષે એવો છોકરો ક્યાંથી મળવાનો? વિજયાએ ચોખ્ખું કહી દીધું છે કે હું મોટીબેન જયાની જેમ ઘરની ચાર દિવાલોમાં ચૂપચાપ પડી રહેવા કે બાળકો ઉછેરવા સર્જાઈ જ નથી. મારી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને પોષે એવો વર મળશે તો ઠીક નહીં તો કુંવારી રહીશ, મને કોઈનું બંધન પસંદ નથી. એ પેન્ટ, ટીશર્ટ પહેરે, બોયકટ હેર સ્ટાઇલ કરાવે. રાત્રે મોડે સુધી બહાર ફરે, બિન્દાસ્ત. કોની તાકાત છે કે મને હાથ લગાડી શકે? એના શોખ પુરુષ જેવા. એને હુતુતુ ને ક્રિકેટ રમવાનું ગમે. એણે પોતાની ક્રિકેટ ટીમ ઊભી કરી છે. માબાપ કહે કે ભગવાને વિજયાને દીકરો ઘડતા ઘડતા દીકરી ઘડી દીધી લાગે છે. બધા સાથે લડી બાખડીને ઘેર આવે છે. કોઈની સાડાબારી રાખતી નથી. એને પુરુષ સમોવડી બનવાના ધખારા નથી. પણ એ કોઈથી યે દબાઈને રહે તેમ નથી.

મોટીબેન જયા પરણી ગઈ છે. એના સાસરિયામાં સમરસ થઈ ગઈ છે. એણે એનું વ્યક્તિત્વ ઓગાળી દીધું છે. માબાપ ઘરડા થવા આવ્યા છે. એમનું કોણ? વિજયા કહે છે કે હું દીકરો થઈ તમારું ઘડપણ પાળીશ. જે છોકરો મારા બાપને સ્વીકારે તેની સાથે જ લગ્ન કરીશ. એના પરિવારને હું સાચવું તો પછી એણે મારા માબાપની જવાબદારી

સ્વીકારવી પડે. વિજયાએ એના આગવા સ્વપ્નાઓ સેવ્યા છે. એ સાલસ છે, સરળ છે, કોઈપણ કામ કરવામાં એ નાનમ અનુભવતી નથી. પણ એ જિંદી જરૂર છે. પોતાના વ્યક્તિત્વને ભોગે એને કશું ખપતું નથી.

અને એક દિવસ એવો વર મળી ગયો વિજયાને. એ પીકનીક પર ગઈ હતી, મિત્રો સાથે મોજમજા કરવા. તરવા પડી, ડૂબવા લાગી. સાગર એની પાછળ પાણીમાં કૂદી પડ્યો. વિજયાને બચાવી લીધી. વિજયા અહેસાનમંદ હતી. એને ઘરે જમવા બોલાવ્યો. સાગરના પરિવારમાં કોઈ ન હતું. નદીમાં પૂર આવ્યું, આખું ઘર તણાઈ ગયું. એ હોસ્ટેલમાં રહી ભણતો હતો, એ એકલો જ બચી ગયો. સાગરે વિજયાને પ્રપોઝ કર્યું. તેના માબાપની જવાબદારી સ્વીકારવા તૈયાર હતો. ભણેલો હતો, સારું કમાતો હતો. વિજયાનો એ જીવનસાથી બની રહ્યો.

લગ્નજીવન

વર કન્યાનું રૂપ જુએ. વડીલો કન્યાના ગુણ જુએ, પરિવારની ખાનદાની જુએ. જાનને જમ્યાનો લોભ. વરને કન્યાનો લોભ. સૌથી મોટું સુખ. ઘેર સુલક્ષણી નાર. લગ્ન એટલે સાથે જીવવાનો કરાર નહીં પણ એક સંસ્કાર.

જીવનસાથીની શોધ શરૂ થાય. કન્યા કહે, દાદાજી ઊંચો વર નહીં શોધતા, નીચો નહીં શોધતા. અતિ રૂપાળો, અને અતિ કદરૂપો, અતિ શ્રીમંત કે અતિ ગરીબ વર નહીં શોધતા. સહિયરો વખાણે, પ્રેઝન્ટેબલ હોય, શિક્ષિત હોય, જીવનસાથીને માનભરે સાચવી શકે, આદરણીય દરજ્જો આપી શકે એવો વર જોઈએ.

કન્યા વરયતે રૂપં

માતા વિત્તં, પિતાશ્રુતમ્

બાંધવાં કુલમિચ્છન્તિ

મિષ્ટાન્નમિતરેજનાં.

કન્યા વરરાજાના રૂપને, વ્યક્તિત્વને, જાતને જુએ, કન્યાની મા વેવાઈની ધનસંપત્તિને જુએ, પિતા વરરાજાનાં ભણતર, લાયકાતને જુએ. કન્યાનાં કુળના સગાવહાલાં ઊંચું કુળ મળે તે જુએ, ખાનદાની જુએ, અને જાનૈયાઓને જમણામાં રસ હોય, મિજબાની અને આગતાસ્વાગતામાં મજા પડે.

જીવનના આદર્શો, સામાજિક સંબંધો કે રોજિંદા વ્યવહારની વાર્તાઓ, વ્યવહારુ સૂચનો આવા સુભાષિતોમાં સમાયેલા છે. આપણી પરંપરામાં લગ્ન એ માત્ર બે વ્યક્તિઓની જ લગ્નવિધિ નથી. બે કુટુંબોને જોડતો સામાજિક સંબંધ છે. વર કન્યા નાની ઉંમરના હોય, અનુભવ વગરના હોય. એમનું મન લાગણી-ઊર્મિસભર અનેક આશા-આકાંક્ષાઓથી સભર હોય. બહારથી હસમુખો દેખાતો, નિખાલસ

દેખાતો વર સ્વભાવે અક્કડ હોય, એના પરિવારમાં જૂનવાણી રીતરિવાજો હોય. એના માબાપ દહેજની અપેક્ષા રાખી બેઠા હોય તો કન્યા ક્યાંથી સુખી થઈ શકે? માટે જ ગોત્ર, કુળ, કુંટુંબની ખાનદાની જોવી અતિ જરૂરી છે. પરિવારમાં ધર્મ અને સંસ્કારને મહત્ત્વ અપાય. સંતાનોને એનો વારસો આપી જવાનો હોય, નહીં કે ફક્ત પૈસાનો.

સંપીલો અને સંપત્તિ ખાનદાન પરિવારમાં જ કન્યાને સુખ પ્રાપ્ત થાય.

સાજનમાજનને તો પ્રસંગ માણવો હોય, જાનૈયા બની મહાલવું હોય. વર મરો, કન્યા મરો - ગોરનું તરભાણું ભરો - એ સૌ પારકા છે. બે ઘડી મોજ માણી, વાહ વાહ કરશે. પણ કાયમનો સાથ સંગાથ તો નિભાવવાનો વર કન્યાએ, પરસ્પર સમજૂતિ, સમાધાન સાધીને.

કોઈપણ યુવાન એવું ઇચ્છે કે એની પત્ની અતિસુંદર રૂપરમણી હોય પણ મર્યાદાશીલ હોય. કલબમાં સાથે ડાન્સ કરી શકે પણ ઘરમાં વડીલોની આમન્યા જાળવે, ઘરકામમાં કુશળ હોય, બીઝનેસમાં સાથ આપી શકે તેવી efficient કન્યા જોઈએ.

ખરી વાત એ છે કે સર્વગુણસંપન્ન કોઈ હોતું નથી. સર્વ વાતે મનગમતું પાત્ર બધાને ન પણ મળે. લગ્નજીવન ટકાવવું એ એક કળા છે, સમજણ છે. સામા પાત્રને સારું કરી બતાવવું, પડ્યું પાનું નિભાવી લેવું એમાં હડાપણ છે, શાણપણ છે. નહીં તો ઘર-પરિવાર વેરવિખેર થઈ જાય. જીવનના તારને સમ પર જાળવી રાખતાં આવડવું જોઈએ નહીં તો સૂર બેતાલ બની જાય.

દેખાવ જુઓ, ભણતર જુઓ, ખાનદાની જુઓ, બુદ્ધિકૌશલ્ય ચકાસો, કેટલું કમાઈ શકો છો તે જુઓ - બધું જુઓ પણ એકડા વગરનું મીઠું, લાગણીશીલતા, ઋજુતા, સમાધાનવૃત્તિ, ધૈર્ય ન હોય તો લગ્નજીવન અકારું થઈ જાય. લગ્ન એટલે માંગણીઓનું બઝાર નથી. એ તો છે લાગણીઓનું પેકેજ. અતિ ભણતર, અતિ બુદ્ધિ, અતિ રૂપ અભિમાન પેદા કરે. લગ્નજીવન પ્રદર્શનની વસ્તુ નથી. પરસ્પર સ્નેહ, હેત, સમજણ અને ત્યાગવૃત્તિના પાયા પર રચાયેલી

લગ્નજીવનની ઇમારત રંગીન અને સંગીન બની રહે. લાગણીસભર, ઋજુ દિલ હોય તો નાના મોટા મતભેદ સહન કરી શકે. અક્કડ વલણ રાખનારા મતભેદને મનભેદમાં પલટી નાંખશે, અને લગ્નજીવન અકારું બની જશે.

ભીનાં ભીનાં કપડાં તાર પર સૂકવવા નાંખીએ, ભીનાં હશે ત્યાં સુધી તાર પર ટીંગાઈ રહેશે. સૂકાઈ જશે કે તરત નીચે પટકાઈ જશે, તારથી વિખૂટો પડી જશે, હવામાં ફંગોળાઈ જશે. એવું જ દૈન્યની ભીનાશનું છે. ભીનાશ હોય તો ઋજુતા આવે, કોમળતા આવે. કોમળ છોડને વાળીએ તેમ વળે. પાણી નહીં મળે, ભીનાશ નહીં રહે, છોડ કરમાઈ જશે. માટીથી વિખૂટો પડી જશે. લાગણીની ભીનાશ હશે તો પરિવાર ટકી રહેશે. પાન લીલું હોય ત્યાં સુધી ડાળી પર ચોંટી રહેશે. પાન સૂકાઈ જશે, ખરી પડશે, ડાળીથી અળગું થઈ જશે.

માટી ભીની હોય, ત્યાં સુધી એ ફ્લેક્સીબલ હોય, એને ધારીએ તે ઘાટ આપી શકાય.

ઇશ્વરે માણસના મનને ચંચળ બનાવ્યું છે. પ્રવાહીતા હોય તો જ ચંચળતા ટકી રહે, મનમાં પ્રેમભાવના, ઋજુતા ભરી શકાય, અથવા રાઈ, અભિમાન પણ ભરી શકીએ. મનમાં શું શું સંઘરી રાખવું છે. કેવું વર્તન કરવું છે એની સ્વતંત્રતા ઇશ્વરે આપણને આપી છે. સમાધાનકારી વલણ રાખી શકે તે વ્યક્તિ સુખી. વ્યક્તિ પોતે સુખી હોય તો જ અન્યને સુખની વહેંચણી કરી શકે મન બગડ્યું તેનું શરીર બગડ્યું. શરીરને તંદુરસ્ત રાખવા અત્તર છાંટવાને બદલે મનને મહેકતું રાખવા તરબતર લાગણીઓ જ કામમાં આવી શકે.

લગ્નજીવનને ટકાવી રાખવા લાગણીઓનો ધોધ સતત વહેતો રાખવો પડે તો જ લગ્નજીવન લીલુંછમ રહી શકશે.

લગ્નોત્સવ

અમારો પરિવાર સંયુક્ત પરિવાર. ચાર ચાર પેઢી સાથે રહે છે. દાદા દાદી હજુ અડીખમ છે. ઘરમાં એમનો પ્રભાવ છે. ઘરનાં વડીલોની આમન્યા સૌ કોઈ જાળવીએ છીએ. પરિવારમાં સંપ છે. પરસ્પર સ્નેહ છે, આદર છે. ઘણા સભ્યો દેશ-પરદેશ વસ્યા છે. અવસર આવે, સારા માઠા પ્રસંગે બધા એકઠા થઈએ. મોજમસ્તી માણીએ. બધાને અમારી અકબંધ ડેલીનું આકર્ષણ.

ફોંનના લગ્ન થયા, ઘરનાં આંગણે માંડવો બંધાયો. ગામના જુવાનીયા ભેગા થઈ મંડપ બાંધે, શણગારે, વડીલો રસોડું સંભાળે - વાડામાં ચૂલા મંડાય, લાકડાં આવે, સરસામાન આવે, મહારાજ બોલાવાય. અઠવાડિયા સુધી પ્રસંગ ઉજવાય, કંકોત્રી લખાય, સાંજ ગવાય, વરા થાય, ગામ આખું જમાડાય. પંગત બેસે, પતરાવળીઓમાં ભોજન પીરસાય. આગ્રહ કરી કરી કોળિયા ભરાવાય. અને પ્રસંગ પત્યા પછી યે પીરસણાં મોકલાવાય. બહેનો-દીકરીઓ, કાકા ભત્રીજા ભત્રીજાઓથી ઘર ભર્યું ભર્યું થઈ જાય. સગાવહાલાંને યાદ કરી કરી તેડાવાય. દરરોજ સવારે સ્ત્રીઓ શણગાર સજે, નવા બનારસી સેલા અને સોનાના સેટ, સૌ ગજાસંપત્તિ પહેરે ઓઢે.

અમારો ભાઈ શહેરમાં જઈ ભણ્યો, અને ત્યાં જ કોર્ટ મેરેજ કરી પરણ્યો, પરન્યાતની છે ભાભી. દાદા દાદી પરન્યાતની દીકરી સ્વીકારવા તૈયાર નહીં. તેથી ભાઈ ઉપર નારાજગી. એ જ ભાઈનો દીકરો ઉમેશ, છોકરી જાતે પસંદ કરી લાવ્યો. ભાઈ ભાભી કહે, અમારા લગ્ન સાદાઈથી કરેલા, હવે અમારે લગ્નનો લહાવો લેવો છે. આખી જિંદગી સૌને ઘેર લગ્ન મહાલ્યા છે તો હવે લગ્નપ્રસંગે સૌને નોતરવા છે.

ઉમેશ કહે લગ્નપ્રસંગ મારો છે. હું મારી રીતે આયોજન કરીશ. હું મુંબઈમાં લગ્ન કરવા માંગતો નથી. તમારા સગાવહાલાંને હું બહુ

ઓળખતો નથી. તમારે પાર્ટી આપવી હોય તો લગ્ન પછી પાર્ટી આપજો. હું તો ડેસ્ટીનેશન વેડીંગ કરવાનો છું. જોધપુરમાં ઉમેદ પેલેસમાં બુકીંગ કરાવ્યું છે. ટોટલ સો વ્યક્તિ. સોથી વધુ વ્યક્તિને આમંત્રણ આપી શકાય નહીં. કટીંગ ધી કોર્નર કરવું પડે. આવવા જવાની પ્લેનની ટિકીટ બુક થઈ ગઈ છે. પ્રી વેડીંગ ફોટો સેશન થયું. ફિલ્મી સ્ટાઇલથી લગ્ન થયા. ઘોડા પર બેસી વરરાજા પરણવા ગયા. કન્યા હેલીકોપ્ટર પરથી પરણવા મંડપમાં આવી. મહેંદી રસમ, બેચલર પાર્ટી, ડ્રીક્સ પાર્ટી. ફૂલોનું ડેકોરેશન, લાઇટનું ડેકોરેશન. બે કલાક વરઘોડામાં સૌ નાચ્યા. છ વાગ્યાનો હસ્તમેળાપ હતો. ૮ વાગે વરકન્યા મંડપમાં દાખલ થયા. લગ્ન થયા. પછી વરઘોડિયા તૈયાર થવા ગયા. રીસેપ્શન રાત્રે ૯ વાગે શરૂ થાય. લોકો જમવા જતા રહે. મુંબઈમાં લગ્નોમાં આ જ હાલત છે. કરોડો રૂપિયાના ખર્ચા. ડેકોરેશન, ડ્રેસ-દાગીના, સજાવટ, ફક્ત એક કલાક માટે. લગ્ન એટલે ઉત્કટ ખુશીનું, ઇન્ટીમસીનું પ્રાઇવેટ અફેર.

ડેસ્ટીનેશન વેડીંગ - કંકોત્રી છપાવવાથી માંડી હસ્તમેળાપ-કન્યા વિદાય-હનીમુનનો પ્રોગ્રામ. બધું પ્રોફેશનલ માણસો - કંપનીને આધીન. સગાવહાલાનો ભાવ પૂછાય નહીં. અમારા બાપા તો એમ જ કહે કે આવા ખૂની ભપકા શા માટે? લગ્નપ્રસંગ પરિવારની વચ્ચે, સાજનમાજન વચ્ચે ઉજવાવો જોઈએ. આટલા બધા ખર્ચા, નાચગાન, ફોટોગ્રાફી, વીડીયોગ્રાફી. લગ્નપ્રસંગે કરોડોનું સુશોભન, દાગીના, ડીઝાઇનર્સ સાડી, ડ્રેસ પ્રદર્શન. દેખાદેખી. એક મિત્રે લગ્નમાં જે જે ખર્ચા કર્યા તેનાથી ચડીયાતા દેખાવું છે. રૂ.૩૦૦૦થી ૫૦૦૦ સુધીની ડીશ. કેટકેટલા લાઇવ કાઉંટરો. હાથમાં ડીશ લઈ દોડાદોડી, સામટું ભરી લેવાનું અને એંહું મૂકવાનું. કેટલો બગાડ? એક માણસ ખાઈ ખાઈને કેટલું ખાઈ શકે?

ઘરે શુભ પ્રસંગ આવે, હરખભેર ઉજવવાનું મન સૌને થાય. પણ વિવેક જાળવવો જરૂરી છે. ખપ પૂરતું વાપરીએ, પણ વેડફાટ બગાડ થવા ન દેવાય.

ઉમેશનો મિત્ર ધનેશ પૈસાવાળો છે. બંને પાર્ટી સધ્ધર છે. ધારે તેટલો ખર્ચ કરી શકે. એમણે સગાવહાલાં સૌને પ્રેમથી આમંત્રણ આપ્યું, ઘરે ઘરે રૂબરૂ જઈને. રીમાઈન્ડર ફોન કર્યા. રીસેપ્શનમાં ભોજન સમારંભમાં બે મિષ્ટાન્ન, બે ફરસાણ - સ્વાદિષ્ટ ભોજન પીરસાયું. ટેબલ ખુરશી પર ભોજન પીરસાયું. આગ્રહ કરી સૌને પીરસવામાં આવ્યું. સ્પષ્ટ સૂચના આપવામાં આવી, જોઈતું જ ભાણામાં લેવું. થાળીમાં એંદું મૂકવાની મનાઈ. વાપરેલી પ્લેટસ મૂકાય ત્યાં બે અંગત વ્યક્તિ બેસે. સૌ મનભરીને મળ્યા, પરસ્પર ભેટ્યા, પેટ ભરીને જમ્યા. સંતોષ પામ્યા. વર કન્યા સૌને રૂબરૂ મળી પગે લાગ્યા, આશીર્વાદ મેળવ્યા. જે રકમ બચાવી તે અનાથાશ્રમમાં ડોનેશન્સમાં આપ્યા.

અને ક્યારેક એવું પણ બને છે કે દીકરી દીકરાના પ્રેમલગ્ન હોય, લગ્નમાં કરોડોનો ખર્ચ કરો અને છ બાર મહિનામાં વર કે કન્યા કહી દે કે અમને ફાવતું નથી. છૂટાછેડા લેવા છે. થઈ ને બધી ફોગટની મજૂરી. એના કરતાં દીકરીને એફ.ડી. કરીને આપી હોત કે સ્વતંત્ર ફ્લેટ અપાવી દીધો હોત તો એમનું જીવન સરળ બની શકે. ફ્લેટ લેવા બેંક લોન લઈ એના હપ્તા ભરવા ન પડે.

લગ્ન એટલે પ્રભુતામાં પગલાં પાડવા. બે આત્માનું મિલન. એમાં પવિત્રતા, શુચિતા જળવાવી જોઈએ. મસમોટું બજેટ કમર તોડી નાંખે. પરણવું એટલે લગ્નોત્સવ. જ્યાં સાજન માજન, અગ્નિની સાક્ષીએ વર કન્યા જિંદગી સાથે જીવવાના કોલ આપે, પરિવારની ખાનદાની નિભાવવા વચનબદ્ધ થાય. સમર્પણની ભાવના હોય.

ઉંબરો

અમારા દાદી રતનબા, રતનબા ખરેખર અમૂલ્ય રતન જેવા. નાની ઉંમરમાં વિધવા થયેલા. અમારા બાપાને ઘંટીએ દળણાં દળીને ઉછેર્યા. ઘરનું નાક ન જાય, કોઈને યે ખબર ન પડે. વહેલી સવારે ૪ વાગે ઊઠી શેરીમાંથી બે પાંચ ઘરેથી દળણાં લઈ આવે, દળેલો લોટ આપી આવે. અને ઘંટીએ દળવાનું ચાલુ કરી દે અંધારામાં. બાપા ખૂબ ભણ્યા - બાપદાદાની દુકાન દાદીએ સંભાળેલી તે સંભાળી લીધી. ભાઈના લગન થયા. દાદી રીતરિવાજમાં ચોક્કસ. ભાઈ ભાભીને પોંખવાના, ઘરને ઉંબરે. માએ કળશો કર્યા, ઓવારણાં લીધાં. દાદી કહે, ચોખા ભરેલા લોટાને પગથી ઢોળો - પછી ગૃહપ્રવેશ કરો, જમણા પગે ઉંબરો ઓળંગો. ઉંબરો દેવસ્થાન, ઘરનું નાક ગણાય. બા વહેલી સવારે ઊઠે, સૌ પ્રથમ ઝાડુ વાળે, આંગણું ચોખ્ખું કરે, નાહી ધોઈ સૌ પ્રથમ ઉંબરો પૂજે - સ્વસ્તિક દોરે, ઉપર ચોખા-ફૂલ પધરાવે. લક્ષ્મીજીના પગલાં ઘરમાં આવતા હોય એ રીતે દોરવાના.

ઘરના દરવાજે મુખ્ય ઉંબરો, ઉંબરો પૂજાય, બારસાખે થાપા દેવાય, લાભ શુભ લખાય. દરવાજા ઉપર ગણેશજીની મૂર્તિ - ઉંબરો અચલ હોય. ઘરની વ્યવહારિકતા અને ઘરની આબરૂનો મૂક સાક્ષી ઉંબરો. પાણિયારાનું મહત્ત્વ, પણ ઉંબરો તો દેવનો પર્યાય. દરેક ઓરડાના દરવાજે ઉંબરો હોય. ઉંબરાને કારણે દરવાજો સજ્જડ બંધ રહી શકે. ઉંદર, સાપ જેવા જીવજંતુ ઘરમાં પ્રવેશી ન શકે. ઉંબરા ઉપર પગલાં પાડવાં કે પડાવવાં એ મંગલ ઘટના. કેટકેટલા ઉંબરો ઓળંગી ઘરમાં આવ્યા અને કેટકેટલાં ગયા. બધાની ખબર ઉંબરાને. ફોઈઓ, બહેનો પરણીને સાસરે ગઈ. ભાઈઓની જાન ઉંબરથી ઉઘલી. દાદા-કાકા વગેરે આ ઉંબરેથી વિદાય થયા. નવવધૂઓ આ ઉંબરો પૂજી ઘરમાં આવી. બાપદાદાઓની કલ્યાણકારી ભાવનાઓ આ ઉંબરાએ જાળવી છે. ઉંબરો એટલે આખા પરિવારનો વહીવંચો.

દાદીને પૂછ્યા વગર ઘરની બહાર ન જવાય. એમની મરજી વગર, પરવાનગી વગર ઉંબરો ઓળંગે, એને ફરી ઘરમાં પ્રવેશ ન મળે. ઘરની આબરૂ બહાર ગઈ જણાય. દેશપરદેશ જવું એટલે ઉંબરો ઓળંગવો. બાપાને પ્રવાસનો ભારે શોખ. ઘરનો ઉંબર ઓળંગી પગમાં કંઈ પંથો રમાડવાના શોખ. દાદીનો આગ્રહ રહેતો - દિવસ આખો ગમે ત્યાં જાઓ, સાંજ પડે ઘરના ઉંબરની અંદર. સવાર સાંજ ઉંબરો પૂજવાનો, દીવા મૂકવાના. બા દરરોજ સાંજે ઉંબરે અને તુલસીક્યારે દીવો મૂકે. ઉંબરો એટલે જાણે ઇષ્ટદેવ. ઉંબરો જાણે ઘરનો દરવાન. આવનાર, જનાર સૌની નોંધ રાખે. ઉંબરો ઘરનો પ્રતિનિધિ. ઉંબરો આબરૂનો આંક.

દાદી કહેતા, ઘરમાં પ્રસંગ આવે ગામમાં ઘરે ઘરે જઈ, ઉંબરે ઉંબરે આમંત્રણ આપી આવો. કોઈનો ઉંબરો ઉંબરો (એટલે કે ઘર) ટાળવો નહીં. ગરીબ કે પૈસાદાર, નાના કે મોટા, સંબંધ બધા સાથે સાચવવાના. દાદી જાત્રા કરી આવે, ઉંબરે, ઉંબરે જઈ પરસાદ વહેંચે. ઘરની ખાનદાની જાળવે ઉંબરો. ઉંબરો જોઈને અતિથિ આંગણે આવે. યાચક, માંગનારા ઉંબરાની બહાર ઊભા રહી માંગે, ઘરની વહુઆરુએ ઉંબરાની અંદર રહી ભિક્ષા આપવાની. ઉંબરો એટલે લક્ષ્મણરેખા. એને ત્યાગી બહાર નીકળો તો અશુભ જ થવાનું. કોઈ અણગમતો, ઝઘડાખોર માણસ હોય, દાદી ડારતા, ખબરદાર ફરી અમારે ઉંબરે ચઢ્યો છે તો ! ઉંબરો એટલે ઘરની પ્રસ્તાવના. ઉંબરાનો પરિચય થાય એ પ્રમાણે ઘરનો પરિચય થાય, ઘરની વ્યક્તિઓની ખાનદાનીનો પરિચય થાય.

દાદી રોજ સાંજ પડે, લાંબી લાજ કાઢી દેવમંદિરે જતા, સગાવહાલે ખર ખબર લેવા જતા. હવે ઉંબરા તો ડુંગરા ભયા, દેહલી ભઈ વિદેશ. દાદી ઘરના ઉંબરે બેસી બધાની ખબર રાખે, બહાર જઈ શક્તા નથી.

અહીં પેલું ગીત યાદ આવે છે. વિરહિણી સ્ત્રીનું, ‘ઉંબરે ઊભી સાંભળું રે બોલ વાલમના’ - પતિ વિદેશ ગયો છે. પત્ની ઘર સાચવી, ઉંબરાની અંદર ઊભી ઊભી પતિની રાહ જુએ છે. વિરહનું સ્થાન ઉંબરો અને મિલનનું સ્થાન પણ ઉંબરો.

પોતાનું ઘર

પતિ રમણલાલનાં મૃત્યુ પછી કાશીબા એકલાં પડી ગયાં. આમ તો કાંઈ નાની વય ન હતી રમણલાલની, એંશી વર્ષ તંદુરસ્તીથી વિતાવ્યા. નખમાં યે રોગ ન હતો. રમણલાલની દિનચર્યા નિયમિત. ચુસ્ત, કસાયેલું શરીર. વહેલી સવારે પાંચ વાગે ઊઠી જાતે ચા બનાવી પી લે, કાશીબા હજુ સૂતા હોય, રમણલાલ કાનટોપી ચડાવે, સ્વેટર પહેરે અને નજીકના પાર્કમાં ચાલવા જાય. એક કલાક ચાલે પછી જીમમાં જાય. છેક આઠ વાગે ઘેર આવે. ત્યારે કાશીબા ઊઠી ગયા હોય. આદુ, લીલી ચા, ફુદીનાવાળી કડક મીઠી ચા, અને સાથે ગરમાગરમ નાસ્તો, બંને સાથે મળી કરે. રમણલાલ સરકારી ઓફિસર હતા, રીટાયર થઈ ગયા હતા. કાશીબાએ કરકસર કરી ઘરનું ઘર બનાવ્યું હતું, બેઠાં ઘાટનું. ત્રણ બેડરૂમવાળું. કાશીબાને પગના ઘૂંટણની તકલીફ, બ્લડ પ્રેશરની તકલીફ, હવે ખાસ બહાર નીકળી શક્તા નથી. બંને જણા એકબીજાના સહારે ઘડપણ વીતાવી રહ્યા હતા. એક દીકરો છે પ્રેમલ. એના લગ્ન થઈ ગયા છે, શીતલ સાથે. પતિ પત્ની અમદાવાદ રહે છે, પ્રેમલ બેંકમાં ઓફિસર છે.

પિતા રમણલાલને કોઈ માંદગી આવી નહીં. અચાનક હાર્ટ એટેક આવી ગયો. દીકરા વહુ આવીને દાડોપાણી કરી ગયા. હવે કાશીબા એકલા પડી ગયા છે. સથવારો હતો ૬૦ વર્ષના લગ્નજીવનનો. પોતે બહુ હાલીયાલી શકે નહીં. પણ રામુ કરીને નોકર છે આખા દિવસનો. કાશીબાનું બહુ ધ્યાન રાખે. જોઈતું કારવતું, દવાદારૂ લાવી આપે. કાશીબા ઘડી હીંચકે ઝૂલે, ઘડી ખાટલે પડી ઊંધે. ભૂતકાળના દિવસો યાદ કર્યા કરે.

દીકરા પ્રેમલનો અમદાવાદથી ફોન આવ્યા કરે છે, બા તમે ગામનું

ઘર કાઢી નાંખો, અમારી સાથે રહેવા આવી જાઓ. કાશીબા ભલે ઓછું ભણેલા છે. પણ ગણેલા છે, સમાજમાં ફરેલા છે. અનુભવી છે. એમના જેવી બીજી અનેક ડોશીઓના શા હાલ થાય છે દીકરા વહુના રાજમાં, એ જોયું જાણ્યું છે. પતિ રમણલાલ પાક્કા ગણત્રીબાજ હતા. એમણે કાશીબા માટે પાકું ફાયનાન્સ કરી રાખ્યું હતું. કાશીબાને સમજ આપી હતી. બેંક એફ. ડી. કેટલી છે, ક્યારે ક્યારે પાકશે - કેટલું વ્યાજ આપશે. બધું સમજાવતા. કાશીબા કહેતા, તમે કહેધરો છો, હું માંદી રહું છું. હું જ પહેલી જઇશ, મારે આ બધું સમજીને શું કામ છે? રમણલાલ ચોક્કસ ને ચાર હતા. વીલ બનાવી રાખ્યું હતું. પોતાના પછી ઘર, બધી મિલકત પત્ની કાશીને મળે. કાશી મરે પછી બધું દીકરાને જ જવાનું હતું પણ કાશીના જીવતા જીવત દીકરાને કાંડા કાપી આપવાની વાત જ નહીં. રમણલાલ અને કાશીબાએ જીવન જોયું હતું. ઉઘાડી આંખે બીજાના ઘડપણનાં શા હાલહવાલ થયા છે તે જોયું હતું. બંનેએ બાગબાન પીકચર ત્રણ ચાર વખત જોયું હતું. જોઈ જોઈ રડી પડ્યા હતા. મૂર્ખાઈ કરી હાથે કરી ખરાબ હાલ કરવા નથી. ભોળવાઈ જવું નથી, ભાવનામાં તણાઈ જવું નથી.

અમદાવાદથી પ્રેમલ દબાણ કરે છે, પણ કાશીબા મક્કમ છે. મનમાં અજંપો થાય. દીકરાને જરૂર હોય અને ન આપું? મારે હવે કેટલા કાઢવાના? સાથે લઈને કંઈ જવાનું નથી. દીકરાને જીવતા મદદરૂપ કેમ ન થવું? પણ પતિ રમણલાલના શબ્દો યાદ આવે છે. મેં ગોઠવેલી વ્યવસ્થામાં કોઈ ફેરફાર કરતી નહીં. ખુદ દીકરાના કહેવાથી પણ નહીં. દીકરો નારાજ થઈ ગમે તેમ સંભળાવે છે. વહુ પણ સમાજમાં ખરાબ બોલતી ફરે છે. ડોશીને દલ્લો છોડવો નથી.

કાશીબાએ મન મક્કમ કરી લીધું છું. અડોશીપડોશીની મદદ લેવી, છેલ્લે કોઈ નહીં હોય. દીકરો નહીં બોલાવે તો વૃદ્ધાશ્રમમાં જઈશ, પણ દીકરાવહુના દબાણને વશ થઈ ઘર વેચવું નથી જ.

આ ઘર એણે પાછ પાછ બચાવીને બંધાવ્યું છે. એની ઇંટેઈંટ પણ પતિના હસ્તાક્ષર છે. પતિ સાથે આ ઘરમાં પચાસ વર્ષ વિતાવ્યા છે. હવે ઘરડે ઘડપણ ઘર વિનાના થઈ ભટકવું નથી. દીકરો છે, એનો હક છે, પણ મારા મરવા સુધી એણે રાહ જોવી પડશે.

દીકરાને બેંક લોન મળે, નવું ઘર બાંધવા, પણ નામ તો દીકરાનું જ લખવું પડે. કાલે દીકરા વહુ ફરી જાય, પોતાને ઘરની બહાર નીકળી જવું પડે એવું વાતાવરણ ઊભું થાય. આ ઉંમરે મૂર્ખા ઠરી રઝળપાટ કરવો નથી. હું ભલી, મારું ઘર ભલું - દીકરા વહુને મન થાય ત્યારે ભલે અહીં આવતા જતા રહે, બાકી આ ઉંમરે ક્યાંયે જવું જ નથી એ દૃઢ નિર્ણય. કાશીબા જમાનાને ઓળખી ગયા છે. જીવવું એ અહીં ને મરવું એ અહીં જ.

પેટની જાણી

પતિ પત્નીનો મધમીઠો સંસાર, જાણે સારસ બેલડી, સરિતા અને સુદેશ, એક જાન. જાણે made for each other. સરિતાને પહેલું સંતાન દીકરી જોઈતી હતી. ભગવાને દીકરી દીધી, જાણે પરી. સરિતા ગાય, મારે ઘેર આવી એક નન્દીસી પરી. ઘર આખામાં ધૂ ધૂ કરીને ફરી વળે. સુદેશ કહે આ તો મારી કબુતરી છે. અને દીકરી કૃષ્ણાનું હુલામણું નામ પડી ગયું, કબુતરી. એના રણકા અને છણકાથી આખું ઘર ગૂંજતું રહેતું. કૃષ્ણા એટલે પપ્પાનો શ્વાસ, મમ્મી સરિતા તો દીકરીના વખાણ કરતાં થાકે નહીં. કૃષ્ણાને પગલે ભાઈ આવ્યો કહાન. માને પોતાનું પ્રથમ સંતાન વિશેષ વહાલું હોય. દીકરીનો પરચો બોલ ઝીલે. દીકરીને લાડ લડાવે. એના બાળપણથી જ એના લગ્ન માટે બચત કરવા માંડી. કૃષ્ણા ભણી રહી, રૂડી રૂપાળી, ક્યાંય શોધખોળ કરવી પડી નહીં. કૃષ્ણાને સામેથી માંગી લીધી શરદની માતાએ. શરદ શ્રીમંત ઘરનો દીકરો. દીકરી નસીબદાર કે આવડા મોટા ઘેરથી માંગું આવ્યું. તણાઈતૂટીને પણ વ્યવહાર કરવો જ પડે. દીકરીને સાંભળવું ન પડે કે ઓછું ન આવે. મા તો હરખેલુડી થઈ ગઈ, આનંદઘેલી થઈ ગઈ. આવડા મોટા જવેલરને ત્યાં જવાની. જમાઈ મર્સીડીઝ ગાડી લઈ દીકરીને લેવા મૂકવા આવે. રાજીપાની વાત. ચાર ગજ છાતી ફુલવા લાગી સરિતાની. દીકરીનું નક્કી થયું ને માના ગાલ પર લાલી ખીલી. ચાર હાથે લગ્નની તૈયારી માંડી. કન્યાદાનમાં આપવા દાગીના ઘડાવ્યા. બધી એફ. ડી. તોડાવી નાંખી. મોટા ઘરની જાન આવવાની છે. પછેડી કરતાં મોટી સોડ તાણવા લાગી. ચાદર જોઈ પગ લંબાવવાને બદલે જાણે દીકરીને સ્વર્ગનું સુખ મળી જવાનું હોય એમ બધું જ આપી દેવાની ધૂન લાગી. સુદેશ સમજાવે, દીકરાને અમેરિકા ભણવા મોકલવો છે. પરણાવવાનો છે. વહુને પણ કંઈક તો આપવું પડશે. દીકરીને ત્યાં

હજુ ઘણા પ્રસંગો આવશે. પણ સરિતા કોઈનું સાંભળવાના મૂડમાં ક્યાં હતી? બસ એક જ ધૂન. સધ્ધર સાસરું મળ્યું છે. કૃષ્ણા મારા કાળજાનો કટકો નથી. આખેઆખું કાળજું છે. સાસરામાં એનું વજન પડવું જોઈએ. સુદેશ સમજાવે, એની સાસુ તો કહે છે ‘કંકુ ને કન્યા’ આપજો. તો પછી આટલું બધું ઉભરાઈ જવાનું? સરિતા બચાવ કરે - એ વાત સાચી કે સાસરિયા સારા છે. પણ મારે કોઈને બોલવાનો મોકો આપવો નથી. દીકરીને આપવાનું લીસ્ટ લંબાતું ચાલ્યું. ઘરમાં સૂકો રોટલો ખાઈશું પણ દીકરીને ગાડાં ભરીને કરિયાવર આપવો છે. દીકરી પ્રત્યે આંધળો સ્નેહ, કોઈની યે સલાહસૂચના સાંભળવા સરિતા તૈયાર ન હતી. દીકરી કૃષ્ણા તો મારો હેયાનો હાર. એ સાસરે જશે પછી ઘર સૂનું સૂનું થઈ જશે. કબૂતરી વિના ઘર શૂન્ય બની જશે. વેવાણ વખાણ કરશે કે કૃષ્ણાની માએ ગજા બહારનો વ્યવહાર કર્યો છે. દીકરી કૃષ્ણાના લગ્ન રંગેચંગે થઈ ગયા. સુદેશ આખો ને આખો વેતરાઈ ગયો. નસીબ પાધરા કે કહાન ભણવામાં અવ્વલ રહ્યો. સ્કોલરશીપ મળી. અમેરિકા જઈ ગ્રેજ્યુએટ થઈ માસ્ટર થઈ આવ્યો. ગરીબ ઘરની સુલસા સાથે પ્રેમલગ્ન કરી આવ્યો. મા સરિતા સખત નારાજ થઈ. વહુનું પિયર તો ભૂખડી બારશ જેવું છે. વાલની વાળી નથી લાવી કરિયાવરમાં. દીકરીના વખાણ કરવામાંથી ઊંચી આવે તો - એને તો વહુના ગુણ દેખાય ને! કૃષ્ણાના સાસરિયાને ખીચડી દાઢે લાગી ગઈ. વારેતહેવારે કૃષ્ણાની કોઈ ને કોઈ માંગણી હોય. વહેવાર કરવા માને ફરજ પાડે. મારી દેરાણીને પિયરથી કંઈ આવતું નથી. આટલો વહેવાર કરવો પડશે. નહીં તો મારું સાસરિયામાં નીચું જોણું થશે. દીકરીને ધરવતા કંઈ બચે તો સરિતા વહુને કંઈ આપી શકાય ને! નસીબજોગે વહુ સંતુષ્ટ હતી. એ સાસુ પ્રત્યેથી કોઈ અપેક્ષા રાખતી નથી. એને ઘરેણાંમાં બહુ રસ ન હતો. પતિ કહાનને કહે તું જ મારું ઘરેણું. સાસુને કહે, તમે આવો સરસ દીકરો, આટલો મોટો કરીને મને સોંપ્યો - એ જ મારું સૌભાગ્ય.

સુલસા નોકરી કરે, પતિ કહાનના ધંધાની કમાણી ધંધામાં જ રોકે. સુલસાના પગારમાંથી ઘર ચાલે. શરૂઆતમાં તો સાસુ સરિતા ચગેલી. મારી દીકરીની સાસુ ઘરમાં ક્યાં કંઈ કામ કરે છે? બે ચાર નોકર રાખે છે. તારા વરને પરવડે તો તું પણ બે નોકર રાખ. મારે શું? મારાથી કોઈ કામ થઈ શકતું નથી. બહુ ઢસરડા કર્યા હવે તો આરામ કરવો છે.

સુલસા નોકરી પર જાય, મા દીકરી સાથે ફોન પર મંડી પડે. વહુના વાંક કાઢ્યા કરે. દીકરી પ્રોત્સાહન આપે. મા તું ઘરની લગામ ભાભીના હાથમાં જવા દેતી નહીં. માથે ચડી જશે. ભાઈનું ઘર સળગતું રાખે તો જ પોતે લાભ ખાટી શકે. સુલસાને દીકરાને અમેરિકા ભણવા મોકલવાનો હતો. બેંક લોન લઈ માંડ માંડ પૈસાની જોગવાઈ કરી. ત્યાં કૃષ્ણાની દીકરીના લગન લેવાયા. મોસાળું કરવાનું આવ્યું. દીકરીએ તો લાંબુલચક લીસ્ટ મોકલી આપ્યું. આટલું તો કરવું જ પડે. ઓછો વ્યવહાર નહીં ચાલે. મારી એકની એક દીકરી છે, તમારી એકની એક ભાણેજ. આમેય મા હવે બહાર જતી નથી. તેના દાગીના એમના એમ પડી રહ્યા છે બેંકમાં. મા સરિતા અને ભાભી સુલસા જાણે છે કે ભાણી તો પરણીને અમેરિકા જવાની છે. ત્યાં અહીંના દાગીના કપડાં લઈ જવાની નથી. તો શા માટે નકામો ખર્ચો કરવો. ભાણી દાગીના કપડાં અહીં જ મૂકી જવાની છે. એ પાછી આવશે ત્યાં સુધીમાં ફેશન બદલાઈ ગઈ હશે. પણ મા દીકરી ચગેલા છે. કોઈનું સાંભળે તેમ નથી. સુલસા સમસમી ગઈ. ભાઈ કહાન પણ સમજી ગયો છે. બેનના લોભને થોભ નથી. આટલા વર્ષો કરતાં આવ્યાં છીએ. આ છેલ્લું પહેલું મોસાળું છે. મન મારીને ભાઈ ભાભીએ મોસાળું ધામધૂમથી કર્યું. જેનું મન મોટું એને ભગવાન મદદ કરે છે. દીકરાને સ્કોલરશીપ મળી. હાવર્ડ યુનિવર્સિટીમાં એડમીશન મળ્યું. પ્રશ્ન ઉકલી ગયો. પણ બેંક લોન લીધેલી તેના હપ્તા, વ્યાજ ભર્યા કરવા પડે છે. સુલસાને રીટાયર થવું છે. વી.આર.એસ. લેવું પણ ક્યાંથી લઈ શકે? સાસુ તો સળી

ભાંગીને બે કરે તેમ નથી. પતિ પત્નીના ભાગ્યમાં ઢસરડા લખાયેલા છે.

આટઆટલું કર્યા પછી નણાંદ કૃષ્ણાના મનમાં ગણ નથી. ભાભી સાંભળે એમ મા સાથે વાત કરે. મા તું છો તો મને આટઆટલું કરે છે. તું નહીં હોય ત્યારે ભાઈ-ભાભી કોણ જાણે કેવો વ્યવહાર કરશે? હવે કૃષ્ણા નવો દાવ ખેલવાની શરૂઆત કરી રહી છે. મા મને ભગવાને ચાર હાથે આપ્યું છે. મારે ઘેર કોઈ વાતે ખોટ નથી. પણ પપ્પાની મિલકતમાં મારો પણ બરાબરનો હિસ્સો છે. પપ્પાની હું લાડલી દીકરી. તારા જીવતા જ મિલકતના ભાગ પાડી દે. તારા મર્યા પછી મારે માથાકૂટ નહીં. હવે તું ઘરનું પાન છે. ક્યારે ખરી જશે કોને ખબર?

સુલસા આખી ને આખી હલબલી ગઈ. એનું નામ દીકરી? માને-પિયરિયાને પૂરેપૂરા નિયોવી લેવા છે? એને અજંપો થાય છે મનમાં. સાસુજીની સેવા હું કરું છું. દીકરી તો ક્યારેય આવીને પૂછતી યે નથી કે મા તને ક્યાં પીડા થાય છે? માના દવાદાડનો કેટલો મોટો ખર્ચ આવે છે. એ બધું ભોગવવાનું અમારે અને પાછ પૈસો લૂછી લપેટી જાય દીકરી, ચાંપલી બનીને, દીકરી હક માંગતી આવે છે પણ ફરજ પ્રત્યે શું? ફરજ એકલા દીકરાની? વહુની? મા જાંઘ ફાડીને જનમ આપે, દીકરા કે દીકરીને, એ બંને વખતે માએ પીડા તો એક સરખી જ વેઠવી પડી હોય ને! માબાપના જીવનની બચત દીકરી ઓળઘોળ કરી જાય. એ ઉપરાંત ભાઈ-ભાભી ઉપર પણ હક જમાવે? સારું છે, ભગવાને અમને દીકરી આપી નથી.

એમાં સરિતાબેન પડી ગયા. પગનું થાપાનું હાડકું ભાંગ્યું. વહુ સુલસાએ પોતાનો દાગીનો વેચીને પણ સાસુજીની ચાકરી કરી. માને ખબર પડી, દીકરી સાથે ખોટે ખબર પૂછવા યે આવી નથી. બહાના કાઢે, શું કરું ઘરમાં બહુ કામ છે. જ્યારે પારકી જણી ચાકરી કરે છે, મૂંગે મોઢે. માની આંખ ખૂલી ગઈ. પસ્તાવો થયો, છતી આંખે આંધળી થઈ હતી, દીકરીના વ્યામોહમાં. દીકરી છેવટ પારકી

થઈને રહી અને વહુ પોતાની થઈ. કુટુંબની જવાબદારી વહુ દીકરો નિભાવે. અને હક બધે દીકરી માંગે - એને ઘેર ક્યાં કશી ખોટ છે. છતાં એ તો માંગણ ને માંગણ જ રહી. જીવનની બધી બચત દીકરી પાછળ ખર્ચી નાંખી. હવે દીકરીને જ્યારે ખબર પડી કે મા ખાલી થઈ ગઈ છે, ભાઈ ખાલી થઈ ગયો છે, એ મોઢું જોવા યે આવતી નથી. પેટની જણી દીકરી પણ સ્વાર્થી નીકળી.

હવે સરિતા પસ્તાય છે. દીકરા વહુને માથે ભારરૂપ થઈ જીવવું પડે છે. જો કે વહુ સુલસા ડાહી છે, સમજણી છે. એનો સ્નેહ સરિતા સાસુના હૃદયમનને સંવેદી ગયો. વહુ ઉપર વારી ગયા સરિતાબેન. એના સંસ્કાર, એની સંવેદના ઉપર ધન્યતા અનુભવી રહ્યા. ગયા જન્મના પુણ્ય હશે તો આવી લાગણીશીલ પુત્રવધૂ મળી. સરિતાબેન ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરે છે. ભગવાન આવતે ભવે સુલસા દીકરી થઈને મારી કૂખે અવતરે.

સમજ

આપણે સંયુક્ત પરિવારમાં જન્મ્યા, ઉછર્યા, વડીલોની આમન્યા રાખતા શીખ્યા. એમનું અનુકરણ કરી કરીને શીખ્યા. પરિવાર એટલે પાઠશાળા - હરતી ફરતી યુનિવર્સિટી. માતા પિતા આપણા માળી જેવા - કૂમળા છોડનું સંવર્ધન કરવું, યોગ્ય સંસ્કારના ખાતરપાણી સીંચવા - ગોડ કરવું - કચરો સાફ કરવો જેથી છોડને પૌષ્ટિકતા મળે, કૂમળા છોડને વાળો તેમ વળે - એમણે એમનું કર્તવ્ય બજાવ્યું. દાદા દાદીએ સંસ્કૃતના શ્લોકો શીખવાડ્યા, કંઠાભરણ, જ્ઞાનસાગર, શેરીંગ અને કેરીંગ શીખ્યા. વહેંચીને ખાવાના સંસ્કાર મળ્યા. અમારી મા - મોન્ટેસરી શિક્ષિકા - એ જાણતી હતી કે to bring out the best talent to nurture talent which is lying within. દરેક બીજમાં વિકસવાની સ્વયંભૂ ક્ષમતા હોય છે. પુષ્પ એની રીતે, એની મેળે ખીલે, સુગંધ પ્રસરાવે.

જો કે અમારા દાદી યુસ્ત પુષ્ટિમાર્ગી વૈજ્ઞાવ. આભડછેટમાં માને. મરજાદ પાળે. Rigidity હોય વડીલોમાં, તેથી યુવા વર્ગ ધર્મથી વિમુખ થયો. અમારા સ્કૂલના મિત્રો - જૈન, ક્રિશ્ચિયન. મંદિરે નિયમિત જવાનું, ચર્ચમાં દર રવિવારે જવાનું જ, તેઓ ધર્મ પ્રત્યે આસ્થાળુ બન્યા.

ઘડતર, ગણતર, ચણતરનું મહત્વ જીવતરમાં.

માબાપે મજબુત પાયાનું ચણતર કર્યું - શિક્ષકે ગણતર શીખવ્યું, જેના ઉપર જાતે ચારિત્ર્યનું ચણતર કરવાનું અને કારકિર્દીનો સુવર્ણ કળશ ચડાવવાનો. મૂર્તિકાર પત્થર તરાસે-ટાંચે-મૂર્તિ અંદર હતી જ. સોની સોનાને તપાવે, કુંદન બનાવે - પછી જ આકર્ષક આભુષણો બની શકે. ખાણમાંથી નીકળેલા કોલસા જેવા પદાર્થને પાસા પાડી ઝળહળતો હીરો બનાવે.

જીવનમાં પ્રથમ નાના નાના ગોલ નક્કી કરી, પછી મોટું લક્ષ્ય

સિધ્ધ કરવાનું, અર્જુનની જેમ મત્સ્યવેધ જેવો ગોલ નક્કી કરવાનો. અમેરિકામાં અઢાર વર્ષે છોકરો પગભર થવા લાગે. પરિશ્રમનો મહિમા સમજે. આપણે એને પગભર કરી, હાથ છોડી દેવાનો. ના આપણે પેમ્પર કર્યા કરીએ. પરિણામે ૩૦ વર્ષનો જુવાન બાબલો જ રહી જાય.

યુવાશક્તિની talentને પીછાણીએ. They need to identify the intellegent within. એને something special થવાનું છે. Mass નહીં class થવાનું છે. જાતે ડૂબકી મારવા દો, મોતી મળે કે ન મળે. અનુભવ તો મળશે.

આજના યુવાનો પાસે computer છે, I pad છે. મોબાઇલ છે. ગુગલ છે. માહિતીનો ભંડાર, ખજાનો ખુલ્લો છે. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમાં ફરક છે. જ્ઞાન મેળવવા મનોમંથન કરવું પડે. એને આત્મસાત કરવું પડે. તર્ક-બુદ્ધિ ખીલે પણ ઋજુતા, માણસાઈ ન ખીલે તો બધું નકામું.

સમાજ પાસેથી ઘણું બધું મેળવ્યું છે. કંઈક આપી જવું છે, ઉદારતા કેળવવી છે. એ સમજ ખીલવી જોઈએ.

વિશ્વવિસ્તાર

રાત રહે જ્યાહરે ખટઘડી, સાધુપુરુષે સૂઈ ન રહેવું.

નરસિંહ મહેતાએ ગાયું કે સાધુપુરુષે વહેલાં ઊઠી જવું જોઈએ, બ્રાહ્મમુહુર્તમાં.

ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે - યા નિશા જાગૃતિ સંયમી

એ જ વાત કબીરે કહી -

સુખિયા સબ સંસાર, ખાવૈ ઔર સોવૈ -

દુઃખિયા દાસ કબીર, જાગે ઔર રોવૈ -

સંત લોકો પરદુઃખે દુઃખી થાય, જાગૃત રહે, અન્યના હિત અર્થે. સામાન્ય લોકોને ખાવું, પીવું ને મજા કરવી, પછી એ લોકો સુખી જ દેખાય ને! જગતહિતાય સાધુ સંતોએ તપ કર્યા, સત્ય-ઋતને પારખ્યું. જગતના સુખ ખાતર મહાવીર, બુદ્ધે ઘર ત્યાગ્યું, રાજપાટ ત્યાગ્યા. કારણ હૃદય કરુણાસભર હતા. જગતના લોકોના દુઃખ નિવારવા એમણે ખુદ દુઃખ વેઠ્યા.

આપણી સંસ્કૃતિ કહે છે, વસુધૈવ કુટુંબકમ્

સાધુસંતોની જિંદગી બહુજન સુખાય, બહુજન હિતાય હતી.

વૈષ્ણવજન તો તેને રે કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે.

એટલે તો પરહિતના, જનહિતનાં કામ કરનારાને પારકી છઢીના જાગતલ કહેતા. બુદ્ધ પ્રબુદ્ધ બન્યા કારણ એમનાં દિલમાં પ્રેમનો તલસાટ હતો, મનુષ્ય જાતની યાતનાઓ માટે એમના હૃદયમાં અપાર અનુકંપા હતી. તેથી જગતનાં જરા, વ્યાધિ અને મૃત્યુ જોઈ દુઃખી થયા, જગતહિતાય, તપ કર્યું - બોધિજ્ઞાન થયું, જે જગતને પીરસ્યું. ત્રસ્ત મનુષ્યની પીડાને તેઓ આત્મસાત્ કરી શક્યા. કારણ એમનું હૃદય સંવેદનશીલ હતું. એક સત્ય તેમને લાઘું. ‘વિસ્તરો અથવા વિલય પામો’ - એમનો પ્રેમ સમગ્ર જગત માટે વિસ્તર્યો. પ્રેમ, લાગણી અને

અનુકંપાના સામ્રાજ્યનો અદ્ભૂત વિસ્તાર તેમણે કર્યો.

ગાંધીજીને આખું જગત ઓળખે છે - આફ્રિકાના નીઝોથી માંડી વિશ્વભરનાં એ ‘બાપુ’ બની રહ્યા. જગતના દીનહીન લોકોની આંખનાં આંસુ લૂછવા, એમના અંગોને ઢાંકવા એમણે પોતડી અપનાવી, વિશ્વના પ્રત્યેક માનવી સાથે તાદાત્મ્ય સાધી શક્યા તેઓ. પ્રેમનું, મૈત્રીનું, લાગણીનું વિશ્વ વિસ્તારતા ગયા. નથી વિશ્વમાં એક જ માનવી, પશુ છે પંખી છે.

એમણે વેચાઈ જવા કરતાં વહેંચાઈ જવામાં લિજ્જત માણી. સમગ્ર માનવજાતને એમણે સ્નેહથી ભીંજવી દીધી. મધર ટેરેસા, સ્વામી વિવેકાનંદ, નેલ્સન મંડેલા, રામકૃષ્ણ એટલે પ્રેમનો ચેતો વિસ્તાર. એમની ચાહનાનો વિશાળ માર્ગ વિસ્તર્યો સ્વથી સમષ્ટિ સુધી.

જ્યારે માણસ વિસ્તરવા લાગે, એનું વ્યક્તિત્વ ભવ્ય બને. અને એ રાષ્ટ્રવિભૂતિ જ નહીં વિશ્વવિભૂતિ બની જાય. મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા સ્નેહ સામ્રાજ્ય અને સંવેદનાવિશ્વને વિસ્તારવામાં છે. માણસ એક સંક્ષિપ્ત બ્રહ્માંડ છે. યથાપિંડે તથા બ્રહ્માંડે. વિસ્તરવું હોય તો સૌ પ્રથમ પોતાના સ્વની ઓળખ કરવી પડે, આંતરિક તત્ત્વની ઓળખ કરવી પડે, હૃદયના અવાજની ઓળખ કરવી પડે. મનુષ્યે સૌ પ્રથમ અંતર્યાત્રા કરવી પડે. જીવ માત્રની એષણા સુખ-શાંતિ, આનંદની પ્રાપ્તિ માટેની હોય છે. નિજઆત્મા અને તે દ્વારા પરમાત્માની અનુભૂતિ કરવા જીવે શિવ સુધીની યાત્રા કરવી પડે. યાત્રા સફળ ક્યારે થાય? કામ, ક્રોધ, સ્વાર્થ ત્યજવા પડે. નિર્મળ બનવું પડે. તો જ સમગ્ર જીવન પ્રકાશમય બની જાય. તો જ વ્યક્તિ સમષ્ટિ સુધી પહોંચી શકે. જીવસૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિ એના પરમ ચૈતન્યને વિલસતી કરી દે છે. અંતર્યાત્રા પરિપૂર્ણ થાય તો જ ચૈતન્યનું પ્રતિબિંબ હૃદયમાં ઝીલાઈ જાય. તન, મન, હૃદયમાં શાંતિ અને ઉલ્લાસ પ્રકટે, ભાવનાની ભીનાશ ભળે. અને જીવનમાં અંકાઈ જાય, નિતાંત ઉત્સવનું મેઘધનુષ.

નારીશક્તિ

એક સ્ત્રી એના એક અવતારમાં કેટકેટલી ભૂમિકા ભજવે છે! દીકરી, બહેન, પત્ની, વહુ, ભાભી, કાકી, દાદી - એનું વ્યક્તિત્વ બહુરૂપીયા જેવું છે. એના ભાગે જે જે પાત્ર ભજવવાનું આવે, એ નિષ્ઠાપૂર્વક એ પાત્ર ભજવી લેશે. કોઈપણ રાવ કે ફરિયાદ કરવાનો એનો સ્વભાવ નથી. દીકરીની મા રાણી, સમજણી થાય કે ભણવાની સાથે સાથે માતાનો હાથવાટકો બની જાય. પિતાની એ લાડલી છે. અને ભાઈની વહાલી બેનડી છે. પરણીને સાસરે આવે, આખે આખું વ્યક્તિત્વ એક કુંડામાંથી ઉખાડી બીજા કુંડામાં રોપાઈ જાય છે. એક જ રાતમાં એ ફરકણી ચરકલડી જવાબદાર સ્ત્રી બની જાય, સાસરામાં સમાઈ જાય. એ ગૃહિણી બની જાય. સાસુ સસરાની સેવા, દિયર, નણંદની લાડલી ભાભી બની જાય. પહેલાનાં જમાનામાં તો સ્ત્રી ફક્ત ઘરકામ કરતી પણ આજની નારી ઘરકામ ઉપરાંત નોકરી કે ધંધો કરી અર્થઉપાર્જનમાં મદદરૂપ થાય છે. સંતાનોને જન્મ આપે, એમનો ઉછેર કરે. ક્યાંથી આવતી હશે આટલી સમજણ અને શક્તિ આવતી હશે એક સ્ત્રીમાં? લોકો નારીને અબળા કહેતા પણ ખરી રીતે એ સબળા છે. શક્તિનો પુંજ છે.

કુદરતે સ્ત્રીના શરીરમાં ગર્ભાશય મૂકી, ગર્ભાધાન કરવાની શક્તિ ફક્ત સ્ત્રીમાં જ મૂકી છે. એક નવજાત શિશુને નવ માસ ગર્ભમાં ધારણ કરી જન્મ આપવો, સ્તનપાન કરાવી એને ઉછેરવું એ કાર્ય ફક્ત સ્ત્રી જ કરી શકે.

એટલે જ કહ્યું છે કે ‘યા દેવી સર્વભૂતેષુ શક્તિરૂપેણ સંસ્થિતા’. સ્ત્રી એટલે શક્તિ, માતાજીનો અવતાર. સ્ત્રીનું શરીર અને સ્ત્રીનું મન બંને સશક્ત છે, આટલો મોટો બોજો ઉઠાવવા એ કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પોતાની જાતને ઢાળી લેવાની આવડત તેનામાં છે.

પહેલાંનાં જમાનામાં યુવાન સ્ત્રી વિધવા બનતી, એ ખૂણો પાળતી, એ પોતાના સંતાનોને ખભો આપી, ઘરકામ કરી, પરાયા કામ કરી, સંતાનોને ઉછેરતી, ભણાવતી. પુરુષ પત્ની જાય તો પાંગળો બની જાય, ઝટ બીજે પરણી જાય. સ્ત્રી એટલે મા. એ પોતાના બાળકોને રખડતું રેઢું મૂકી જ ન શકે.

એક પુરુષ અન્ય સ્થળે સેટ થઈ જ ન શકે. સ્ત્રી ગમે તેવી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાંથી રસ્તો શોધી કાઢે, એ છાને ખૂણે રડી લેશે પણ પોતાની નબળાઈ બહારનાને જણાવા જ નહીં દે, સ્ત્રી એટલે ઘરનું ઢાંકણ, ઘરમાં વાસણ બખડે, પણ એનો અવાજ બહાર આવવા ન દે. દેરાણી-જેઠાણી, સાસુ-વહુના ઝઘડા થાય. તુરત જ સમાધાન સઘાઈ જાય. દેરાણી જેઠાણી સંપી જાય, સાથે રસોડામાં રસોઈ કરે, સાથે દેવમંદિરે જાય, શાકભાજી લેવા જાય. લડી ઝઘડીને પણ એ સહજતાથી સાથે જીવી શકશે. ક્યારેય કોઈ બે સાઢુભાઈ, સસરો, જમાઈ આટલી સરળતાથી સાથે રહી શકે ખરા? એટલે જ તો સ્ત્રી શક્તિનો અવતાર ગણાય છે. નમ્રતા એના લોહીમાં છે. નાના મોટા સૌ કોઈ પર પ્રેમ રાખવો એ એનો સ્વભાવ છે. ઘરના કામ ઉપરાંત અડોશીપડોશીનો વાટકી વ્યવહાર એ જ જાળવી જાણે. સારા માઠા પ્રસંગ જાળવી લેવાની એનામાં કોઠાસૂઝ છે.

એક છોકરો જ્યારે છોકરી જોવા જાય, એના રૂપ પર વારી જાય, જ્યારે એક છોકરી ફક્ત પ્રેમને મહત્ત્વ આપે. ન રૂપને ન ધન દોલતને. સ્ત્રીમાં sixth sense હોય છે. પુરુષની દાનતને એ એની આંખ પરથી જ પારખી લે. એ ભોળી છે, સાલસ છે, પણ મૂરખ નથી. જલદી ફોસલાઈ જાય તેવી નથી. પુરુષ ભલે જબરો ગણાય, પણ ખરેખર તો નમાલો હોય છે, જરા જરામાં ભડકી જાય, જરા જરામાં એ થાકી જવાનો. પુરુષને હાર્ટ એટેક વહેલો આવી જાય. જ્યારે સ્ત્રી જરા હલબલી જતી નથી.

ભગવાનને આયુધો ધારણ કરવા પડે. પણ સ્ત્રી પોતે જ સશક્ત છે. શક્તિ સ્વરૂપા છે. સીતામાતા રાવણની લંકામાં રહીને પણ

અણિશુદ્ધ પવિત્ર રહી શક્યા છે. એનામાં ધૈર્ય છે. હૈયાઉકલત છે. આઝાદીની લડતમાં અનેક સ્ત્રીઓએ અગ્રીમ મોરચે રહી લડત આપી હતી. સ્ત્રી ભલે આભૂષણો-સોનાની લોભી હોય, વખત આવ્યે એ પોતાનું સ્ત્રીધન વેચીને પણ પોતાના કુટુંબની આબરૂ બચાવી લેશે.

સ્ત્રી નાજુક નમણી હોય, સોળે શણગાર સજી, એના સ્વામીની માનીતી બને પણ વખત આવ્યે એ શસ્ત્રો ધારણ કરી વીરાંગના બની જાય, ઝાંસીની રાણી બની અંગ્રેજો સામે લડી લે. સ્ત્રી એટલે સંસ્કાર ધરિત્રી. હાલરડાં ગાઈને, પયપાન કરાવીને એ પોતાના સંતાનમાં શૂરતા, વીરતા પ્રેરી શકે. એ જનની છે, જગત જનની છે.

જનની જણ તો ભક્ત જણ, કાં દાતા કાં શૂર
નહીં તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર.

એ સ્વમાની છે. એ નાજુક છે, લાગણીશીલ છે. એની લાગણી દુભાવો તો એના હૃદય પર પડેલા ઉઝરડા કેમે કરી રૂઝાતા નથી. જીવનના બધા મોરચે એ લડી લેશે. જો એને છંછેડશો તો એ સિંહણ બની સામનો કરશે. તેથી જ કહેવાય છે નારી તું નારાયણી.

છેતરપિંડી

દીકરો જુવાન થયો, પરણાવ્યો, બસ હવે નિવૃત્ત થઈ ધરમધ્યાન કરીશું, યાત્રા કરીશું. ધરમશી સોની અને એની પત્ની રાધા ચારધામની જાત્રાએ જવા નીકળ્યા. એકવીસ દિવસની યાત્રા હતી. સતીશના બાપા ધરમશી સોનીની બે પેઢીની સોનીની દુકાન. ગામ આખામાં બે ચાર સોનાની દુકાન. ધરમશી ભારે કાબેલ. શહેરમાં જઈ દાગીનાની નવી નવી ડીઝાઇનોની બુકલેટ લઈ આવે. એક અનાથ બંગાળી છોકરા બદ્દને દુકાનમાં રાખી લીધેલો. એને કોઈ સગાવહાલા નહીં. દુકાનમાં જ રાત્રે સૂઈ રહે. ઝાડુ ઝપટ કરી - ગાદી બિછાવે. બેંકમાં ચેક ભરી આવે. કુશળ કારીગર અને વળી મહેનતુ ને ઇમાનદાર. ધરમશીના ઉપર ચાર હાથ. ગામમાં ધરમશીની ભારે શાખ. વજનમાં છેતરપિંડી નહીં અને સોનાના કસમાં જરા યે ફરક ન પડે. ૨૨ કેરેટના દાગીના ખરેખર બાવીસ કેરેટનાં જ હોય. માપસરનો જ ભેગ હોય. ગામના વાણિયા તેમના ઘરાક. લગન પ્રસંગ હોય, પચીસ-પચાસ તોલાના દાગીના તો ઘડાવે જ. ખેડૂત લોકો ચાંદીના કડલા, હાંસડી ઘડાવે. બધાને ધરમશી પર વિશ્વાસ. ઘડામણ પણ વ્યાજબી જ લે. ધરમશીને મન પૈસા કમાવા કરતાં દુકાનની શાખ વધુ મહત્વની.

ગામના વસવાયા જરૂર પડે તો દાગીના ગીરવે મૂકી રકમ વ્યાજે લઈ જાય. કોઈ કોઈ બિચારા પૂરતું વ્યાજ ભરી દાગીના છોડાવી ન શકે. તેવું લાગે તો વ્યાજ માફ કરી દઈ સતીશ મૂડી જ વહાલી કરી લે. દીકરીને કરિયાવર કરવાની ત્રેવડ ન હોય, કોઈ મા પોતાના દાગીના વેચીને નવો ઘાટ ઘડાવવા આવે. ધરમશી ઘડામણ છોડી દે. દીકરીને મારા તરફથી ઘડામણ કન્યાદાનમાં.

ધરમશીને એક દીકરી, કૃષ્ણા. રૂડી, રૂપાળી સામેથી માંગું આવ્યું. નરોત્તમ શેઠના દીકરા દીકરા કમલ માટે. મોટે ઘેર દીકરી પરણાવી.

પૈસાની થોડી તાણ અને વરસ નબળું તેથી ઉઘરાણી કાચી, બીજા ખરયા તેથી ફક્ત એક નાનો સોનાનો સેટ કરિયાવરમાં આપી શક્યા હતા. સગવડ થશે ત્યારે વધારે કરીશું.

દીકરો સતીશ મેટ્રીક ભણી ઊઠી ગયો. બાપા ધરમશી પોતાના ધંધામાં પાવરધો કરવા માંગતા હતા દીકરાને. દીકરો દુકાને બેસી ગયો. શાળાના શિક્ષક નંદલાલની દીકરી કાજલ સાથે પ્રેમલગ્ન કર્યા. વહુ ઘરમાં આવી, ઘર સંભાળ્યું. દીકરો દુકાન સંભાળે - અને તેથી જ એકવીસ દિવસની જાત્રાએ ગયા હતા પતિ પત્ની. ગામની બહાર પહેલી જ વખત નીકળ્યા હતા. ચાર ધામની જાત્રા કરી ધન્ય ધન્ય થઈ ગયા. કૃતકૃત્યતા અનુભવી રહ્યા હતા. એ જમાનામાં ચારધામની યાત્રા બહુ દુષ્કર હતી. ગામ લોક સામેયું કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. દીકરો સતીશ સ્કૂટર પર હારતોરા ને મીઠાઈ ખરીદવા નીકળ્યો. ખટારાએ ટક્કર મારીને સતીશનું પ્રાણ પંખેરું ત્યાં ને ત્યાં જ ઊડી ગયું. ગામમાં કાળો કકળાટ થઈ ગયો. ધરમશીને યાત્રાનું પુણ્ય ન લાગ્યું? કંધોતર દીકરો અકસ્માતમાં ફાટી પડ્યો. ગામભરમાંથી ને ગામેગામથી લોક ખરખરો કરવા ધરમશીના દુઃખમાં આશ્વાસન આપવા આવ્યા.

હૈયું કઠણ કરીને દીકરાનું કારજ પતાવ્યું. સોળ દિવસના સૂતક ઉતર્યા પછી માસીસો વાળી ધરમશીએ દુકાનનો દરવાજો ખોલ્યો. ધંધો કરવામાં ચિત્ત ન હતું. રહી રહીને એક જ સવાલ મનમાં ઊઠતો, ભગવાન મેં તારું શું બગાડ્યું હતું? ધર્મીને ત્યાં તે ધાડ પાડી. મેં કદી કોઈનું ખરાબ ઇચ્છ્યું નથી. અનીતિ કરી નથી. ઘરમાં જુવાન દીકરાની વહુ અને પશુડા જેવો નાનો દીકરો. કેમ કરી ઘડપણમાં જવાબદારી ઉઠાવાશે? અમને એમ કે હવે નિરાંતે જીવીશું. જિંદગી આખી દુકાનના થડે વિતાવી. સોના ચાંદીનો જોખમનો ધંધો. કોઈને ભરોસે દુકાન છોડાય નહીં. કયા ભવના પાપ નડ્યા હશે કે આવો કંધોતર દીકરો ઉપડી ગયો! કકળાટનો પાર નથી. ગામ આખામાંથી, પરગામથી લોકો ખરખરો કરવા આવ્યા કરે. દુઃખમાં દિલાસો દેવા પણ ઝખમ તાજો થઈ ઉખળ્યા કરે છે, દુઝ્યા કરે છે.

થોડી કળ વળી, સોગ ઉતર્યો, ધરમશી દુકાને આવ્યો, બધું ઠીકઠીક કર્યું. શો કેસમાં બધું બરાબર હતું. બેંકનો વહીવટ બરાબર હતો. પોતાની ગેરહાજરીમાં યે બધું બરાબર છે. હાથ થઈ. બે ત્રણ દિવસ ધંધામાં ચિત્ત ચોંટે નહીં. વારંવાર દીકરો યાદ આવે. આંખે આંસુના તોરણ બંધાઈ જાય.

દીકરી કૃષ્ણાને બળેવ પર આપવા માટે દસ તોલાનો સેટ ઘડાવ્યો હતો, ધરમશીએ. એના લગ્નપ્રસંગે સગવડ ન હતી તેથી સરખો કરિયાવર થઈ શક્યો ન હતો. દીકરીને ત્યાં દીકરો આવ્યો, તેનું જીઆણું વાળવાનું હતું. અને પોતે જાત્રા કરી આવ્યા. જીવતેજીવતા પોતાના હાથે દીકરીને સરખું આપી દેવું. જાત્રા કરીને આવ્યા પછી વાત. ધરમશીએ બધું ચેક કર્યું. બધા બોક્સ બરાબર ગોઠવાયેલા હતા. જાત્રાએ ગયા ત્યારે બદુને પણ બધી જાણકારી કરી હતી. દીકરો દુકાન નિયમિત ખોલતો હતો. ઘરાકની લેણદેણની નોંધ બરાબર હતી.

ધરમશીના ખાસ મિત્ર કમળશીની દીકરીના લગ્ન લેવાયા હતા. દીકરીને આપવા ધરમશીની દીકરી જેવો જ સેટ બનાવવો હતો. દુકાન ખુલી એટલે કમળશી સોનું લઈને આવ્યો ઘાટ ઘડાવવા. ધરમશીએ દીકરીને આપવા માટે સાચવી રાખેલું બોક્સ ખોલ્યું. સોનીનો ધંધો. હાથમાં બોક્સ પકડતા વેંત ખ્યાલ આવ્યો કે બોક્સ વજનમાં કેમ હલકો લાગે છે? વજન કર્યું, ખ્યાલ આવી ગયો કે કંઈક ઘાલમેલ છે. સેટ ચેક કર્યો, આ તો નકલી છે. બે કેરેટ સોનાનું પાણી ચડાવેલો સેટ છે. આવું અધમ કામ કોણે કર્યું? શા માટે કર્યું? સ્વાભાવિક છે નોકર બદુ ઉપર જ શંકાનો કાંટો વળે. એને દીકરીના સેટની બધી ખબર છે. ધરમશીએ બદુને તતડાવ્યો. સાચું બોલ, કબુલ કરી લે. સોનાનો સાચો સેટ ક્યાં વગેસગે કર્યો? નહીં તો પોલીસમાં પકડાવી દઈશ. બદુ બહુ કરગર્યો, શેઠ હું કંઈ જાણતો નથી. વફાદારીથી આટલા વર્ષોથી કામ કર્યું છે. આપનું લુણ ખાધું છે. લુણ હરામી ન જ કરું. કોને પૂછવું? દીકરો અને નોકર બદુ બે જ પાસે દુકાનની ચાવી હતી. દીકરો હયાત નથી. વધુ ધમાલ કરે તો દુકાનની શાખ ખરડાય. ઘરાકોનો

વિશ્વાસ પેઢી પરનો તૂટી જાય. બદુને ગામ છોડી ચાલી જવા કહી દીધું. આઘાત ઉપર આઘાત.

એક મહિના પછી વહુ કાજલની બહેનના લગ્ન હતા. સાસુ રાધાએ લગ્નમાં આવવાની ના પાડી. વહુ કાજલ એકલી લગ્નમાં ગઈ. પણ વેવાઈનો ખાસ આગ્રહ કરતો ફોન આવ્યો તો રાધાને થયું, હસ્તમેળાપ વખતે મા દીકરી હાજરી આપી આવીએ. જમવા રોકાવાનું નહીં. વેવાઈવેલામાં વ્યવહાર સાચવવો પડે. કાજલને એમ કે લગ્નમાં સાસરેથી કોઈ આવવાનું નથી. તેથી અસલી સેટ પિયર લગ્નમાં પહેરી લીધો હતો. સાસુ નણંદ અચાનક લગ્નમાં હાજરી આપવા આવ્યા. રાધામાએ વહુના ગળામાં દીકરી માટે ઘડાવેલો સેટ જોયો. સમજી ગયા, દીકરીના સેટની અદલાબદલીમાં દીકરા-વહુનો જ હાથ હતો. દીકરી કૃષ્ણાને આ વાત કરી ન હતી. એ તો હરખપટ્ટી થઈ ગઈ કે મારી જેવો જ સેટ મમ્મી પપ્પાએ વહુ માટે પણ કરાવ્યો.

રાધાનું ચિત્ત ચગડોળે ચડ્યું. અહીં હવે એક ઘડી પણ ઊભા રહેવાય નહીં. દીકરીનો હાથ પકડી મંડપની બહાર નીકળી ગયા. દુકાને ફોન કરી પતિ ધરમશીને તુરત જ ઘેર આવવા જણાવ્યું. સોનાનો સેટ વહુના ગળામાં જોયાની વાત કરી. ધરમશીને તો ઘરતી મારગ આપે તો સમાઈ જવા જેટલી શરમીંદી થઈ. સગા માજણ્યા ભાઈએ બહેનના દાગીના પર નજર બગાડી? મને કહ્યું હોત તો હું વહુ માટે સવાયો સેટ બનાવી આપત. પોતાના જ ઘરમાં ધાડ મારવાની શી જરૂર હતી? હરીફરીને એક દીકરી ને એક દીકરો છે. બધું એમનું જ હતું અને છે. સગા ભાઈએ જ બહેન માટે બનાવેલ અસલીની જગ્યાએ નકલી સેટ ફેરબદલી કરી મૂકી દીધો. પોતે કદી વહુ દીકરી વચ્ચે ભેદ કર્યો ન હતો. ઘરાક સાથે યે ક્યારે ય છેતરપીંડી કરી નથી. આ તો ઘરનો મોભી જ ચોર નીકળ્યો. નાહક બિચારા ગરીબ નોકર બદુને બદનામ કરી કાઢી મૂક્યો. દીકરી માટે બીજો સેટ ઘડાવી જીઆણું કરી લીધું.

ધરમશીને ધરમ કરતાં ધાડ પડી. વહુને કાઢી મૂકે તો ગામમાં વરઝોળા થાય. દીકરો ગયો એટલે વહુને તગેડી મૂકી. પોતાનું પેટ જ

સડેલું નીકળ્યું, કોને દોષ દેવો? દુઃખથી કાળજી કપાતું હતું, આંખ છલકાઇ જતી હતી. ધરમશી ડાબી છાતી પર હાથ મૂકે છે જાણે હૈયા ઉપર કોઇ શારડી ફેરવી રહ્યું છે. જુવાનજોધ દીકરો અણધાર્યો ઉપડી જાય, કયા માબાપનું મગજ ઠેકાણે રહે? હૈયું ઝાલ્યું રહે.

પણ હવે ધરમશીની આંખના આંસુ બાષ્પીભવન થઇ વરાળ બની ઊડી ગયા છે. આંખ સૂકી ભઠ્ઠા થઇ ગઇ. દીવાલ ઉપર દીકરાના ફોટા પર સુખડનો હાર લટકે છે. ધરમશી મનોમન બબડ્યો - દીકરાએ બાપદાદાની ઊભી કરેલી આબરૂની ઇમારતનો પાયો જ હચમચાવી નાંખ્યો. આવો કપાતર દીકરો હજુ બીજા કેટલા ભવાડા ઊભા કરત! સારું થયું ઇશ્વરે એને ઉપાડી લીધો. એના અકાળ મોતમાં યે ઇશ્વરની કોઇ રમત હશે.

ધરમશીના મનમાં વૈરાગ્ય આવી ગયો. પોતાના પોતાના, પેટના પેટના કરી મરી કૂટીએ, કોઇ પોતાનું છે ખરું? મેલ પૂળો માયાને મમતામાં. દુકાન સમેટી લીધી અને હવે બાકીની જિંદગી ધરમધ્યાન કરવામાં વિતાવવી એવો નિર્ણય પતિ પત્નીએ સાથે મળી લઇ લીધો.

અખા સોનીએ માનેલી બહેન માટે પોતાનું ગાંઠનું સોનું ઉમેરીને કંઠી બનાવી આપી હતી. બહેને અવિશ્વાસ કર્યો, ચેકીંગ કરાવ્યું, કસ કઢાવ્યો. આ તો પેટના જણ્યાએ જ છેતરપીંડી કરી, કોને કહેવા જવું? પોતાની જ જાંઘ ઉઘાડી પડી જાય.

કરણી તેવી ભરણી

જુઠાભાઈ ખાટલે પડ્યા છે. છ મહિનાથી લકવો લાગી ગયો છે. મોઢું વાંકું થઇ ગયું છે. જીભ લોચા વાળે છે. ઘણું ઘણું બોલવું છે. પણ સ્પષ્ટ બોલાતું નથી. બોલવા જાય કંઈ અને ઘરના સમજી બેસે છે કંઈ. પેટના દીકરા યે થાકી ગયા છે. ડોસાને સંડાસ, પીશાબનું ભાન નથી રહેતું. ગાદલું ભીનું કરી નાંખે. બધા ઇચ્છે છે કે ડોસો હવે છૂટે તો સારું. ડોસો પણ કંટાળી ગયો છે. પણ આવરદા હોય ત્યાં સુધી ખેંચ્યા વિના છૂટકો નથી. ડોસો ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે - હવે દોરી ખેંચી લે તો ન્યાલ થઇ જાઉં. પણ એમ જુઠા ડોસાને જલદી મોત થોડું આવે? હાથના કર્યા હૈયે વાગ્યા છે. કરેલા કરમ ભોગવવા પડે. જિંદગીભર કથોરા કામ કર્યા છે. હરામનું ખાધું છે. બધાને કવરાવ્યા છે, સાચા ખોટા કર્યા છે.

દીકરો મેઘો બાપાને હડધૂત કરે છે. વહુ રૂપાને ડોસાનું ભાણું સાચવવું પડે છે પરાણે. ડોસાની થાળીમાં ખીચડી ને કાચો પાકો રોટલો મૂકીને નોકર સાથે મોકલી દે છે. પહેલાં તો ડોસાનો ખાટલો પરશાળમાં હતો. આવતા જતા સૌની હારે મળવાનું થતું. હવે જુઠા ડોસાનો ખાટલો પાછળ વાડામાં ખસેડ્યો છે. ઢોરની ગમાણ પાસે. છાણમૂતરની વાસ આવે છે. મચ્છર કરડે છે. એકલા એકલા મૂંઝારો થાય. જીભ થોથવાય છે, વાતચીત ન કરી શકે પણ લોકોના મોઢા તો જોવા મળે.

જુઠાભાઈ ગામ આખામાં ફરતા ફરે, ભારે ચોવટિયા. એક ઘરની વાત બીજે પહોંચાડે. ગામ આખાની પંચાત. કોઈનું સારું ભાળીને રાજી ન થાય. નખોદિયો જીવ. કહે છે ને કે સ્વર્ગ અને નરક બધું અહીં ને અહીં જ છે. કર્યા ભોગવવા જ પડે. ઇશ્વરને ઘરે દેર છે પણ અંધેર નથી.

જુઠાભાઈના બાપા કાનાભાઈ. ભગવાનનું માણસ. ધીંગી ખેતીવાડી, આંગણે સમૃદ્ધિ. નેકદિલ માણસ. બે દીકરા. મોટો જુઠો અને નાનો મનસુખો. જુઠો ભણવામાં ઢ, નિશાળમાં માસ્તરને મારી નાસી આવેલો. બાપાએ ખેતરમાં જોતરી દીધો. વહીવટ એના હાથમાં આવી ગયો. નાનો મનસુખો ભણવામાં હોંશિયાર. સ્વભાવે સીધો, સરળ. મોટા ભાઈએ બાપા પાસે ઘર ખેતર લખાવી લીધા. શું લખ્યું છે ને વાંચ્યા વિના બાપાએ સહી કરી આપી. નાનાને ઘર ખેતર - બાપાના વારસાથી વંચિત થઈ ગયો. શહેરમાં જઈ ભણ્યો, થોડું કમાયો, પછી ગામમાં આવી બે વીધાની વાડી ખરીદી.

મનસુખના દીકરા વિનયની સગાઈ રૂપા સાથે થઈ રહી હતી. મનસુખ ભોળિયો તે મોટાભાઈને પૂછવા ગયો. જુઠાભાઈએ વેવાઈને ભોળવ્યા. વિનયને શહેરમાં કોઈ સાથે લફરું છે. એવું કહી સગાઈ થતી અટકાવી, અને પોતાના દીકરા સાથે રૂપાની સગાઈ કરી. રૂપાને પાછળથી ખબર પડી. સસરાના કારસ્તાનની જાણ થઈ. ડોસો ખાટલે પડ્યો છો દુઃખી થતો. રૂપાવહુને આવા કપટી સસરા ઉપર હેત તો ક્યાંથી આવે ? દયા માયા પણ ન આવે. એ ડોસાને હડહડ જ કરે ને !

જુઠાભાઈનો દીકરો વિજય પણ બાપાની હલકટાઈ જાણી ગયો હતો. બાપાના કરતુતનો - પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો છે. પચીસ વીધાની ખેતી છે. ગયા વરસે અષાઢ અને શ્રાવણ કોરા ધાકોર ગયા. એક ટીપું પાણી વરસ્યું નથી. ખેતરમાં કંઈ પાક્યું નથી. કૂવામાં બોર કરાવ્યું પણ પાણી ડૂકી ગયું છે. કૂવો ખાલીખામ છે. કોઠીમાં ધાન ખૂટી ગયું છે. બાપાના કરમ નડી રહ્યા છે. બાપાએ વિનયની સગાઈ તોડાવી રૂપા સાથે એને પરણાવ્યો. પણ રૂપા માથાની ફરેલી છે. ઘરમાં રોજેરોજ કાળો કકળાટ છે. રાંધેલા ધાન રખડી જાય છે. રૂપાના રૂપને શું ધોળીને પીવાનું ?

ઉલટાનું વિનયનું લગ્નજીવન સુખી છે. એની પત્ની તારા વિવેકી છે. સસરા મનસુખનો આદરસત્કાર કરે છે. કામઢી છે. ઘરમાં સુખશાંતિ. મનસુખે કૂવામાં બોર કરાવ્યું. ધો ધો પાણી ભરપૂર છે. ભલે ને જમીન જાયદાદ ઓછા છે. પણ સંતોષ છે. ઘરમાં કોઈ લડાઈ ઝઘડા નથી.

તારા વહુ બધાની જરૂરિયાતો પ્રમાણે સેવા કરે છે. ઓણસાલ વરસાદ નથી પડ્યો પણ કૂવાના પાણીથી સિંચાઈ કરી, ધાનથી ઘરની કોઠી ભરેલી છે. શ્રવણ જેવો દીકરો છે. માબાપને જાત્રા કરાવે છે, ગામમાં માનપાન છે, આવકાર છે.

જુઠાભાપાની પત્ની મણીકાકી પતિને ટોકતી. પતિના કરતૂત એને પસંદ ન હતા પણ જુઠાભાપા ક્યાં કોઈનું સાંભળે એવા હતા. મણી દર્શન કરવા ગઈ, ગાયે ઢીક મારી, પડી ગઈ, કમરનો મણકો તૂટી ગયો. છ મહિનાનો ખાટલો ભોગવી છૂટી ગઈ. હવે જુઠાભાપા ખાટલે પડ્યા પડ્યા ભોગવે છે પોતાના કરમ. બાવળ વાવ્યા હોય એને કાંટા જ ભોગવવા પડે. છતાં દીકરા વહુએ ઓશિયાળી જિંદગી જીવવી પડે છે. એને મન થાય છે, ખેતર પર આંટો મારવાનું. દીકરો વડચકું ભરે છે. મરી રહ્યો ખાટલામાં. ખેતરમાં શું દાટેલું છે ? હવે શરીર કામ કરતું નથી. જીભડી ઝલાઈ ગઈ છે. કર્યા ભોગવવા પડે. રૂપાળી રૂપાને ઘરમાં લઈ આવ્યા, દીકરાનો સંસાર પણ સુખી નથી.

મનસુખની મેડી ઘરની સામે જ છે. મનસુખ લીમડાના ઝાડ નીચે ખાટલો નાંખી નિરાંતે બેઠો છે. એના ઘરમાં કાનગોપી જેવું દીકરા વહુનું પરિણીત જોડલું છે. છોકરાને ત્યાં છોકરા રમે છે.

મનસુખનું સુખ જોઈ જુઠાભાપાનો જીવ બળીને રાખ થઈ જાય છે. રૂપા અને વિનય બે કોડભર્યા જીવની હાથ લીધી છે. હવે એ જ રૂપા રણચંડી બની સસરાના જીવનમાં કડવાશ ધોળી રહી છે. તડ ને ફડ જવાબ આપે છે. કોઈના મોંમાં સમાતી નથી. એક તો વેતાબળી છે.

ઘરમાં બાપા મરવાને વાંકે જીવે છે. અને ખેતરમાં પાણીને વાંકે ઝાડવાં મરવા પડ્યાં છે. પક્ષઘાતના હુમલાને કારણે મોઢા સુધી હાથ પહોંચતો નથી. કોળિયો ભરાતો નથી. ઓશિયાળી જિંદગી જીવવી પડે છે. મોતની રાહ જુએ છે, પણ મોત ક્યાં એટલું સસ્તું છે. કે જલદી છૂટકારો થાય.

પરંપરા

સુજનના પિતા શાંતિલાલનો અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. માતા વીણાની ઇચ્છા હતી કે પતિના અસ્થિનું નિસર્જન ગંગાજીમાં હરિદ્વારના તીર્થધામમાં થાય. સુજન સપરિવાર હરિદ્વાર ગયો. અસ્થિવિસર્જન કર્યું. ગોરબાપા પાસે શ્રાદ્ધવિધિ - તર્પણવિધિ કરાવી. ગોરમહારાજ કહે - સાત પેઢીના પિતૃઓના નામ બોલો. દાદા-દાદી, કાકા-કાકી વગેરે સૌના. સુજનને તો શાંતિલાલ વલ્લભભાઈ એટલું જ નામ યાદ હતું. દાદાને જોયા ય ન હતા, અને ક્યારે ય પિતાને મોઢે પરદાદાઓના નામ સાંભળ્યા ન હતા.

બાપદાદાનું ઘર હતું રાજુલામાં - પિતા શાંતિલાલ હતા ક્યારેક દેશનું ઘર ખોલી પાંચ પંદર દિવસ રહી આવતા. સુજન ગામમાં કોઈને ઓળખતો નથી. ગામમાં સુજનને કોણ ઓળખે? એ તો ક્યારેય દેશમાં ગયો જ નથી. દેશનું ઘર વેચી નાંખવાનો નિર્ણય લેવાયો. માને સાથે લઈ સુજન રાજુલા ગયો, ઘરનું વેચાણખત થઈ ગયું. માની આંખમાં આંસુ આવ્યા. દિવાલો ઉપર બાપદાદા, કુટુંબીઓના ફોટા લટકતા હતા. મા બધાને કાળજીથી ઉતારી બેગમાં ભરી મુંબઈ લઈ આવી. પોતાના રૂમમાં ફોટા ટીંગાડ્યા.

સુજનના દીકરાની સગાઈ થઈ. એના લગ્ન લેવાયા. ફ્લેટમાં રંગરોગાન - ડેકોરેશન કરવાના હતા. આર્કિટેક્ટ ડીઝાઇન કરી આપે. હવે દિવાલો ઉપર ફોટા ટીંગાડવાની ફેશન નથી. બા-બાપાનો રૂમ હવે દીકરા વહુ માટે શણગારવાનો છે. બા માટે કોઈ રૂમ નથી. દીવાનખાનામાં સોફા કમ બેડ પર રાત્રે સૂઈ જવાનું છે. દીવાનખાનામાં છોકરાઓ મોડે સુધી ટી.વી. જોતા હોય. હીહીખીખી કરે. વીણાને વહેલા સૂઈ જવું હોય. એને વહેલા જમવાની ટેવ છે. મોડેથી જમે તો એસીડીટી થાય. છોકરાઓ રાત્રે આઠ પછી ઘરે આવે. નવ વાગે જમવા બેસે.

ત્યારે વીણાનો સૂવાનો સમય થઈ ગયો હોય. વીણા હવે દરરોજ સાત વાગે સવારની ટાઢી રોટલી કે રોટલો દૂધમાં ચોળી વાળુ કરી લે છે. વીણાને ઓછું આવી જાય. પતિ શાંતિલાલની યાદ આવી જાય. છોકરાઓએ તો દાદા-દાદી તો શું બાપાનો ફોટો યે ઉતારી નાંખ્યો છે, જે વીણાએ પૂજાસ્થાનમાં મૂક્યો હતો. જ્યારે ભગવાન માટે કોઈ રૂમ નથી રખાયો તો પછી હવે પોતાનો કોઈ આગ્રહ રાખવો નકામો છે.

માણસને મરવું ગમતું નથી. જીવવું ગમે છે. મર્યા પછી પણ પોતાનું નામ જીવંત રહે એવી ઇચ્છા અજાગૃત મનમાં હોય જ હોય. પોતે ન હોય ત્યારે યે પોતાના નામની તકતી ક્યાંક રહે. એટલે લોકો માબાપના નામની તકતી મકાન પર ધર્મશાળા પર કે પાણીની પરબ પર કે શાળા હોસ્પિટલ પર લખાવતા, દાન ધરમ કરતાં.

આજે મુંબઈમાં સર હરકિસનદાસ હોસ્પિટલ, જી.ટી. હોસ્પિટલ (ગોકુળદાસ તેજપાલ) લીલાવતી કે અંબાણી હોસ્પિટલ પર નામ લખાવે - લાખો-કરોડોનું દાન કરે. ભાઈદાસ ઓડીટોરિયમ, કે દિવાળીબેન મોહનલાલ ચોક નામ લખાવે. પોતાનું નામ અમર રહે, જળવાઈ રહે એવી મનોકામના હોય.

નામ રહેતા ઠાકરા, નાણાં નવ રહંત.

આપણામાં માન્યતા છે કે પિતૃઓનાં દેહમાંથી જે આત્મા છૂટો પડે તે આંશિક રૂપે એની પેઢીમાં ઉતરતો જાય છે. માણસને દીર્ઘાયુષ્ય જીવવું ગમે. મર્યા પછી પણ એની યાદગીરી રહેવી જોઈએ. ક્યારેક ઉલટું બને છે. વડીલો લાંબું જીવે, એમના જીવતાં સંતાનો મૃત્યુ પામે તો સંતાનોની યાદગીરીમાં માબાપ દાન ધર્મ કરે. દીકરાનું નામ સંસ્થાને અપાવે. મરનારની પાછળ ગૌદાન - દાનધર્મ કરવાની પ્રથા આપણામાં છે. સ્થૂળદેહે નહીં તો સૂક્ષ્મ દેહે એમની યાદગીરી જાળવવી સૌને ગમે આ આપણી પરંપરા છે. અતીતની યાદગીરી જાળવી રાખવી ગમે.

અમારા દાદી કાયમ પોતાના જુવાનીના દિવસો યાદ કરતા. એમને

બહુ કષ્ટ વેઠવા પડેલા. દળણાં દળવા પડતાં, પાણી સીંચવું પડતું, મોટું રસોડું હતું. સાસુ સસરાને પૂછીને જ પિયર જવાનું. વરનું મોટું રાત્રે જ જોવા મળતું. એમના ભૂતકાળની આવા દુઃખની વાતો સાંભળવામાં કોને રસ હોય. જમાનો બદલાઈ ચૂક્યો છે. આવા રોદણાં રડો એ કોઈને ન ગમે.

જુવાનિયા વિચારે કે તમારા દુઃખનું કારણ તમે જ હતા. શા માટે વિરોધ ન કર્યો. શા માટે અત્યાચારો વેઠ્યા? એ જમાનાના સ્થળકાળનાં સંદર્ભો અલગ હતા. આજના અલગ છે.

અમરત્વ મેળવવાની, કાયમની યાદગીરી જાળવી રાખવાની ઘેલછા ધીરે ધીરે નામશેષ થવા લાગી છે. જીવન અને મૃત્યુની સંકલ્પના બદલાઈ ગઈ છે. હવેની પેઢીને ભરપૂર આનંદથી જિંદગી જીવવી છે. એ શ્રાદ્ધક્રિયામાં માનતી નથી. સૂતક પાળવાની નથી. પ્રાર્થનાસભા રાખવાનો રિવાજ પણ ધીરે ધીરે બંધ થવા લાગ્યો છે. દુન્યવી કામો યથાવત ચાલતા રહે છે. પરમાત્મા કહો કે પ્રારબ્ધ કહો, જન્મ મૃત્યુ ઇશ્વરના હાથમાં છે, એ સ્વસ્થતાપૂર્વક સ્વીકારી લેવું પડે. જૂના રિવાજો પાળવાની કોઈને કુરસદ નથી. પસંદ પણ નથી.

દરેક જીવ પોતાનો કર્મો સાથે લઈ જાય છે તેથી આપણી પાછળ આપણા સંતાનો કંઈ કરે એવી અપેક્ષા ન રાખવી. ખુદ સત્કર્મો કરી, આત્મસંતોષ માણી લેવો.

આજકાલ

ગુજરાતના નાના ગામડામાં શ્રુતિનો જન્મ થયો. ગામમાં કોઈને ઘેર બચ્ચું જન્મે, થાળી વગાડાય, પેંડા વહેંચાય, ગામમાં ઉત્સવ ઉજવાય. અડોશીપડોશીઓ સારા માઠા પ્રસંગે મદદરૂપ થાય, ઊભે પગે પડખે ઊભા રહે. સુખ કે દુઃખના પ્રસંગે એકલા રહેવું કોઈને ન ગમે. બંને પ્રસંગે લાગણીઓ વ્યક્ત કરવા કોઈનો સથવારો, સહકાર જોઈએ જ જોઈએ. શેરીમાં, ચાલીમાં એકબીજાને ત્યાં વાટકીવ્યવહાર થતો. કંઈક બનાવ્યું, પડોશીને ઘેર ખાવા બેસી જતા, પાટલો ઢાળીને. અલકમલકનાં ગપ્પાં મારવા ઓટલે બેસી ચોવટ ડોળતાં. જે લોકો પંચાત કરે એ જ લોકો મદદ કરવા આવતા, સુખ દુઃખમાં ભાગીદાર બનતા જેથી જીવન જીવવાનું બળ મળી રહે. સુમેળભર્યા પારિવારિક સંબંધો જળવાઈ રહેતા તેથી માનસિક ધરવ રહેતો.

આજકાલ ફ્લેટ સીસ્ટમમાં સૌના ઘરનાં બારણાં બંધ હોય. અડોશપડોશમાં કોઈ કોઈને ઓળખતું નથી. દખલગીરી, પંચાત કરતું નથી. બિમાર પડો કોઈ ભાવ પૂછવાનું નથી. એકલતા ખાવા ધાય છે. માણસ અન્ય માણસથી વિખૂટો પડતો જાય છે, બીજાથી સગાવહાલાથી અળગો પડતો જાય છે. એકલા માણસની મનોવેદના કંઈક જુદી જ હોય. એ અનિદ્રાનો ભોગ બને. હતાશા, ડીપ્રેશનથી પીડાવા લાગે. માનસિક બિમારીઓ વધે. કલબોમાં, મંડળોમાં મેંબર થાય, પણ ત્યાં આત્મીયતા કેળવાતી નથી. સુધરેલા સમાજમાં, સુધરેલા અમેરિકા જેવા દેશોમાં ડીપ્રેશનનો રોગ સૌથી વિશેષ જોવા મળે છે.

માણસજાતના સુખ દુઃખ એકબીજા પર અવલંબે છે. એ કોઈનો સાથ હરહંમેશ ઝંખે છે. કોઈના સંપર્કમાં રહેવું ગમે છે. આત્મનિર્ભર બનવા જતાં એકલતા નોતરી બેસીએ છીએ. તાણગ્રસ્ત બની જઈએ, અસહિષ્ણુ બનતા જઈએ. જિંદગીમાં સુખસગવડના ભૌતિક સાધનોની

ભરમાર વધી છે. પૈસો કમાયા, સારા મિત્રો છે, કંપની છે. પણ પોતાના ગણી શકીએ, જ્યાં હેયાનો ભાર હલકો કરી શકીએ એટલા આત્મીયજનો કેટલા? તમે ખુશ છો કે નાખુશ એવું પૂછવાવાળું કોણ છે? સામાજિકતા ન હોય તેથી ખાલીપણું સર્જાય છે. ડ્રીક્સ કે ડ્રગના રવાડે ચડી જવાય.

માનવી ક્યારેય ન હતો એટલો સ્વકેન્દ્રી બની ગયો છે. કોઈને ઘેર જવાય નહીં, કોઈ આપણે ઘેર ન આવે. ગહનતાભર્યા સંબંધો કેળવ્યા નથી. પરિણામે ખાલીપો ભરવા મોબાઇલ, ફેસબુક કે વોટ્સ એપ પર સૌથી વધુ સમય પસાર કરીએ છીએ. મોબાઇલને કારણે દુનિયા નજીક આવી છે. પણ ઘરની વ્યક્તિઓ આપણાથી દૂર થતી જાય છે. એક ઘરમાં રહેતાં પતિ પત્ની, ભાઈ બહેનો, સંતાનો, સાથેનો અંગત સંપર્ક ઘટતો જાય છે. વિશાળ મિત્રવર્તુળ છે પણ અંતરંગ કોઈ નથી, સમાજની વચ્ચે રહેવાથી માણસ ઘડાય છે. કોઈનો આધાર છે એવો વિશ્વાસ જન્મે છે, સારા સંબંધો નિભાવી શકે તો જ વ્યક્તિ ઘરમાં, સમાજમાં, ઓફિસમાં કે, વ્યવસાય સફળ થઈ શકે છે. એકલતા તો કેન્સર કરતાં યે ભયંકર રોગ છે. મૈત્રીભર્યા સંબંધોને કારણે જીવનસંતોષ મળે છે, સ્ટ્રેસ ઓછો થાય, બ્લડપ્રેશર ન થાય, અને ડીપ્રેશન તો દૂર ભાગે. મૈત્રીને કારણે એકલતાનું પરિવર્તન સર્જનાત્મકતામાં થાય.

જીવનશૈલી બદલવી પડશે, સંબંધોમાં મીઠાશ ઉમેરવી પડશે જો માનસિક તંદુરસ્તી ઇચ્છતા હોઈએ તો.

મંદિર

અમારી શેરીમાં મહાલક્ષ્મી માતાનું મંદિર. સાંજે સાત વાગે મંદિરમાં આરતી થાય. ઘરના બધા આરતીમાં જઈએ. મા દરરોજ આરતીની થાળી તૈયાર કરી મંદિરમાં લઈ જાય. મા અને બાપા આરતી ઉતારે. ભાઈ ઘંટ વગાડે, પૂજારી ભીતરમાં આરતી કરે. પછી બધા આશકા લઈએ. પાંચ પૈસો - આરતીની થાળીમાં મૂકીએ. પ્રસાદ લઈ ઘરે જઈએ પછી જ જમવાનું.

પૂજારીજી માતાજીનો શણગાર કરે. રોજ નવી નવી સાડી પહેરાવે. આભુષણો ધરાવે. તાજા ફૂલની માળા પહેરાવે. માતાજીની મૂર્તિ એવી ભવ્ય છે કે દર્શન કરતાં મન ધરાય નહીં. હું તો માતાજીને દરરોજ પ્રાર્થના કરું કે મા બુદ્ધિ દે - ખૂબ વિદ્યાભ્યાસ કરું ને સરસ કારકિર્દી બનાવું. મંદિરમાં દીવડાની જ્યોત આપણા આત્મની જ્યોત ઉર્ધ્વગામી બનાવે. અગરબત્તી, ધૂપની સુગંધ જાણે આપણા સંસ્કારની સુગંધ પ્રસરાવતી હોય. આરતીના મંગલસૂરોના અજવાળાં આજે ય હૈયામાં અકબંધ સચવાયા છે.

નાનપણથી જ ભગવાન પ્રત્યેની શ્રદ્ધા મનમાં દૃઢ થવા લાગી. શ્રદ્ધા આપોઆપ ઊગે. કારણ આપણા મંદિરો સંસ્કારધામો છે. માતાજીની આરતી ગાઈએ. જપ કરીએ, એ મંત્રની મહેક હૈયામાં સદાકાળ સંગ્રહાયેલી રહે છે.

સવારે માતાજીનાં મંદિરમાં આરતી થાય, એના ડંકાનો અવાજ સાંભળી પથારીમાંથી ઊઠી જવાય. અવાજ કાનમાં રણાણો જાણે એનો પડઘો અંતર સુધી પહોંચી જાય.

મંદિરમાં દીવડાઓ પ્રકટે. આરતીમાં પાંચ કે સાતવાર થાય. એના અજવાળાં જીવનને ઝગમગાવી દે. અધ્યાત્મનાં અજવાળાં ઝળાંહળાં થાય. મંદિરના પરિસરમાં નમ્રતાના ગુણો, ભક્તિના ગુણો, આસ્થાના

ગુણો મૂર્તિમંત થાય.

ગામથી દૂર દરિયા કિનારે ભવાનીમાતાનું મંદિર, નવરાત્રિમાં ત્યાં મેળો ભરાય. દરરોજ ચણિયાચોળી પહેરી ગરબે રમવા જઇએ. મંદિર ઉપર ધજા ફરફરે. ધજાના દર્શન કરી ધન્ય થઇ જઇએ.

ગંગા માતાની આરતી હરિદ્વારમાં હરકી પૈડી પર થાય. મથુરામાં જમનાજીની આરતી થાય. કેવું ભવ્ય હોય છે એ આરતીનું દૃશ્ય!

મંદિર એટલે માનવીની સંસ્કારયાત્રાનું પારણું. વરરાજા પરણવા જાય, એ પહેલાં મંદિરમાં ભગવાનના આશીર્વાદ મેળવે. લગ્નપ્રસંગ સુખરૂપ ઉકલી જાય. સૌથી પહેલા કંકોત્રી મંદિરમાં પ્રભુ સન્મુખ ધરાવાય. વરઘોડિયા પરણીને આવે, સૌ પહેલાં મંદિરમાં દર્શન કરવા આવે, છોડાછોડી છોડાય.

મંદિર એટલે ગામ લોકોની શ્રદ્ધાનું સ્થાન.

બાલ્યવયથી દર્શન કરવાની આદત પાડેલી તે કાળની કરચલીઓ પડી તનમન પર છતાં હજુ એ શ્રદ્ધા કાયમ છે. દેવદર્શનને કારણે માંહલો ક્ષેમકુશળ રહે. મંદિર એટલે ભાવનાનું વહેણ સતત વહેતું રાખતું સ્થાન. એના ઉપર ધજા ફરકે. એ ધજાનો પ્રભાવ એના મૂલાધર ચક્ર સુધી વ્યાપેલો રહે છે. મંદિરના નાભિચક્રથી ઊઠેલો ઘોષ એવી ભવ્યતા રચે છે કે એની ભવ્યતા થકી સમગ્ર વાતાવરણ પવિત્ર બની જાય. મંદિરમાં પ્રભુદર્શન કરીએ, મનની મલિનતા ધોવાઈ જાય. મન પાવન બની જાય. સાત્ત્વિકતાનો ગુણ ઉદ્ભવે. અધ્યાત્મની યાત્રા શરૂ થાય. સાત્ત્વિક વાતાવરણ રચાય.

મંદિર એટલે સામૂહિક શ્રદ્ધાનું સ્મારક. મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું સુંદર સર્જનહારા રે. ના કોઈ પૂજારી, ના કોઈ દેવા, ના મંદિરને તાળા રે. નીલ ગગનના મહિમા ગાતા, ચાંદો સૂરજ તારા રે.

આ સમગ્ર વિશ્વ કુદરતનું સુંદર સર્જન છે. પવિત્ર મંદિર છે. મંદિર એટલે સમસ્તનો સેતુ, પરમનો પરમ સાથેનો પરિચય કરાવનાર માધ્યમ. બંધુત્વ, માનવતાની ભાવનાઓની ગંગોત્રી છે મંદિર. એટલે જ તો આપણા મંદિરો - બદ્રિનાથ, કેદારનાથ, માનસરોવર (ગંગોત્રી,

જમનોત્રી) પર્વતો ઉપર ભગવાનના બેસણાં છે. શેરોવાલી માતા વૈષ્ણોદેવી, સમેતશિખર, ગિરનાર, શંત્રુજય, પાવાગઢ ઊંચે બેસણાં.

નાના મોટાં, બાળક બુદ્ધા, ગરીબ તવંગર સૌ કોઈ આસ્થાનાં બળે ઉપર ચઢે છે. ભગવાનના દર્શન કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવે છે.

મંદિરની સાથે ધર્મશાળાઓ હોય જ્યાં શ્રદ્ધાળુઓ નિવાસ કરે, સદાપ્રતો હોય, લંગર હોય.

મંદિરો સાથે પાઠશાળાઓ હોય જ્યાં સંસ્કાર અને શિક્ષણનાં બીજ રોપાય.

ચાહે શંકરનું મંદિર હોય, દેવીનું મંદિર હોય, કે જિન મંદિર હોય, ભક્તોની શ્રદ્ધા અચલ-અટલ હોય. મંદિર એટલે આપણી સંસ્કૃતિને ઉજાગર કરનારું સ્થાનક.

નરસિંહ મહેતા અપૂજ શિવમંદિરમાં પ્રભુ શરણે ગયા. શ્રદ્ધા થકી ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયો.

આપણા પૂર્વજો કુદરતના પૂજક હતા. ઇશ્વરનાં ઋણનો સ્વીકાર હતો. હિમાલય પિતા, ગંગા માતા, યમુનાજી બહેન, વડદાદા, પીપળાની પૂજા કરતા, સ્ત્રીઓ સૌભાગ્ય માટે વડસાવિત્રી વ્રત કરતી. બોળચોથ વત્સ સાથે ગાયની પૂજા, નાગપાંચમ, પિતૃતર્પણ અર્થે કાગવાસ, ગાયકૂતરાનો રોટલો, આંબાનાં પાન શુકનવંતા, બારણે તોરણ બંધાય. અને તુલસીજી તો કૃષ્ણને પ્રિય.

આમ કુદરત સાથે તાદાત્મ્ય સધાતું.

અદૃષ્ટ ઇશ્વરીય તત્ત્વને મૂર્તિનું સ્વરૂપ અપાયું. પૂજન, અર્ચન, વિધિવિધાનો થયા. બ્રાહ્મણોએ કમાણીનું સાધન બનાવી દીધું. અંધશ્રદ્ધા પેદા કરવામાં આવી.

ત્યારે કબીરે ગાવું પડ્યું,

મોંકો કહાં ઢૂંઢે રે બંદે -

ના મૈં મસ્જિદમૈં, ના મંદિરમે,

મૈં તો તેરે પાસ હૂં.

દુનિયા એસી બાવરી પથ્થરપૂજન જાય.

ગામમાં એક શિવાલય હોય, એક રામજી મંદિર હોય, એક માતાજીનું મંદિર હોય, કે એક વૈષ્ણવ હવેલી હોય, હવે ગલી ગલીમાં દેવી દેવતાઓના બેસણાં થવા લાગ્યાં, મંદિરો બંધાવા લાગ્યા. દેશવિદેશમાં ચર્ચ ખરીદીને ત્યાં મંદિરો બંધાવા લાગ્યા. મંદિરો એટલે ધનનું પ્રદર્શન. ભક્તિનું પ્રદર્શન.

ભગવાનની આંગી કરવા માટે, આરતી કરવા માટે બોલી બોલાય.

જૈનોએ રાણકપુરમાં દેરાસર બાંધ્યું. આબુ ઉપર વસ્તુપાલ, તેજપાલે દેલવાડાના દેરા બાંધ્યાં. અને હવે સ્વામીનારાયણનાં મંદિરો ઠેરઠેર બંધાવા લાગ્યા છે. છેલ્લે ૨૦૧૪માં પ્રમુખ સ્વામી હસ્તક રોબીન્સવીલ (અમેરિકા ન્યુજર્સી)માં જે સ્વામી નારાયણ મંદિર બંધાયું છે તે બેનમૂન છે. કળા કારીગરી, કોતરણી, આર્કિટેક્ચર, બાંધકામ, વાસ્તુશાસ્ત્ર ભવ્યતા અને દિવ્યતામાં શિરમોર છે. અહીં સૌ ભક્તજનો સેવા આપે છે. ક્યાંય કોઈની તક્તી નથી. શ્રદ્ધાળુ ભક્તો ધન અર્પણ કરે છે, પ્રભુ પ્રીત્યર્થે.

બાકી તો કહે છે કે મન ચંગા તો કથરોટમેં ગંગા. ઘરમાં વડીલો છે, માબાપ છે, બાળગોપાળ છે. એમની સેવા પ્રથમ કરવાની છે. માતૃદેવો ભવ, પિતૃદેવો ભવ, અતિથિ દેવો ભવ. ઘરમાં લાલને પધરાવીએ, એની સેવા કરીએ, ઘરને મંદિર બનાવી દઈએ. ઇશ્વરને બહાર શોધવા જવાની જરૂર નહીં રહે.

મંદિરમાં જવાનું નિયમિત રાખીએ. પ્રભુને લાડ લડાવીએ. શ્રાવણમાં હિંડોળા ભરાય, શિવલિંગ ઉપર દૂધની ધારા થાય. જન્માષ્ટમી ઉજવીએ. અન્નકૂટ ધરાવીએ. ઇશ્વર પ્રત્યે કૃતકૃત્યતા ધરાવીએ. ઇશ્વર તારું તને અર્પણ કરીએ. કોઈપણ પ્રકારની અપેક્ષા વગર. પ્રભુ અંતરયામી છે. સૌનું કલ્યાણ કરશે.

ડીલ

શતાબ્દી ટ્રેઇન ઉપડવાને એક મિનિટની વાર હતી, કશ્યપે લગભગ દોડીને ટ્રેઇન પકડી, નહીં તો આજે ટ્રેઇન મીસ થઈ જવાની હતી. અમદાવાદમાં વાઇબ્રન્ટ ગુજરાતની બીઝનેસ અરજન્ટ મીટીંગ હતી. ફોરેનથી ક્લાયન્ટ આવવાના હતા. તેમની સાથે બીઝનેસ ડીલ કરવાની હતી. સાથે નાની બીઝનેસ બેગ - એમાં લેપટોપ હતું. કશ્યપે સીટ નંબર જોઈ સામાન મૂક્યો. લેપટોપ બહાર કાઢ્યું અને એના ઉપર કામ શરૂ કર્યું. એની આંગળીઓ કી બોર્ડ પર ફટાફટ ફરતી હતી. કાલે રાત્રે મોડે સુધી રોકાઈ જવું પડ્યું. આવી ડ્રીક્સ પાર્ટીમાં જ તો બીઝનેસ ડીલ થતી હોય છે. કશ્યપ મલ્ટીનેશનલ કંપનીમાં સરકારી ગેઝેટેડ ઓફિસર હતો. એની કામ કરવાની પદ્ધતિ પર બોસ ખુશ હતા. અગત્યની ડીલ કરવાની હોય તો કશ્યપને જ કામ સોંપાય. અને કશ્યપની ઝડપથી કામ કરવાની ધગશ અને રીત બંને દાદ માંગી લે તેવા હતા. M.B.A. કંપની મેનેજમેન્ટનું ભણ્યો છે. એનામાં વાકપટુતા છે સાથે સાથે પરફેક્ટનેસ. એના હાથમાં જશરેખા પણ જબરદસ્ત. એક નાના ગામડામાંથી, મધ્યમ પરિવારમાંથી આવેલો કશ્યપ આજે કંપની મેનેજર બની અગત્યનો હોદ્દો સંભાળતો હતો. કંપની તરફથી ગાડી તથા પોશ વિસ્તારમાં ફ્લેટ મળ્યો હતો.

કશ્યપ છે જ દેખાવડો, પ્રભાવશાળી આકર્ષક વ્યક્તિત્વ. એકવડીયો બાંધો, જીમમાં કસાયેલું શરીર. સફેદ લોન્ડ્રીવોશ કપડાં - સૂટ અને ટાઇ, રીમલેસ ગોલ્ડન ફ્રેમના ચશ્મા. કોઈપણ વ્યક્તિ અંજાઈ જાય.

આમ તો કંપની તરફથી કશ્યપને પ્લેનની ટિકિટ જ મળતી હોય છે પણ ધુમ્મસને કારણે ફ્લાઇટ કેન્સલ થવાથી એને ટ્રેઇનમાં મુસાફરી કરવી પડી છે.

કશ્યપની સામેની સીટ પર એક વેપારી જેવો લાગતો માણસ બેઠો

હતો. એ ગુજરાતી છાપું વાંચતો હતો. જાણે એ ચશ્માની આરપારથી કશ્યપને જોયા કરતો હતો. કશ્યપને પોતાના હોદ્દાનું, પોતાની આવડતનું અભિમાન હતું. એ ઘમંડને કારણે એ અન્યને તુચ્છ ગણી, વાતચીત કરવાનું ટાળતો. પોતાના હોદ્દાનું ગૌરવ જળવાવું જોઈએ.

એ માણસને ક્યાંક જોયો હોવાનું લાગી રહ્યું હતું. જાણીતો ચહેરો લાગતો હતો ત્યાં એણે જ વાતચીત શરૂ કરી - તું કશ્યપ તો નહીં? હું કિશોર. આપણે નાનપણના ભેરુ. મોણપરની શેરીમાં સાથે રમેલા, સાથે ભણેલા.

કશ્યપને ઓળખાણ પડી નહીં કે એ જ કિશોર હતો. જે કાયમ એનો પ્રતિસ્પર્ધી બની રહ્યો હતો. કિશોર એનો પહેલો નંબર આંચકી ન લે એની ચિંતા એને રહેતી. કિશોરનો પરિવાર મધ્યમ વર્ગનો. પિતાની માંદગીને કારણે કિશોરનો અભ્યાસ થઈ શકતો નહીં. કશ્યપનો પ્રથમ નંબર આવ્યો, એને સ્કોલરશીપ મળી એ આગળ ભણવા મુંબઈ ગયો. M.B.A. થયો, પ્રગતિના પગથિયા સર કરતો ગયો. આજે ઓફિસર ગ્રેડમાં આવી ગયો છે.

કિશોરને સ્કોલરશીપ મળી નહીં. ઘરની આર્થિક પરિસ્થિતિ કથળતી જતી હતી. એ માંડ માંડ ગ્રેજ્યુએટ થયો. પિતાનું મૃત્યુ થતાં એના મામા એને અમેરિકા લઈ ગયા. બેન ભાણેજને એમણે સ્પોન્સર કર્યા. મામાને ત્યાં મોટો બીઝનેસ હતો. મામાના મૃત્યુ પછી બધો કારોબાર કિશોરના હાથમાં આવ્યો. મામાના હાથ નીચે એ સારી રીતે ઘડાયો હતો. આજે વિશાળ સામ્રાજ્યનો એ માલિક છે. કિશોર ઇંડિયા આવ્યો છે, બીઝનેસ ડીલ માટે.

કશ્યપ ખીલ્યો. એ કિશોરને ઇમ્પ્રેસ કરવા માંગતો હતો. પોતે કેવી રીતે માલદાર બન્યો. ધંધામાં સફળ થવા કેવી કેવી ટેકનીક વાપરવી પડે. સેટીંગ કરવું પડે. ઉપરનું ખવરાવવું પડે તો જ પોતાનું ખીસું ભરાય. ઉપરથી નીચે સુધી બધે ખાયકી ચાલે. પોતે આજે અમદાવાદ જઈ રહ્યો છે, એક ફોરેનની કંપનીની ડીલ માટે. કશ્યપની વાત કિશોર ચૂપચાપ સાંભળી રહ્યો. કોઈ પ્રતિભાવ આપ્યો નહીં.

અમદાવાદ સ્ટેશન આવ્યું. બંને પોતપોતાના પોર્ટફોલીઓ લઈ ઉતરી ગયા. સાંજે બીઝનેસ મીટીંગ હતી, કર્ણાવતી ક્લબમાં કશ્યપ થોડો નર્વસ હતો. ગમે તેમ કરીને સક્સેસ થવું હતું. કહે છે કે સામેની પાર્ટીવાળો અકડુ છે.

અને કશ્યપ અને કિશોર એક ટેબલ પર સામસામે આવી ગયા. કશ્યપ ઝરા ઝંખવાણો પડી ગયો. સામે ફોરેનવાળી પાર્ટી બેઠી હતી. તે બીજું કોઈ નહીં એનો મિત્ર કિશોર હતો જે ટ્રેઇનમાં તેની સાથે જ હતો. પોતે ખૂબ બણગાં ફૂંક્યા હતા. જ્યારે કિશોરે ચૂપચાપ તેને સાંભળી લીધો હતો. કશ્યપને ધ્રાસકો પડ્યો- બાપ રે - કામથી ગયો.

પણ બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે કિશોરે એની ડીલ મંજૂર રાખી. કશું ઉપરથી લેવાનું નહીં, કશું ટેબલ નીચેથી લેવાનું નહીં. એક નવા જ પ્રકારની ડીલ થઈ - ચૂપચાપ કોઈ ચર્ચામાં ઊતર્યા વિના કિશોરે સાબિત કરી આપ્યું કે આવી પણ કોઈ ડીલ હોઈ શકે !

